

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXIX. ÉVFOLYAM I.

2020/1. SZÁM

HAZÁT
KERESŐBEN
**CSANÁDI IMRE
VERSEI**

A „MEGFESZÍTETT
MAGYARORSZÁG”
**ALBERT CAMUS
MŰVEIBEN**

„ÉN MAGAM
ELVOLNÉK
CSÖNDBEN”
**MAKOVECZ
1987**

KRIMI AZ
IRODALOMBAN?

**SZABÓ DEZSŐ
ÉS ADY**

KÜLÖNSZÁMUNK
A GÁDOR-DINASZTIA

KÉPPRAXISOK 2

Jankovics Marcell életmű-kiállítása a Műcsarnokban

Cikkünk az 6. oldalon

1. Az ember tragédiája, Ébredés, XV. szín
2. Mesék és mondák Mátyás királyról, illusztráció
3. Tragédia, Édenkert, II. szín
4. János vitéz, illusztráció
5. Meseillusztráció
6. Tragédia, London, XI. szín

SZAKONYI KÁROLY

Ha itt lenne B. B.

Jankovics Marcell: A rossz fonóból lett királylány, meseillusztráció

Nézem a digitális akadémia januári évfordulókra emlékeztető oldalát: *Bertha Bulcsu* huszonhárom éve halt meg... Huszonhárom éve!

Hideg, havas januári nap volt, amikor búcsúztattuk. Ott álltunk Farkasréten a sírgödör előtt megrendülten, Makovecz Imre lépett elő, hogy szóljon, egy pillanatig a már mélybe eresztett koporsó után nézett komoran, aztán kitört belőle a fájdalmas káromlás: *A rossz egye meg, hogy meg kell halni!*

Ez jut eszembe most a hideg januárban, s a hiánya. Fialább volt nálam, s ha én itt vagyok, még ő is itt lehetne. Itt lehetne, mert szükség volna rá, az okosságára, a pengeéles szavaira, a gyanakvásaira, a tisztánlátására, az írásaira. Nemcsak a remek novelláira, de a lényegyet feltáró publicisztikájára. A megfigyelt *jelenségekre*.

Közös barátunk, Kiss Dénes mutatott be

minket egymásnak Pesten, talán ötvenkilencben vagy hatvanban, a Marika presszóban. Pécsről ugrott fel egy-két napra, írásait már ismertem a *Jelenkorból*, magas, csontos, vörhenyes hajú, szigorú és gyanakvó tekintetű ember állt előttem nyílt lódenkabátban, csatos aktatáskája fülét erősen markolva, mintha félne, hogy valaki elragadja tőle. Aztán szögletes mozdulatokkal, kissé hajlított könyökkel kezét nyújtott, keskenyre szorított szája nem futott mosolyra, ám udvariasan, úriasan, de mégis inkább tartózkodón, mint lelkesedést mutatva, vállból cseppet meghajolt, és bemutatkozott. Viselkedése feszélyezett. Tudtam, hogy négy évvel fiatalabb nálam, s bár dús hajával, sima arcával egészen fiús volt, bölcsnek, megfontoltnak, alaposnak látszott. Kurtán kérdezett, kurtán válaszolt. Nem oldódott fel az első találkozáskor, sőt még sokáig azután sem, mindig éreztem a jelenlétében valami feszültséget. Társalgott, viselkedett vendégként, barátként, de az embernek állandóan az járt a fejében, hogyha elakad a szó, miként is folytassuk, uramisten! És ezt még akkor is éreztem, amikor barátságunk szinte rokonivá alakult. Ott, a füstös presszóban is zavart szótlansága. Meglehet, idegen volt neki a hely Pécs után, ahol a Nádor kávéházban törzsvendég volt. Valami baja is támadt a kávéval vagy a szódával, talán a pesti víz klóros ízét érezte, de lehet, hogy rúzsos volt a pohár széle. – Menjünk! – mondta fellebbezhetetlenül. Fizetésnél szigorú tekintettel megkérdezte a pincért: – Mondja, kérem, önöknél mindig ilyen világosbarna a kávé? – Kérem – mondta a pincér –, mi az urakat mindig a legköryltekintőbben... – Semmi baj, csak érdekelt az önök kávéjának minősége. – Az utcán Dénes bizonygatta, hogy ez a mi törzshegyünk, ahol elnézik, hogy egy szimpla mellett

írjunk egész délelőtt. De Bulcsu közbevágott: – Semmi baj. Nem árt, ha az embert szeretik, kedvelik, de még jobb, ha tartanak tőle!

Akkor még nem tudtam, milyen keserves élmények alakították ilyenné. Kételkedő, gyanakvó viselkedésének megvolt az oka, az ötvenes években sokat szenvedett a családja, a saját bőrén tapasztalta a diktatúra kegyetlenségét, meg kellett edződnie, ha létezni akart. Íróságának persze jót tett ez a kritikus magatartás, ez volt a motorja, ettől lettek pontosak, tárgyilagosak a művei. Profi volt, tartózkodott a hiszékenységtől, nem olvadt el az első nyájas szótól, bizalmát nem fecsérelte el úton-útfélen, mérlegelő volt. Ha itt lenne és írna, sokkal többet tudnánk meg az életünk-ről, jobban eligazodnánk az országos ügyekben, Hiányzik. Huszonhárom éve hiányzik. A szellem bozótkezésével váгна utat a hétköznapok zürzavarában az igazság felé. Amikor együtt laktunk egy prágai szállodában, áthívtott a szobájába. – Észrevetted? – kérdezte. – Mit kellene észrevennem? – Valahonnan jön a meleg. Pedig sehhol sem látok fűtőttestet. – Nem mindegy? Az a fontos hogy jön. – Mert nyavalyás, nyirkos idő járta. – Szóval téged nem izgat, hogy honnan? Mert engem érdekel! Nem szeretem a rejtélyes dolgokat! Ahol rejtély van, ott ellenőrizhetetlenek a dolgok. Tehát ki vagyok szolgáltatva. Csak ne nevesse! Eleinte csak egy kis vacak rejtély, aztán mind több és nagyobb. Végül csodálkozhat, hogy kiismerhetetlen az élet! – Ne izgasd magad! – Hogyne izgatnám! Miféle író (így mondta, rövid i-vel), aki nem izgatja magát?!

Ha itt lenne, izgatná magát. Nem viselné el most sem a rejtélyeket. A végére járna mindennek. Ahogy annak idején, hétről hétre, az életünk dolgait helyre tevő, világos szavú publicisztikáiban. ♡

Jankovics Marcell: Toldi

DÁNIEL

Katakomba-freskó (Róma, IV. század)

És vettete Dániel egykor
csupaszon, mély, pusztá verembe;
várt rá, viczorítva-hörögve,
éhes, fene, falka oroszlán.

Dörzsölte kezét sereg álnok,
valahol fönn, kívül a vermen;
hatalom, kincs, fegyver övék, – hát
zsöllyében vélte magát mind.

„Lássuk, mire mégy? mit is ér most,
megmenthet-e nagy tudományod?
Isten micsodája, no rajta:
lássuk, milyen ép marad irhád?”

Szó hangzik a vak verem alján:
„Én, Dániel, áldozat immár,
eleven konc, meztelen állok, –
bármely buta bestia eltép.

Sandán idelöktetek engem,
sorsomra hagyatva: gebedj meg!
Még nem tudom, érek-e hajnalt,
de ha érek, fordul a kocka.

Prédául a mélybe ti hulltok,
sok-sok magahitt, magahányó,
romlottjai selyma sikernek,
hízélgés rabjai, hízők!”

Tudjuk, fene szájakat angyal
bézárlá, – Dániel ekként
„imhol vagyok!” – épen előjött.
Hamisakhoz nem suhog angyal. –

Hogy Dániel agg rege, nem más?
Katakombák bujdokolói
mégis makacsul, hevenyészve,
pingálni falakra nem únták.

Áll Dániel, egymaga, pőrén,
dúl-fül, lesi sárga oroszlán.
Alig egy-két szín, kusza jelzés, –
sebjaj: érteni érti, kit illet.

Mert kellett, kell a reménység,
kell példa verembe-vetettnek:
igazak hogy fényleni méltók,
hogy jaj valamennyi csalártnak.

1973

CSANÁDI IMRE

HIMNUSZ, FOJTOGATOTTAN

Szabadság, édes, dajkáló anyám!
apám, istenem – tehozzád sikoltok!
a Legfőbb jó vagy! hogy hirdesselek?
hogy rebegjen szám még méltóbb imát?

Bálványt csinálók belőled, adózom
szent színed előtt igaz áldozattal:
neked ajánlom embernői erőm,
neked a vérem, neked, ami láz füt. –

Gyermekkoromban, hogy még zsenge fővel
neved hallottam: mondhatott-e többet
nemes pátosznál, mint akárki másé,
miről szívesen hallgattak a költők.

De, hogy az évek egyre sűrűsödnek
körülem, egyre kötözik a hálót,
nagy sunyi pókok: úgy érsz egyre bennem –
Rád döbbenek, mint fojtogatott állat.

Aki hiába hánykódik: a gúzsban
csak annál jobban megszorul; csak ordít,
tüdeje tágul, *levegőért* kapkod:
utánad kapkod, utánad, Szabadság.

Te gyúlsz föl benne, borongó agyában,
vak érében, hol tajtékos, sötét vér
csillag-özönt hajt száguldón-dübörgön –
Te fertőzted meg, iszonyú Szabadság!

1942, Fehérvár, katonai fogda

CSANÁDI IMRE
ERDEI VADAK
ÉGI MADARAK

TISZTÁS

Révedt, messzi mosoly, tündér kép, gondjaim alján
ifju anyáméval fölmerülő iker-arc;
kettőtökre taszít – hadd sejtsem – tompa világot
végsőt lobbadozó öntudatom. Be bolond
hempergéseken át leltem tisztásra, reátok,
jaj, tisztásra, de túl lest vet az ősi Halál.
Élni, csak élni! csak egy kicsit is még! Ám a Halál int:
Mit vergődész botorul? Préda vagy, énnekem élsz.

1944. okt. 22., Győr

FEHÉREGYHÁZA

Költő bukdácsolt vala rég, idegen kukoricásban.
Zúgó agyában minden nesz kavargón egybeszakadt,
hörögések, harci csörtetés, űzők harsogó mámora.
Utolsók közt utolsó, ha legyintett is komoran,
nem tárt mellet a pikák elé, de révedezve menekült.
Tudta, eléri. El is érték.

Nincs tovább.

A többi? „Potomság!” Fél munkát hagyott?
Mind egészsnél teljesebbet!
Lett fél munkával óriás.

Sóhaja fülembé zihál.

Tudj halni, ha ő tudott.

1944

Csanádi Imre
Egy hajdani templomra

Jankovics Marcell: Prometheus

AZ ERDŐRE KITETT FIÚ

Obi-ugor énekek hangján

Csak sítam-rítam, dideregve, pőrén –
így bukkantak rám valami vadászok.
Röföntek össze: ki kölyke? ki fattya?
Csúf ez! vakarcs ez! nyavalyás! ügyetlen! –
Szitkozódtak, mert megbotlottak bennem,
nem hagytak békén többé a vadászok.

Mind rugott rajtam, mind lódított rajtam,
vétettem mindnek, mind ellen hibáztam,
gyöngye csontomat nevetve törték –
kedvet kínomban leltek a vadászok.

Tudták magukat hatalmasoknak,
engem is tudtak senki-védtelemnek,
mertek, büntetlen, testemen taposni –
nem látták jegyem vakondok vadászok.

Csendesen akkor magamból kinőttem,
időm érkezvén, erdő fölé nőttem.
Törpültek egyre bántalmazóim,
szüköltek-vinnyogtak kevély kínzóim.

Vígan vállamra szálfenyőt vetettem,
próbák javára fölkerekedtem,
havas hegyekkel összenevettem,
szégyenem helyére letekintettem –
nem is látszottak többé a vadászok.

1965

A NOVGORODI SZENT GYÖRGY IKONRA

Hadakozó Szent György, glóriás vitéz,
te szilaj jobbodban sújtó kelevéz;
hattyú-lovad lábához hörögve rogyik
ama mérges, szárnyas Pokolbeli Gyík.

Eretnekeket ha minket meg nem vetsz,
pátrónusunk, példánk te vagy, te lehetsz;
nem ugyan már Krisztusban, s hitnek általa;
szobánk, szívünk falán képed függ vala.

Valahányszor látunk, tanítod tudni:
szükség a Monstrumot földre tapodni;
örömlőnk otrombán elárnyékozót,
ideget ostromlót, vére szomjazót.

Leszürni pedig, Szent, könnyű volt neked
Isten fegyverével a Szörnyeteget,
dögletes torkába vasat mártani,
tomboló tusában elnémítani.

Hanem, esendők, mi, sebben ödögve,
új-új Kiméránkkal megbírhathunk-e?
Leteperjük-tiporjuk: föltámad, harap –
nem elég egyetlen hősi mozdulat.

Jámbor ikon Szentje, jegyedbe aki
mégis nem átalált minket fogadni:
serkentőnk légy továbbra, kudarcok felett,
füstös-piros égen Győztes Sziluett.

1965

HAZÁT KERESŐBEN

Nem fiatal már, még nem öreg –
vagyok tönkrevert és föltámadt sereg.
Tarkítanak engem rogyasztó sebek,
Mégis vonulok, mert – hazát keresek.
Kering fölöttem noha iszonyat:
kibontom hetyke zászlóimat.
Diadalt, harácsot kinevetek.
de végzem, amit végezhetek:
a tisztességért, a becsületért,
gyerekeimért és öregeimért,
elgyöngülésemben oltalomért,
oltalmas karok közt nyugalomért.

1965

KOLOZSVÁRI SÁRKÁNYÖLŐ

*Kolozsvári Márton
és György Prágában álló,
1373-ban öntött bronzszobrára*

Gyermekded lovát Gyermekded György
ugratja, ihol, vitézül,
fene sárkányt hogy meggyőzné,
megtörne merev tradíciókat.

Álmélkodj, keresztény világ:
mit munkált két magyar ötös,
kolozsvári képfestő két fia,
Márton nevű és György nevű!

Írott képeken ló már szöke, –
éreből öntött, ihol, először:
faltól merészen elrugaskodik, –
először szabad! hozsánna, szabad!

Győzelem! győzelem!
Gyöz Lajos király jó vitéze:
borotvált képű, karsú lovag,
és gyöz csupa-tűz, szilaj ménje.

Tömött kis ló, de tudja dolgát:
pördül egyet, orra lika tág,
prüszköl az ádáz szörnyetegre,
finnyásság feszíti és harag.

Fújhatsz, fortyoghatsz, fene Sárkány:
torkodra vas forrasztja dühöd.
Fond pöttyös farkad ló lábára:
ugortában csak megtámasztod.

Áll nyergében, délceg lovag, –
nem kun ő, hogy ülje csikáját!
Fedezi testét páncél vasa,
fedezi lelkét szent hit, elszánt virtus.

Kit-mit jelez ama vad Sárkány?
Értette akkor jól, akit illet.
Nem példálóztak bölcs régiek
bele csakúgy a vak világba.

Kaptak a jeles öntött képen,
vették jó néven okos csehek:
állatták Prágában fő-fő helyekre –
bámulják késő századok is.

1975

ALFÖLDY JENŐ

A magyar vers mestere, „kis” és „nagy” jelző nélkül

Csanádi Imre születésének 100. évfordulóján

Csanádi Imrének van egy „kis” versremeklése (azért „kis”, mert öt sor mindössze), *Kismester* a címe. Így hangzik: „Legyek kismester inkább, dolgaértő, / ki ha-mit tesz, tisztességgel csinálja, / mintsem titánok zagyva, pofatépő, / ál-egekig sötétlő / paródiája.”

Az ars poetica értékű epigramma a milyen költő *legyek* és milyen *ne legyek* kérdést mérlegeli. Megfontoltan hangzik az *inkább – mintsem* szavakra épített körmondat önfegyelmet éreztető logikája. Így is háborgó indulatokat sejt a két önfelszólító sorban szerényen jellemzett én óhajával és a vele szembeállított *amazok* végig felső fokon elutasított minősítésével. A tiltakozó elutasítás halmozott fokozatai három sorra rúgnak: 1. titánok zagyva, pofatépő; 2. ál-egekig sötétlő 3. paródiája. A „titánok” a költészet olyan nagyjaira utal, akiket Csanádi maga is tisztel, de alkati okokból nem őket tekinti követendő eszményképeinek. Nem őket ítéli meg, hanem „paródiájukat”, majmolóikat. A megbecsült, de távolságtartással kezelt „titáni” típusba tartoznak a romantika, a szimbolizmus és a szürrealizmus kiválóságai. Ilyen a romantikus Vörösmarty (emlékének Csanádi *Húzd rá, cigány!* című versével adózott a nagy előd halálának centenáriumán); ilyen a „váteszi” oldaláról szemlélt, de Csanádi korában jórészt követhetetlen Petőfi, a demokratikus és függetlenségi harcok radikális szellemi vezére; és ilyen Ady Endre is, akit Csanádi szintén nagyra becsült, de puritán felfogása – a szecesszióval és az énkultusszal nehezen egyező ízlése – olyik versétől távol tartotta. A *Kismester* nem ezeket a „nagymestereket” bírálja, hanem az – eredetiség és őszinteség nélküli utánzóikat. Pályatársi vetélkedést is sejthetünk e szembeállítás mögött: a népi és nemzeti hagyományokat a legmodernebb szürrealisták stílusjegyeivel „bartóki módon” ötvöző, nála évekkal fiatalabb Juhász Ferenc és Nagy László lehengerelő sikerei tölthették el bosszúsággal, miközben az ő klasszicista és realista, szimultán (magyaros-antikos), plebejusi tartalommal megtöltött formaművészetét alig vették észre.

Legszebb ifjú éveit magányos, zord feladatokra befogott férfiak társaságában töltötte, kaszányokban, lágerekben. Ette a honvédség komiszkenyerét, s töltött ukrainai fogolytáborban

újabb negyedfél esztendő: összesen bő hét évet vesztett el így a teljes életből – alkotásból, szerelemből, barátságából. Hazakerülvén még további éveket kellett lemorzsolnia ahhoz, hogy szellemi igényességéhez illően visszataláljon a Nyugat és a népi írók igézetében fogant poéziséhez. A legsötétebb Rákosi-években, 1948 és 1953 között nemcsak vidéken riporterkedő újságíróként, hanem filológusként, szerkesztőként, népdal- és művelődéstörténeti kutatóként is nagy munkát végzett, de a Nagy Imre-i fordulatig költőként alig szerepelt a nyilvánosság előtt.

Arany Jánosra emlékeztet abban, hogy a fővárosban élve magas műveltségű értelmiségiként is megőrizte lelkében a vidéki ember számos ismérvét. Verstémáinak jelentős része, archaikus és népi ihletésű költészete is erre vall. Puritán életvitele, hallgatag bizalmatlansága, majd egy jó gesztus nyomán máris megnyíló közlékenysége, valamint a természet, a mezei munka, az időjárás, a növények és állatok iránti vonzalma is a „vidékről jött” ember benyomását kelti, noha az atomkor fölfedezései is érdekelték hasznos energiahordozókként és félelmetes fegyverekként. Jó arcú, jó növésű külleme előnyére válhatott volna, de egyáltalán nem a megjelenése, hanem a mentalitása maradt „vidéki” – és, nem melleslegesen, református. Weöres Sándor, kezdettől becsülvén tehetségét, „a nem-budapesti magyar nyelv poétájának” nevezte őt egy neki ajánlott versében, s ez, mindkettejük dunántúli nyelvére gondolva, rokonszenvet jelez.

A *Kismester* című epigramma végül is nem érte el a költő célját: a felületességre hajló közvélemény előtt nem vált világossá, hogy Csanádi *inkább* vállalja a kismester besorolását, mintsem hogy a tőle idegen pózokban tetszelgő „titánkodók” közé álljon. A „kismester” jelző, mint a bogáncs, ráragadt, mintha ez volna mindenkori minőségjegye. Igaz: kedvtelve írt miniatűr életképeket, gyerekdalokat, és szívesen ecsetelte az éles szemmel megfigyelt emberek, tárgyak és jelenségek finom vagy éppen markáns részleteit. De nem igaz, hogy nem írt formátumra is *nagy* verseket, nem ritkán az életkép vagy a tájlíra műfajában. Gondoljunk csak a *Halottvívők énekére*, az *Egy forrásra* című tizrészes kompozíciójára vagy akár elégikus dalai közül a *Hajnali káprázatra*, a *Va-*

laki jár a kertembe című népdalparafraízra – s még sok versét ide idézhetném. Gondoljuk meg: vajon Petőfi legszebb dalait, életképeit, az *Egy estém otthontól*, a *Fürdik a holdvilágtól*, a *Megy a juhász számarontól* a *Fa leszek...*-ig, a *Füstbement tervig* és *A négyökrös szekérig* nevezte-e már valamire való szerző kismesteri műveknek? A minőség dönt, nem a műfaj: a dalíró is lehet „nagy” – Csanádi korai példaképei közül például a testi sóvárgást örök érvényűen kifejező Szaphó például dalíró volt –, s az óda-, himnusz- és elégiaíró is lehet középserű, ha hiányzik a kiváló minőség. Csupán a vers intellektuális mélységéről mondhatjuk el némi fenntartással, hogy jobban kedvez neki az elégikus vagy ódai műfaj, mint a dal vagy a zsáner. Egy mindössze kétsoros epigramma is elhatolhat olyan gondolati mélységig, mint az óda, az elégia. És a modern költészet nemcsak „tisztá” műfajokat emel magasra: gyakran keveri például az ódát, elégiaát vagy a rapszodiát az úgynevezett *gondolati költemény* ismérveivel. És Csanádi ennek sincs híjával (a *Berdicsevi nyírfák*, *Erdei vadak*, *égi madarak*, *Csillagforgó*, *Észtek* vagy az *Írott képek* című versciklus számos darabja).

Kétségtelen: a „klasszicista–romantikus” vagy a „realista–szürrealista” szembeállításban Csanádi elég egyértelműen a klasszicista és a realista típushoz húz. S bár a szavakhoz tapadt előítéletek miatt nem szívesen teszem, de azt is kimondhatom, hogy nem véletlenül tartották kezdetül „népinek”, nem pedig „urbánusnak”. Ennek a megkülönböztetésnek akkor van értelme, ha figyelembe vesszük, hogy életének első húsz évében Csanádi – székesfehérvári diák- és katonakórházait leszámítva – falun, a természet közelében élt. Fehérvári diáktanyáján vagy a piactéren csellengve, majd a laktanya rideg falai közt idegennek érezte magát, és Budapest költőjeként is a madarak, fák, virágok érdekelték. Kisebrendűségi érzések kínozták diákkorában: hirtelennőtt termetén kurtának bizonyult a nadrag szára, s ezt berogyasztott térdel igyekezett takargatni. Ahogy iskolai ismerői följegyezték, igyekezett távol maradni a szünetekben hangos csoportokba verődő, vele értetlen diáktársaitól. Művelődés iránti vágya, erkölcsi igényessége befelé fordulóvá tette, s ez a tulajdonsága elki-

sérte a kaszárnyába, hátszolgálati kirendeltségeire, a hadifogolytáborba, majd itthoni életét újrakezdve a különféle szerkesztőségekbe is. Legnagyobb csalódása mégsem az volt, hogy a város polgáriusult köreiben „kinézték” maguk közül, hanem az, hogy otthoni környezetében a maga fajtájától elbitangolt, elidegenült „úrfinak” tekintették nagydiákként. Bélyegnek érezte azt is, hogy hajlamából nem engedve verseket ír. Rajztudását néha megcsodálták ugyan a faluban, de a versírást hóbortnak, nagyzolásnak vélték. Ez eltávolította régi sorsosaitól. Kudarcként

CSANÁDI IMRE

EGY HAJDANI TEMPLOMRA

Nádfödeles pajta, sár-alkotmány lehetett,
mégis szentegyháznak ékesen nevezetett;
áldott áhitatra
magába fogadta
a kis gyülekezetet.

Taposott jobbágyok, német elől szököttek,
török sarcát sínylők, e szent helyre feljöttek;
bocskorban, mezítláb;
szomjúhozva itták
próféták mit hirdettek.

Testben szakadozva, szabadulva gályákról,
szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor:
gátákat sodort már
válaszul a zsoldár,
zúgták mint erős tábor.

Idáig lopózdott, itt talált lakozásra
napnyugati Kálvin tilalmas tanítása;
kert alatt toportyán,
harsant égő portán
tatár ló vonítása.

Dült itt pöre átok pópás álnok urakra,
Ántikrisztus-nyája pilises tar papokra,
aranyozott, fényes,
bálványos-tömjénes
palota-templomokra.

Mi más hajlék volt ez!: pusztá négy fal, tapasztott,
tojáshéj, akárki melyet földbe taphat,
hadak tengerében
rút sajka, törekeny,
tárgya minden gonosznak.

Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország;
ő árváit Isten
vezérelvén hitben,
lett Bástyá és Bátoróság.

Két vad pogány melyet zúzott-facsart mint sajtó,
nép dacolhatott itt, zsidók jáját sóhajtó,
helvét tant citáló,
magára találó,
térdet-fejet nem hajtó.

megélt apróságok is arra készítették, hogy minél világosabb, meggyőző és tiszteletet parancsoló legyen a vers, amely, mint a köznép érdeke, nem tűr gúnyolódást. A „vértedz magad!” önfelszólítás így értelmezhető: a nemesre csiszolt vers, akár a népmesei krajcár az egyszeri parasztgyerek kezében, gyémánttá fényesül.

A történelmi állapotok vad forgandósága, az irodalomtól őt csaknem elszakító hadifogolylét pokla könnyen megpecsételhette volna költősorsát: egy-két politikai kurzusvers is nehezen hagyta el tollát. Ám a Nagy Imre-i fordulat után további zökkenők nélkül folytatta életművét. 1954–55 nem egyetlen termékeny időszaka hullámzó termékenységgű alkotó munkájában, mégis külön kell említeni azt a hallatlan megújulási képességét, amellyel – ha elegendő visszaigazolást alig kapott is – egy csapásra a legjobbak közé küzdötte föl magát ekkor. 1953-ban mintha elhatározta volna eljövendő költői újjászülését, úgy írta meg *Másodvirágzó* című költeményét. Nem csupán programversnek érzem. Inkább egy megsérült gyümölcsfa régóta várt kivirágzásának, a tavaszi nedvkeringés érzéki gyönyörűségének tartom, a sok bánatot magáról lerázó, mulatós dalban kifuttatva: „Fogni tilos virágnak vagy dalnak, / így szép lenni, mindig fiatalnak; / míg az árnyék fölénk nem fonódik, / bokrétánkat ragyogtatva holtig.”

És mintha megéledt életkedve diktálná a „programot”, egymás után születtek remekei. A *Bornemisza Péter*, a *Halottvivők éneke*, a *Lagzi múltán* s még számos kiemelkedő mű, amelyet csak durva lefokozással nevezhetnénk „kismesteri” alkotásnak. Olyan ember szól hozzánk, aki a haza, az értékeremtő ember, a tisztesség és a természet rendje nélkül nem tudja elképzelni az életet, de eszméit minduntalan veszélyek fenyegetik. Jól ismeri a derűt, a játékot és az iróniát, de a méltatlanságok miatti felháborodást és undort is. És ez az összetettsége igenis modern költővé teszi, egyoldalú beskatulyázásra alkalmatlan, formátumos egyéniséggé. Bajosan van igazuk azoknak, akik a veretes, Balassi, Szenci Molnár, Berzsenyi és Arany János meg az autentikus népköltészet által kimunkált magyar nyelv ma már minden elemében atlantiszi mélységbe tűnt, visszahozhatatlan szépségeit lebecsülik, mint a természet kihálásra ítélt énekes madarait, vagy mint a bibliai zsoldárok hangjait. S a Haza mellett gondja van az Emberiségre.

A végre fölfedezett nagyváros rejtett szépségeit is észreveszi. Vígabban a „kecses lány-nyakát hajtogató nyújtogató, burukkoló gerlét”, búsabban a „pöre, beteg prolifácskák” tengődését és a „villamosok üvegeire” fagyott „pálmást, Észak erdejét”. Ezek az évek reménytelen indultak, de a hatalmához ragaszkodó diktatúra újra és újra kimutatta foga fehérét, különösen falun, – 56 elején, Zámolyon, ahogy azt Csoóri Sándor részletesen megírta prózában. Csanádi jellemző sora ekkoriban: „megcseréli arcát a világ”, hamar szertefoszlott a remény.

Szívkörházban érte a forradalom híre. Nagy

ívü költeményét *Az 56-os évre* címmel kétévnyi visszatekintéssel írta meg. Az események hullámzásának, remény és kétségbeesés váltakozásának felel meg a rapszódia. A cenzúra átsiklott a kulcsszavakon: a fölkelte nép „virtussal ékes” tettet hajtott végre, hogy rabságából „feljön az Emberiséghez”, és ez a nagybetűvel írt ideálkép sok mindent sejtethet, csak a forradalom eltipróját, a szovjethatalmat nem.

1965 ismét a termékenység és számos *nagy vers* esztendeje. A zámolyi gyerekkor játékeit idézi föl elégikusan, szapphói formában, a régi holland festők halált és játékosságot egyesítő stílusában, *Gyerek-örömök elégiája* címmel. A többnyire már csak néprajzosok által ismert régi játékevek humorát oly félelmetesen el-lenponozza a Csindza nevű patak hídlábjánál felvillanó Halál, hogy ebben megérezhetjük a legfőbb emberi dolgokat egybefogó költői erőt, amely a mindenkori modern vers ismérve. Az ógörög forma és a népi téma együttese Bartók és Kodály zeneművészeti koncepciójának, Picasso vagy Szalay Lajos antikosan modern grafikai korszakának felel meg.

Ez az a pályaszakasz, amelyben a költő legjobbnak tartott versét hozta meg: az *Egy hajdani templomra* című, Balassi formaművészetét idéző elégiko-ódát. Csanádi az illyési remekmű, *A reformáció genfi emlékműve előtt* című történelemfilozófiai költeményéhez hasonlóan alkotott ezzel. Illyés a család református ágától érzelmileg befolyásoltan, de katolikusként írta poémáját, az igit-végig protestáns – protestáló! – Csanádi pedig a reformáció himnuszát alkototta meg egyértelműen plebejusi indítatásból, mintha Zámoly gályarabságba vitt egykori prédikátorát, Alistáli Györgyöt képzelné maga elé. A helyes, ökumenikus vallásfelfogással akkor egyeztetjük össze ezt a csodálatos verset, ha a hajdani, mártír prédikátorok és híveik, a „bujdosó magyarok” igazát is képesek vagyunk együtt dobbanó szívvel olvasni. Nem lesz érvénytelen soha Bornemisza, de Pázmány dörgedelme sem. Ez a vers avulhatatlan, mert igazságtételre szólít fel, hiteles történelmi és irodalmi hagyományok alapján. Katolikus magyarként egyik legkedvesebb költeményemnek tartom.

Csanádi utolsó korszakából való az *Irott képek* ciklusa. Magyar és nemzetközi képzőművészeti alkotások költői átélésével, nagy intellektuális erővel szólnak ugyancsak. Nemzeti érzéseinket melengeti a *Gyámkő-fejecske* csakúgy, mint a *Kolozsvári testvérek* prágai lovas szobra, az európai gótikus szobrászat egyik betetőzése (másolata Kolozsváron, Pesten és Szegeden is látható). E ciklussal e folyóirat hasábjain is foglalkoztam már; a summát szeretném levonni ezen a centenáriumon. Magunkat szegényítenénk, ha költőinket szemlélve nem jutna eszünkbe ez a fölségesen korszerűtlen – vagy inkább az örök hagyományokhoz „korszerűen” ragaszkodó – költő, *Csanádi Imre*. Nem sorolandó a „kis” vagy „nagy” semmitmondó kategóriáiba: a *Magyar Költészet Mestere* ő a honi líra panteonjában. ♦

KÉPPRAXISOK 2. A MŰCSARNOKBAN

A nagy sikerű 2014-es Képpraxisok kiállításegyüttes bővített folytatását kínálta a Műcsarnok 2019 decemberében a tárlatmegnyitóiival. A Képpraxisok 2. átfogó cím alatt egyéni utakat járó, kísérletező életművek futottak össze a Műcsarnok termeiben a festészet, a grafika, a plasztika, a videó és a fotó műfajaiban. Ezen tematikák fontos stációjaként Jankovics Marcell sokrétű művészi munkájának bemutatására vállalkozott a Magyar Művészeti Akadémia intézménye Fazakas Réka és Medve Mihály kurátorsága mellett, valamint Szemadám György, Jankovics Marcell barátja és művésztársa tanácsadói közreműködésével. A 2020. február elejéig látogatható kiállításon a művész rajzfilmrendezői munkásságát is követhették, illetve követhetik a látogatók a Balázs Béla-díjat nyert János vitéztől, az Oscar-nominált Sisyphuson és a cannes-i Arany Pálma díjas Küzdőkön át az Ember tragédiájáig. A tárlaton nemcsak az animációs filmekből és könyvillusztrációkból ismerős képek eredeti rajzai szerepelnek, hanem a tervként megmaradt filmforgatókönyvek és figuratervek is. A 2020-as évfordulóhoz kötődve pedig kiemelt válogatásban mutatják be Jankovics Marcell Trianon* rajzsorozatát és több, eddig kiállításon nem szerepelt tusráját.

SZEMADÁM GYÖRGY

„Jó műtárgyhamisító lehetett volna belőlem”

Jankovics Marcell műcsarnoki kiállítása elé

(Elhangzott 2019. december 6-án,
a kiállítás megnyitóján.)

Nincs könnyű helyzetben az ember, amikor Jankovics Marcell gazdag és szerteágazó tevékenységét próbálja összefoglalni egy kiállítási megnyitóban, hiszen rajzfilmrendezőként, illusztrátorként, kultúrtörténészként is közismert emberről, a Nemzeti Kulturális Alap és a Pannóniafilm egykori vezetőjéről s a Magyar Művészeti Akadémia jelenlegi alelnökéről kell szólnom. Olyan közszereplőről tehát, aki rendszeresen tart előadásokat az ország különböző helyszínein és eseményein, televíziós műsorok szereplője, és folytathatnám. Azt hiszem hát, hogy Jankovicsot nem kell önöknek bemutatnom, ezért eltekinthetek a teljes filmoeuvre és a kapott számos díj felsorolásától is.

Úgy tűnhet, hogy ezúttal le lehetne szükíteni a témát csupán grafikai munkásságára, hiszen itt most a grafikus, az illusztrátor jelenik meg önök előtt, de az itt kiállított anyag mögött ott van széles körű érdeklődésének szinte minden ága, ezért muszáj ezekről is szólnom.

Kezdjük talán azzal, amit feltehetően kevesebben ismernek: írói munkásságával. Első műve, amely a kezembe került, 1980-ban jelent meg, a címe: *A népmesék és a csillagos ég*. Majd ezt követte a „*Csillagok között fényes csillag*” – *A Szent László legenda és a csillagos ég* című könyv. E művek egyedülálló módon ötvözték az irodalmi, képzőművészeti és történelmi ismereteket a természettudománnyal

– konkrétan a csillagászattal. Ezeket követték aztán azok a művek – a könyvespolcomon kilencet számoltam meg –, amelyek jelképeink elemzésével foglalkoznak. Engedjenek meg nekem annyi önhittséget, hogy közülük kiemeljem a hét kiadást megért *Jelképtárt*, amelyen Jankovics Marcell, Hoppál Mihály és Nagy András mellett én is dolgozhattam. Aztán említenem kell azt a gyönyörű könyvsorozatot, amely egyedülállóan fontos történelmi és művészettörténelmi dokumentum, hisz felvidéki templomaink kincseit mutatja be, s amelyet Jankovics az avatott szakembereket megszégyenítő alapossgággal és érzékenységgel írt meg. E sorozat társszerzője a fotókat készítő s egyben a könyveket kiadó Méry Gábor volt. De itt van még egy fontos, kétkötetes műve, amelynek címe: *Mese, film és álom*. Továbbá szerzője még a *Képes bibliai történeteknek*, a *3+1 – A négy évszak szimbolikájának*, az önéletrajzi

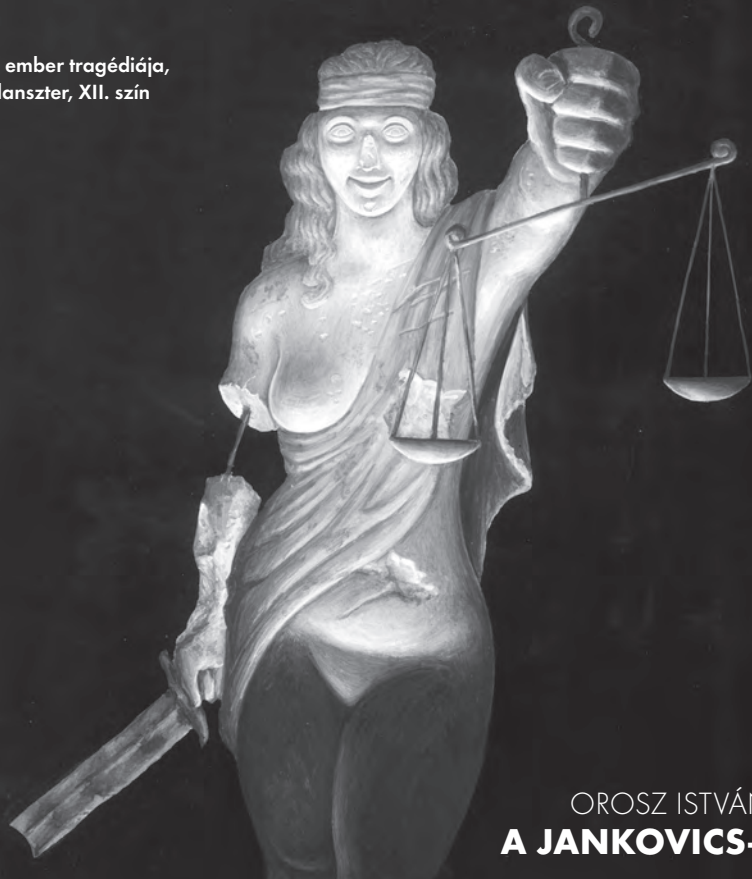
Lékiratok két kötetének, és végül itt van még egy könyve, amely *A vizuális nevelésről* szól.

Természetesen Jankovics elsősorban animációs filmrendezőként ismert. Az idősebb generációból ki ne emlékezne a *Gusztáv-sorozat*ra, amelynek ő volt az egyik rendezője. Ezek a néhány perces kis etűdök, melyeket a „nagy filmek” előzeteseként vetítettek, s amelyekben egy grafikailag végtelenül leegyszerűsített karikatúrafigura volt a főszereplő, olyan népszerűek voltak, hogy már a bevezető zenéjére is boldogan felmorajlott a mozi közönsége. De Jankovics számára az igazi áttörést az 1973-ban bemutatott, egész estés *János vitéz* jelentette, amely Magyarországon az első volt ebben a műfajban, s amiért 1974-ben Balázs Béla-díjat is kapott. Akkori kritikusai nem igen tudtak mit kezdeni a *János vitéz* képi világával. Volt, aki a tulipános ládák rajzolataival, volt, aki a szür-

„Jankovics Marcell a Trianon-kötet »Képekben megírt esszének« nevezi, és talán nem járok messze az igazságtól, amikor megfogalmazom az önálló műfaj gyanúját. Arra kevés a hely, hogy a centenáriumba készült album politikai és történelmi vetületével is foglalkozzam. A száz év magány kevés feldolgozni ekkora nemzeti traumát. Egy Jankovics kell hozzá, hogy a szavak szigorát a rajzok humorával elviselhetővé oldja.”

(Orosz István gondolataiból)

Az ember tragédiája,
Falanszter, XII. szín

OROSZ ISTVÁN A JANKOVICS-SÉTA

Mely évszázad elfelejtett
városába nyíl e rejtett,
lombja vesztő vak lugas?
S mely száradt patakmederbe'
jösz avart rugdalva szembe
könyvbe hajló bús utas?
Mondd, miféle szél, amelybe
dőlsz, de úgy, hogy szinte helybe'
lépegetsz, s mióta fúj?
Gót, longobárd, hun és alán
dőlt itt e szélbe, és talán
azóta nem csitul.

* Jankovics Marcell Trianon című albumát a Lyukasóra 2019/6. számában bemutattuk olvasóinknak. A száz évvel ezelőtti eljárás mód hazánkkal szemben – akár jogilag, akár emberileg szemléljük – hivatalosan mintha mit sem változott volna Európában. (A szerk.)

Csodaszarvas

realizmussal vagy a pop-arrtal, naiv művészek munkáival (Süli Andráséval és Dudás Juliéval), sőt Balázs Jánoséval is összefüggésbe hozta, de a film kapcsán, különös módon, még Marc Chagall neve is elhangzott. Ennek elsőrendű oka az, hogy a *János vitéz* képi világa a maga sokrétűségével műfajt teremtett. Jankovics saját bevallása szerint a magyar szecesszió, továbbá a George Dunning által rendezett és Heinz Edelmann képi világát animáló *Sárga tengeralttjáró* volt rá némi hatással.

Már itt feltűnhet, hogy a *Gusztáv* és a *János vitéz* két egészen külön világ az animáció területén. Egy 1984-ben, a *Filmkultúra* című folyóiratban megjelent interjúban Jankovics úgy nyilatkozott, hogy stílusát mindig az adott témához igazítja, s élvezi ezeket az alakváltásokat. Nos, aki látja az itt kiállított művek stílusbravúrait, az csak igazolni tudja e szándék megvalósulását, s én ezúttal elsősorban alkotóknak erről a különleges képességéről szólnék.

Meghökkenítő példa erre a *János vitéz* után egy évvel készített, mindössze kétperces, *Sisyphus* című bravúrfilmje, amelynek társraj-

zóója Szalay Edit volt, s amely még ugyanebben az évben, az animációs filmek akkori fellegrájának számító Zágrábban, első díjat nyert, egy évvel később pedig Oscar-díjra is jelölték. A film egésze A4 formátumú papírlapokra festett fekete tusgesztusok sorából áll össze, amelyekből itt is láthatunk néhányat, s amely lapokat akár a kínai festészet úgynevezett „eszméirásával” (hszie-ji) – másképpen: „csont nélküli festészetével” – is bátran összefüggésbe lehet hozni.

Aztán következett a *Küzdők*, amelyért 1977-ben megkapta a cannes-i Arany Pálma díjat és 1978-ban az oberhausen-i fődíjat, s még ugyanebben az évben Jankovics átvehette a Kossuth-díjat is.

1981-ben mutatták be a *Fehérlófia* című újabb, egész estés rajzfilmjét. 1987-ben írtam a Corvina Kiadó *Múterem* sorozatába Jankovics Marcellről egy monográfiát (tudtommal azóta sem jelent meg róla hasonló tanulmány), amelyben így írtam e naphéroszmitosz főszereplőjéről: „Fanyűvő mindig emberfeletti lény. Az ő gyengeségei, lehetséges hibái két testvérében öltenek testet. Természetesen nem véletlenül, hiszen Fehérlófia tulajdonképpen a három testvér együtt: Vasgyúró, Fanyűvő és Kőmorzsoló. Ők a Nap. Azaz: a Nap három fázisa. A zöld színben megjelenő, kötényes mesterember, Vasgyúró a felkelő nap. A sárga színben megjelenő zekés, szellemi erővel bíró Fanyűvő az uralma teljében lévő, delelő Nap. A vörös színű gatyás paraszt, Kőmorzsoló a lenyugvó Nap.”

Ebben a filmben Jankovics arra a merész lépésre vállalkozott, hogy a cellanimációban szokatlan módon elhagyja a mozgatott figurák kontúrjait, hiszen az ismert, kontúrokkal dolgozó, kifestőkönyvszerű rajzfilmtéchnika eleve magában hordozza a rajzfilmek egyik örökös problémáját: azt, hogy a mozgatott figurák leválnak a háttér festőiségéről.

2002-ben újabb egész estés rajzfilm következett: az *Ének a csodaszarvasról*. Ez a magyarság mitikus őstörténete ürügyén olyan motívumokat jelenít meg, amelyek a szkítáktól más szibériai népeken át a honfoglaló magyarokig hiteles régészeti leletekből meríti képi világát.

A 2011 végén bemutatott *Az ember tragédiája* aztán kiteljesíti azt a grafikai sokarcúságot, amelyet Jankovics legfőbb jellemzőjeként említek, hisz az alkotó minden történeti szintet a maga korának stílusában varázsolja mozgóképpé. Így az ókori Egyiptom művészete éppúgy megjelenik benne, mint a görög vázáké, az etruszk halotti szarkofágok, Pompeji falfestményei, Bizánc művészete, az acélmetszetek és akvarellek, de még a képregények világa is.

Őnök az e filmhez készült festményvázlatokat láthatják itt, amelyek egyébként egyáltalán nem vázlatok, nem másolatok, nem utánérz-

„Miközben én itt írogatok, Jankovics a Toldit forgatja. Merész vállalás Gémes József grandiózus festményfilmje után újra belevágni. A Műcsarnok kiállításán még nincs belőle kép, de titkolni azért nem kell, mert az első epizódokat már le-levetítették szakmai bemutatókon. Az újítás abban áll, hogy narrátorként maga Arany is megjelenik a filmben mint a kulcsjeleneteket kommentáló transzparens árnyalak. »Vájt szemű« nézőként nem nehéz rájönnöm, hogy Petőfi hiteles rajzát vette kölcsön a rendező, mégsem tudok szabadulni a gondolattól, hogy ő az, maga Jankovics, aki kíséri a történetet, nem is csak a Toldit, az egész életművet, olykor ki-kiles mögüle, s elnéző, bölcs mosollyal nyugtázza az utolsó szavakat: „De, kivel nem ér föl egész világ ökre, / Dicső híre-neve fennmarad örökre.”

(Orosz István gondolataiból)

sek, hanem valódi mesterművek, egy valaha volt kor bőrébe bújva, álmodva vissza egykori létezésüket. Engem leginkább a londoni színhez készített ceruzarajz nyűgöz le, a maga korhű, ugyanakkor technikailag friss grafikai megoldásával, s egyúttal azzal, hogy egy rajzfilmes szemével láthatom annak a sveneknek a tervét, amelyet a rendező elképzelt.

Szólnom kell még három, végül meg nem valósult filmtervéről, amelyekből önök itt láthatnak néhány lapot. Az egyik az 1984-ben elkezdett *Biblia*, a másik pedig a *Piskos Fred, a kapitány*. Kedvenceim közé tartoznak az utóbbi szellemesen groteszk figuratervei, amelyek némelyike (lásd: Vörös Károm) az 1920-as, 1930-as évek divatrajzainak stílusát is imitálják igen nagy műgonddal. Ezeken kívül – e kiállítás anyagának válogatásakor – találtunk még egy *Tivoli* feliratú dossziét is. Erről a filmtervről soha nem hallottam Marcelltól. A dossziében százával sorjázta a 20. század elejének leghíresebb színészeiről készült nagyszerű portrék, sok más mellett Gombaszögi Elláé, Jávor Pálé, Kabos Gyuláé, Latabár Kálmáné, Törzs Jenőé, de még Humphrey Bogarté is. Nem is hinné az ember, hogy ezek a hihetetlen karakterérzékről tanúskodó ceruzarajzok – amelyekből itt is kiállítottunk néhány lapot – ugyanattól az embertől származnak, mint *Gusztáv, János vitéz, Fehérlófia*, vagy a *Magyar népmesék* leegyszerűsített-stilizált figurái.

Jankovics Marcell 1977-ben készítette el a *Magyar népmesék* első tizenhárom epizódjának forgatókönyvét, amely sorozat aztán több ciklust ért meg, és elsősorban televíziós sugárzása révén igen népszerű lett. Bár tudjuk, hogy minden egyes epizódon több, különféle szemléletű képzőművész, tehát több kéz dolgozott, de látványvilága – feltételezésem szerint Jankovics jóvoltából – mégis egységes. Ez a

sorozat a magyarság egy-egy vidékének jellegzetes népművészeti motívumvilágából merít, de – gyerekeknek szóló sorozatról lévén szó – stílusát a derűs egyszerűség, a stilizált figurák és a jól átlátható szimbolika határozza meg.

Jankovics illusztrátorként a mesekönyvekben sokszor igen részletes naturalizmussal jeleníti meg figuráit, mert úgy véli, hogy a gyermek nem gügyögő, gyermekrajzszzerű illusztrá-

Nem sokkal a kiállítás megnyitója után, karácsonyra, Jankovics Marcell életművéről a művész nevét viselő, átfogó monográfia jelent meg az MMA Kiadó gondozásában. A gazdagon illusztrált albumot Mikulás Ferenc, a Kecskemétfilm animációs filmstúdió igazgatója mutatta be a Pesti Vigadó Makovecz termében.

◆ (Összeállította: Weltler Ildikó)

ciókra kíváncsi, hanem a világ sokszínűségére. Például állatábrázolásai – zöld varangya, fekete harkálya, örvös galambja vagy mókusa – akár egy természettudományi könyv ábrái is lehetnének. Ugyanakkor illusztrációiban megjelenik a magyar népművészet tudós kutatójának alázatos műgondja is, amellyel megfest, átír egy-egy régi tárgyat: egy lőporszarukarcot, spanyolozott tükröst, guzsalyt vagy kecskefejes dudát.

Ismét csak másik arca mutatkozik meg Nazim Hikmet török költő meséinek illusztrátorként. Ezeket fekete fehér és nyilván az aranyat helyettesítő aransárga színben, a török könyvillusztrációk stílusában rajzolta meg.

Elképedve állok az előtt, hogy valaki ennyiféle hangszereken tud játszani. Amikor egyszer szóba hoztam ezt, nevetve azt mondta: „Szerintem egész jó műtárgyhamisító lehetett volna belőlem.” Csodálom munkabírását, szorgalmát, és, igen, alázatát is, amellyel grafikai munkásságát végzi.

Legutóbbi műve pedig a vaskos *Trianon* kötet, amelyet íróként és illusztrátorként is jegyez. Ebben engem két dolog is meglepett: először is hihetetlen történelmi tájékozottsága, másodszor pedig az a karakterérzék, amellyel a kor politikusaik arcképeit megrajzolta. Nem is nevezném ezeket karikatúráknak, inkább ironikus portréknak.

Ennek a kiállításnak a magját – tekintettel a százéves évfordulóra – értelemszerűen Jankovics legutóbbi munkái, ezek a trianoni rajzok képezik. Mostanában pedig éppen *Toldi Miklóssal* birkózik. Nem lehet könnyű dolga, de ismervé őt, a végeredmény nem lehet kétséges. Ezzel a kiállítást megnyitom. ◆

„A MAGYAR IRODALOM PENTATLONISTÁJA”

*Gyurkovics Tibor albuma
a Hang–Kép–Írás sorozatban*

(A *Lyukasóra folyóirat* és
a *Magyar Írók Egyesülete alapító
tagjának munkássága előtt tisztelegve*)

AJókai Szalonban, a főváros I. kerületében, az elmúlt év novemberében volt a bemutatója annak a *Hang–Kép–Írás* sorozatban megjelent albumnak, amely *Gyurkovics Tibor* életútjáról – hang, kép és szöveg segítségével – kísérel meg átfogó és bevallottan szubjektív képet mutatni. Ez alkalommal Gaál Ildikó rendező *Gyurkovics György*vel, a kötet szerkesztőjével beszélgett, majd rövid dokumentumfilmet láthatott a közönség Gyurkovics Tiborról.

A *Napkút Kiadó* gondozásában megjelent album ismertetőjében ezt írják: „Gyurkovics Tibor (1931–2008) sokoldalú szerző volt. A versek mellett regényeket, elbeszéléseket, lírai esszéket, morális hangvételű és groteszk színműveket, publicisztikát egyaránt írt, ezért nevezte Hernádi Gyula a magyar irodalom pentatlonistájának, azaz öttusabajnokának...

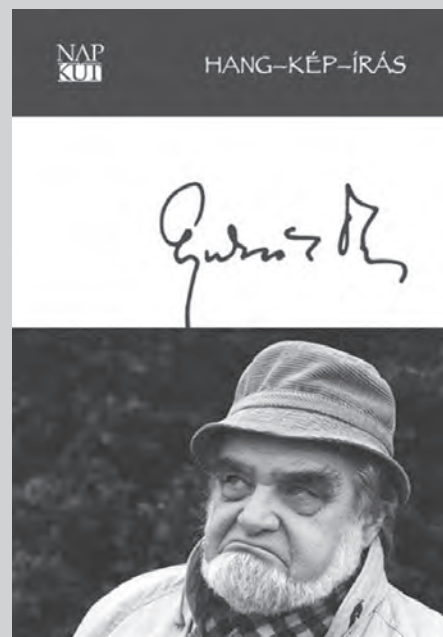
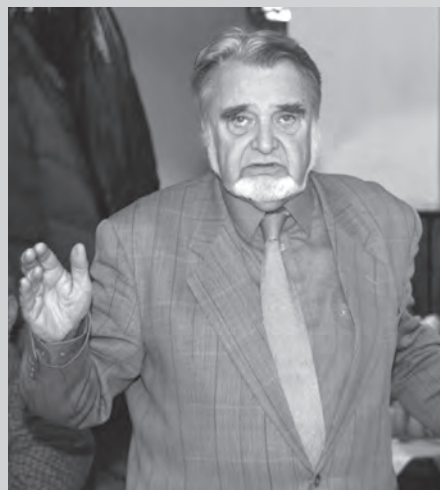
Ebben az albumban több mint másfél száz fotóval és dokumentummal bemutatjuk irodalmi és színházi (drámaírói és színészi) munkásságát, az életutat a rákosfalvai szülői háztól a kezdeti nehézségeken és elutasításokon át a színházi sikereken és az elismertségre, bemutatjuk a számára oly fontos barátokat, a hozzá intézett néha ellenséges, többségében bátorító szavakat...”

A kötet elején *Molnár Tamás*, a rendszerváltáskor Amerikából hazatért író és barát ezt írja első találkozásuk eseményéről, amely egy író-olvasó találkozón történt:

„Az első benyomás mindig döntő. Már le-

zajlottak a kölcsonös bemutatkozások, Tibor még nem foglalta el a rivalda fényét – még nem volt elemében –, mikor a hazai politikára került a szó. Magyarországon éppen kormányváltás történt, a messze Amerikában tudtuk, amit tudunk, én pedig, akkor már harmadik egyetemi tanítási évemben Budapesten, leszögeztem különleges értesüléseimet. Ekkor lépett Gyurkovics a színpadra. Felpattant a székről, mögötte három ajtó is mint színpad, az ideális háttér egy francia intrikás szalondarabhoz. A következő negyedórán eljátszotta előttünk a magyar kormányváltást Antalltól Horn Gyuláig, az összes szereplőjével, statisztáival, emberi, nagyon is emberi gyarlóságaival. Egy-szerre Arisztophanész és Molière – Gyurkovics bevonultatta a szobába az intrikát, a szenvedélyt, a hiúságot, a gyávaságot, a hízélgést, az ambíciót. Mindezt megjátszotta: ki- és beugrott az ajtókon, grimaszolt, függöny mögé bújt, összeesküvő volt és pökhendi fráter, siralmas és alázatos. Közben a magyar nyelvet lovagolta meg, idomította, vigyázba állította, a tájszólást, a vulgárist, az előkelőt – és mi, százunkat tató nézők, végre megértettük Magyarország közelmúltját, közhelyzetét, válságokból válságokba való bukácsolását. A jelenlegi történelmet.

Gyurkovics Tibor a színész azóta is feledhetetlen, és baráti közelsége nem képes tagadni azt, hogy mindig is a színpadon van Lear királyt adva, vagy Monsieur Jourdaint. Hihetetlenül sokoldalú... Az az ember, aki olyanképpen áll rengeteg rögzített pillanatmozaikokból, hogy mégis mindig egész: egy vastkos szubsztancia a látszólagos ide-oda kapkodás mögött. Egy vérbeli színész, akinek játszania sem kell; őt figyelve tudjuk, hogy az élet dráma és ko-

média, és hogy ezt Gyurkovics Tibor tökéletes időzítéssel és ritmussal játssza. Azután Pesten tovább ismerkedtünk, de Gyurkovics Tibor, a színház klasszikusa, megőrizte szememben lényegét, csak éppen meggazdagítva. Elsősorban a barát, akire mindig lehet számítani. A költő, aki a szavak útvesztőiben megint játszik, mint egy csintalan gyerek, és hihetetlen mozgékony-sággal dominálja a labdák színeit, kiszámíthatatlan ballisztikáját, titkos összjátékát.

Gyurkovics úgy ír, mintha egyszerre Karinthy és Márai lenne, Rilke és Hrabal. Ráadásul festene, mint Chagall, szürrealistaként, dobálja alakjait fel-le és srégen, mígnem a néző meglátja a harmóniát. Gyurkovics, a modern, vési-faragja a szavakat, amíg táncra perdülnek, új kombinációkban, meztelenre vetköztetve, elkapva a modernség tónusát, összeboronálva Heidegger és Beckettet, egyik a szókutató, másik a pucér színpad szerencsétlen flótásaival. Mindenkor Gyurkovics Tibor a beszéd alkímistája, főzetei fortyannak, füstölnek, kavarnak – amíg egy eddig nem észlelt koktél nem keletkezik, a költő által is előre nem látott. Ez a modernség lényege, az új világok létrejötte, kockáztatva azt, hogy a varázsló ellen fordulnak. A Jezovics-szövegek példák erre: Molière-hez most Swift is csatlakozik, és a kortársak közül Céline. A szó játszik, mígnem (pszeudo)valóság lesz belőle.

Létezik egy Gyurkovics-világ, a toll emberének világa, akinél sohasem érezzük a mesterkéeltséget, az erőfeszítést. Gyurkovics lélegzik, tehát ír – mint Descartes mondhatta volna. Tibor úgy poéta, mint ahogy a nápolyi fiúk éneklék az O sole miót. Spontán ember, akiből úgy buggyan a próza és a vers, mint a barátság.”

„...egy különös szellemi kapcsolat természetéről”

A Lyukasóra előző számában hírt adtunk arról a kétnapos konferenciáról, amelyet a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete kezdeményezett október végén a Pesti Vigadóban Szabó Dezső helye a magyar kultúrában címmel. A tudományos eszmecsere szervezőit a hiánypótlás szándéka vezérelte. Hiszen, ahogy a konferencia proklamációja is megfogalmazta: „Szabó Dezső kétségtelenül a magyar kultúrtörténet nagy hatású, megkerülhetetlen alakja... Szerepének jelentőségét, hatásának mibenlétét azonban mind a kortársak, mind az utókor értékelői másban látták.” (Sőt, a nagy műveltségű, több nyelven beszélő tanár, a közéleti íásaival rendre vihart kavarázó magyar író munkásságát, 1945 januárjában bekövetkezett halála után évtizedekig agyonhallgatták.) Szabó Dezső szerzői életműve szerteágazó jellegű, különböző tudományterületek képviselői kaptak felkérést az előadásokra, amelyeknek anyaga kötetbe foglalva hamarosan megjelenik az MMA gondozásában. Most Gróh Gáspár irodalomtörténész tanulmányából adunk közre érdekes részleteket (Szabó Dezső és Ady címmel és a fenti alcímmel hangzott el a konferencián). (A szerk.)

GRÓH GÁSPÁR

SZABÓ DEZSŐ ÉS ADY

(Részletek a tanulmányból)

Az Ady–Szabó Dezső-kapcsolatról szóló elemzés valójában hosszú ideig kibontatlan maradt. Igazából akkor kellett volna megírni, amikor az emlékezetpolitika sújtotta irodalomtörténet-írásnak ez eszébe sem juthatott. Ezen a szalon egy Ady–Szabó Dezső–Németh László vonulatot lehetett és kellett volna föltárni. De Ady akkoriban, mint forradalmi költő, éppen Petőfi és József Attila közti hídként funkcionált, Szabó Dezső feketelistára került, Németh László kiűzetett az irodalom világából. Ő utóbb műfordítónak lefokozva fölbukkanhatott, később már regény- és drámaíróként is megjelenhetett, aztán irodalmi és pedagógiai esszéi is szalonképessé váltak. Azon az áron, hogy a számára legfontosabb, a magyar sorskérdéseket taglaló írások csak akkor kerülhettek újból a szélesebb nyilvánosság elé, amikor már nem élt. Sőt, az általa felvetett kérdések megoldatlanul hullottak ki a közbeszédből és még az intézésükre hivatottak gondolkodásából is. Akkor már senkit sem érdekelt, hogy Németh László a nemzeti modernizáció – ez az évtizedekig tilalmas gondolat – meghatározó ideológusa volt, mert a nemzeti modernizáció sem érdekelt senkit, és az sem, hogy annak gondolata miként jelent meg a századelőn. Ezt a kérdéskört két nemzedékre kiiktatta a közgondolkodásból a pártállami agitprop (vagyis: az agitációs és propaganda központ, amelynek egyetlen feladata a kommunista hatalom szellemi legitimációja volt). Így aztán a Németh Lászlónál sokkal problematikusabb, szellemi-erkölcsi értelemben sokat hibázó Szabó Dezső útjával végképp

Szabó Dezső

Ady Endre

nem illett foglalkozni. A teljes hallgatás parancsa idővel annyiban változott, hogy történelmi kutatásokban már meg lehetett említeni – mert nyilvánvaló volt, hogy teljes kihagyásával nem fogalmazható meg semmiféle, legalább működőképesnek látszó konstrukció.

Ha Szabó Dezső irodalomképéről, a magyar irodalom történetében betöltött szerepéről gondolkodunk, legalább az Ady és Szabó Dezső életműve közti kapcsolattal foglalkoznunk kell. E kapcsolatnak több szintje van, és ezek szerkezete külön-külön sem egyszerű. Szabó Dezső először olvasója volt és rajongója lett Adynak, később a *Nyugat* körében már szerzőtársa, utóbb értelmezője, majd kritikusa lett, de mindvégig folytatója akart lenni az általa legfontosabbnak tartott összefüggésben: a nemzeti sorskérdések ügyében. Így kimagasló szerepet töltött be az Ady-recepció alakulásában, és egy későbbi generáció nézőpontjából már olyan alkotó, akit – gondolati hatását tekintve mintegy Ady mellé emelve (de a még későbbi utókor

szinte egybehangzó véleménye szerint túlzásba esve) – együtt is emlegettek vele.

Kapcsolatuk árulkodik a korukról, szellemi környezetükről, ami hatásukat is nagyban befolyásolta. E kapcsolat első szakasza alig egy évtizednyi. Ennyi még egy életművön belül sem túl sok idő, Szabó Dezső nem is találkozott túl sokszor Adyval: a vidéki tanárnak sem pénze, sem elegendő szabadsága nem volt arra, hogy részt vegyen a budapesti irodalmiszerkesztőségi életben. Ady pusztán jelenléte is olyan hatással volt azonban a kortársakra, ami eleve túlnőtt az esetleges személyes találkozásokon. Ez a hatás Szabó Dezsőt is elérte. Ady szelleme igazodási pont volt, olyan kisugárzással, ami hívei körében felülírta minden, idővel szélesebb körben is ismertté vált emberi gyarlóságát. A hétköznapi esendősége és alkotói teljesítménye közti feszültséget a folyamatosan és látványosan gazdagodó életmű már a kortársak körében is föloldotta. De volt is mit föloldania: Ady életmódja túlsá-

gosan nagy támadási felületet kínált annak a hipokrita vulgárkonzervativizmusnak, amely képtelen volt arra, hogy gondolkodásának újszerűségét fölismerje és befogadja. Erre csak a költő halála után kezdett valamelyest fogékonyabbá válni, de nem egyszerre és főként nem teljeskörűen. Az előzményeket tekintve mégis viszonylag gyorsan – sokat számított a háború utáni nemzedékváltás és az, hogy az ebben rejelő lehetőséggel Szabó Dezső élni tudott –, és ebben döntő szerepet kapott *Az elsodort falu*.

Találkozás Ady költészetével

[...] Az Ady-versekkel találkozás kezdeteiről két alkalommal írt bővebben. Személyesebben az életrajz egészébe ágyazva az *Életeimben*, míg a röviddel Ady halála után született összefoglalás (*Ady arcához*) tónusát erősen befolyásolja, hogy Szabó Dezső Ady hirtelen épülő mítoszához kapcsolódva a sajátját is meg akarja alapozni.

Az Ady-művel való találkozás korántsem volt villámcsapásszerű. Kölcsönpénzből tett párizsi útjáról tér vissza Nagyváradra, tanári állomáshelyére, eltelve Párizs varázsával, nagyszerűségével. Útba esik Budapest, itt Balázs Bélába botlik, akivel három évig lakott együtt az Eötvös Collegiumban. Kései beszámolója, talán a múltidézés minden emlékezésbe beszivárgó nosztalgikus vonásai miatt elnézőbb az egykori társ jellemzésében: „...különbön jó pajtás volt, kissé gyorsan robbanó embernek ismertem, s gondoltam, most is egy hangulatát fokozza fehér izzásra. Különbön is, ezekben a napokban igazán nem voltak füleim az irodalom számára.” Ez a kép jóval elnézőbb, mint amelyet korábban, *Az elsodort faluban* rajzolt róla, de az azért még ekkor is benne van, hogy Balázs Béla nem a leghitelesebb személy arra, hogy számára új értékeket közvetítsen, másfelől amúgy is kevésbé fogékony rájuk. Balázs Ady és a *Nyugat* hírével rohan rá: „...új világ fog következni! Nagy költőnk van, a legnagyobb, akit valaha magyar föld látott: Ady Endre. Most jelent meg a Véres és Arany (sic!) kötete, csodálatos dolog. Nem láttad még a Nyugatot? Itt tömörülünk mi körötte, mi, fiatal Magyarország, egy egész csomó tehetséges fiatal költő és író.”

Mindez Szabó Dezsőt ekkor teljességgel hidegen hagyja, talán a Balázs Béla-féle lelkesedés iránti bizalmatlanság miatt. Röviddel később, már Nagyváradon, egyik tanártársa biztatja ismét a *Vér és arany* olvasására, kezébe is adja a kötetet, amelyet minden különösebb érdeklődés nélkül lapozgat. Közömbös, mert, ahogy mondja, „az 1867 utáni magyarországi irodalom meglehetősen megölte bennem a reményt, hogy valami igazi reveláció fog történni az irodalomban”. A kötetbe beleolvastva sem érez másként: „...tallózásom nem volt sze-

rencsés. Szemeim először a *Sírni, sírni, sírni* kezdetű versre estek, aztán az *Özvegylegények tánca* és a *Zozó levele* következtek”, a folytatás sem jelent revelációt: „... a könyvet félretettem és eloltottam a lámpát. Másnap reggel visszaadtam a kötetet. ... Általános, semmire sem kötelező frázisokat mondtam róla.”

De a gyorsan erősödő Ady-táborból érkező újabb roham nem várat magára sokat. A következő Ady-hívő Juhász Gyula. Szabó Dezsőnek az ebben az ügyben történt találkozásáról szóló emlékezésében érdemes figyelni a bevezető mondatra, amelyet ugyan semmi okunk szó szerint elfogadni. Eszerint Juhász Gyula azzal közelít hozzá, hogy „kolléga úrnak az a híre, hogy a legjobban ismeri a modern európai irodalmat az országban”. Ez ebben a formában bizonyára túlzás, nem is annyira Szabó Dezső ismereteit, mint annak országos hírére tekintve. Bármily nagyszerű volt is az Eötvös Collegium oktatása, benne a francia nyelv és irodalom szakosok képzése, a tanulmányoknak aligha volt tárgya a modern, illetve kortárs francia és európai irodalom. Ahhoz, hogy ebben valaki járatos legyen, neki magának kellett megkeresnie a lapokat, könyveket, amit Szabó Dezső meg is tett, és tudását Párizsban tovább mélyítette. Önéletírásában azonban, folyamatos önmisztifikációja részeként, olvasmányai helyett inkább kalandjai emlékét idézi, míg tudása mindig magától értetődő teljességében ugrik elő. Tudása, mint majd későbbi írásai bizonyítják, kétségbevonhatatlan, de annak híre semmiképpen nem terjedhetett messzire a *Nyugartban* rövidesen megjelenő közleményeinek ismertté válása előtt. Már csak azért sem, mert vidéki állomáshelyei elzárták a pesti kávéházak irodalmi közegétől. Itt tehát legalább két, különböző időpontban végbement beszélgetés során elhangzottak keverednek.

Ténynek fogadhatjuk el azonban azt, hogy Juhász Gyula adta neki az első komoly leckét a fiatal magyar irodalomból: „... beszélt nekem az új magyar költőkről, és elfulladásig rajongva idézte elém Ady, Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi, Balázs Béla és saját verseit. Én az akkor nálunk nemigen ismert francia költők: Vielé-Griffin, Régnier, Lerberghe, Samain verseiből mutattam be néhányat.” Az emlékezésből tehát kiderül, hogy Szabó Dezső ekkoriban még valóban otthonosabb lehetett a kortárs francia, mint a magyar költészet világában. Juhász Gyula azonban a fiatal magyar irodalom világában élve már látta a közelgő költői robbanást. „Megvallom, hogy előttem akkor az irodalmi hitnek ez az egyetemes magyar megváltással rajongása kissé gyermekded, majdhogynem komikus volt” – írja e kapcsolat emlékét idézve Szabó Dezső. Adyt illetően azonban még a Juhász Gyulával való beszélge-

tés sem hoz áttörést. Az persze jellemző Szabó Dezsőre, hogy a fordulat nem az Ady-rajongók ajánlása nyomán, hanem egy Ady-gúnyoló kolléga szavainak visszahatásaként következik be. Vagyis elsőként a dac ösztönzi arra, hogy újból kézbe vegye a *Vér és arany* kötetet, majd belekezdjen *Az Illés-szekerén* verseibe. A két kötetet olvasva egy életre kiszakíthatatlanul besorol az Ady-táborba, és ettől kezdve tájékozódásának állócsillaga lesz Ady, még akkor is, amikor éppen el akarna fordulni tőle.

Találkozás Ady Endrével

A későbbi személyes találkozások ehhez képest kevés örömet kínálnak. Ezekről az *Ady arcához* című írásban számol be (amelyben azt is mondja, hogy a legjobb az lett volna, ha Adyból csak a verseit ismernénk). Szabó Dezső szerint Ady társasága közepén sem volt igazi társasági ember, már csak azért sem, mert neki nem társasága, hanem udvartartása volt. Olyanok vették körül, akik közül sokan, elismerve zsenijét, még a tőle elszenvedett megaláztatásokat is megtiszteltetésnek tekintették – ez nemcsak Ady fejedelemtudatát erősítette, de kihatott másokkal való kapcsolatára is. Szabó Dezső többször fölemlíti Ady szerinte méltatlanoknak, s főként őáltala semmire sem tartottaknak adott dedikációit, vers-ajánlásait. Teszi ezt azzal a céllal, hogy azok legalább utólag ne dicsekedhessenek Ady barátságával. Ebben alighanem sok igazsága van, Ady társasági magányáról mások is szólnak, de Szabó Dezső szavainak igazságára árnyékot vet, hogy igencsak sérthette az, hogy még társasága jó néhány tagja (Laczkó Géza, Kuncz Aladár, Kafka Margit, Balázs Béla) kapott ilyen dedikációt, ő nem...

Az alkohol súlyos jelenlétéről esik ugyan szó, de szellemi értelemben ezt nem tartja különösebben fontosnak Szabó Dezső. Sokkal többet szól Ady pózáiról – amivel kapcsolatosan, mintegy a maga fensőbbiségét igazolandó, jelzi, hogy tökéletesen átlátott rajtuk. Mint mondja, belülről ismerte az anyagilag lecsúszott, gazdasági végzetét véletlenül magyarázó, mágnás öntudatú paraszt-nemes lelkületét. „Paraszt Apollo” – idézi e karakter jellemzésére magát Adyt mint a legilletékesebbet. Ami nem akadályozza meg abban, hogy így summázza a maga alkotta kép fő vonásait: ez „... a nagyváros kárhózatába s egy túlhajtott kultúra dekadenciájába tévedt költő mélyebbről volt a népnek: a faj ős televényének előfakadása, mint Petőfi. Ezért érthető, hogy a magyar népköltészet, a magyar néplélek legnagyobb művészi erejében benne valósult meg.” E megjegyzéséhez Szabó Dezső még egy lábjegyzetet is fűz: „Itt nem mutathatom ki, csak jelzem: az a Balassával megindult folyamat, hogy a magyar műlira eszközeiben, színeiben mindig a népköltészet felszívásával újult meg, benne, és nem Petőfiben érte el tetőpontját.” Ennek „kimutatásával” azonban adós maradt, pedig

okfejtése igencsak fontos és érdekes lenne, nem szólva arról, miként hatott volna ez a Petőfinek még epigonjaiban is a népiesség és a nemzeti elkötelezettség csúcsát látó irodalmi konzervativizmus táborában...

Ady-alakja kísért *Az elsodort faluban*, ahol az olvasóközönség által széles körben vele azonosított Farkas Miklós megannyi külsőleges Ady-vonást mutat, ezekhez olyan vezércikkfutamok társulnak, amelyekből összeállni látszik egy sajátos nemzeti-ideológiai jelentésre redukált Ady-kép. Ez a továbbiakban alapjául szolgál egy könnyen emészthető Ady-értelmezésnek – de regénye megírásakor Szabó Dezső ezt nem egészen így képzelte. E szövegek radikális társadalomkritikája, nyugat felé mutató határozott irányt jelez, de részben tudatosan nélkülözi az Ady-mű lényegét jelentő mélységet és intenzitást, ami társulva Farkas Miklós semmibe hulló, erőfőn figurájával, bégyazva a *Nyugat* körének karikatúraalbumába nem követendő, hanem meghaladó példát mutatott. Ahhoz azonban ez a redukált kép is elég volt, hogy a tömegolvasatban fölillantson valamit abból, ami Adyt Advá tette. Mi több, a történelem viharos változásai közepette a negatív kép pozitívba fordult.

„Az irodalom társadalmi funkció”

Szabó Dezső Ady költészetéről három tanulmányt írt. A kifejezetten Ady költészetét tagláló írásokon túl Szabó Dezső műveiben egész pályafutása során gyakran idézi példáját, alakját, utal költészetének revelációt jelentő hatására, egyetemes jelentőségére és recepciójának kérdéseire, folyamatosan bírálja és gúny tárgyává teszi hivatalos elutasítását. Tanulmányainak

tendenciája, hangsúlyai több ponton is eltérnek egymástól, amit részben indokol az írásuk közt eltelt idő: az első 1911-ben íródott, a másik kettő Ady halála után, 1919 első felében. Nyolc év elegendő volt ahhoz, hogy minden külső körülmény átalakuljon, már életében is sokban változott az olvasatát befolyásoló szellemi, társadalmi, politikai légkör. Ugyanilyen fontos, hogy 1911 nagyjából Ady költői életútjának felezőpontja, a későbbiekben fő művek születtek, költészete új tartalmakkal gazdagodott.

Szabó Dezsőre nemcsak Ady gyakorolt elementáris hatást, az Ady körül kirobbant polémiákból levont következtetése hasonlóan fontos. Ezek ugyanis azt az irodalomfelfogást erősítették meg benne, amelynek jegyében kora eszmélkedésétől kezdve gondolkozott. Ideálja a romantika vátesz-költője volt, amellyel szemben az Eötvös-collegiumi években időlegesen hajlott az autonóm irodalmiság eszményének elfogadására. Ady költészete viszont közüggé vált, az irodalmi forradalom ezen túlmenően egyenesen politikaformáló erőként hatott. Ez a példa, és az, ahogyan a tízes évek polgári radikalizmusa összekapcsolódott az Ady és a *Nyugat* körül szerveződött körrel, azt bizonyította számára, hogy az irodalomnak nemcsak lehetősége, de kötelessége is a társadalmi feladatvállalás. Ez az irodalomkép, a bontakozó szociológia elméletével megerősítve, eldöntötte írói sorsát. Az *irodalom társadalmi funkció* című tanulmánya (1910 körül) nem csupán egy sajátos esztétikai felfogás kifejtése, hanem egész pályafutásának elvi alapvetése. Ady költészetének politikai vízvonalát jelentő közüggé válását látva formálódott Szabó Dezső írói programja, erkölcsi parancsnak érezte, hogy bármi áron meg kell valósítania az irodalom társadalomalakító szerepéről vallott nézeteit. Valójában ez a program nem lenne kiolvasható Ady költészetéből, de anélkül aligha született volna meg. Azt azonban Szabó Dezső nem vette – nem is vehette –, észre, hogy a háttérben történik valami, ami a profetikusan irodalom kérdését más összefüggésbe helyezi. Ady nemcsak költői lángelme volt, hanem korának fia, irodalmi mozgatója, aki lírai forradalmával történelmet formált. De szociokulturális értelemben már korszakhatáron állt, ahhoz, hogy közéleti tényező legyen,

a magyar társadalom anakronisztikus vonásai kelletek. Ezért lehetett költészete közéleti tényező, ezért formálhatta az irodalom túl is a közgondolkodást, alakíthatta a politikai közvéleményt. Azt a feladatot látta el, amelyet a 19. század költői, de ezt röviddel később, sőt már ekkoriban is, a tömegmédiá kezdte betölteni. Szabó Dezső e változás örvényeiben nem találhatta meg a személyére szabott szerepet. Szeme előtt a romantika korának ideálja lebegett, amikor az irodalmi véleménypolitikát autonóm zsenik alakították. Ezzel szemben a 20. századi modernitás tömegmédiáját a politikai megrendelések teljesítéséből hasznosított vállalkozók és bértollnokok formálták. Ady ilyen értelemben nem mérföld-, hanem záróköv lett: utána hasonló szerepet már senki sem töltött be. Szabó Dezső elszenvetve ezt a változást, a maga módján igyekezett is alkalmazkodni hozzá. Így lett igazán hasonlatos szeretett Don Quijotéjához: egy előző világ normái szerint akart hős lenni, és pórul is járt. Hatni csak azon az áron tudott, hogy ki kellett szakadnia az irodalomból.

„A romantikus Ady”

Szabó Dezső első Ady tanulmánya nem sokkal a költészetével történt találkozás után született: *A romantikus Ady* 1911-ben jelent meg a *Nyugartban*. Ennek az írásának az Ady-émlékeit közreadó írásaiban nem tulajdonít különösebb jelentőséget, ahogyan nem utal *A forradalmas Ady* című, 1919-ben önálló füzetben megjelent írására sem. Utóbbi különösen érthető is, a szelektív memória szívesen kiejti az olyan emlékeket, amelyek valamilyen szempontból problematikusak.

A romantikus Ady végkövetkeztetése sokban ellentétes Szabó Dezső későbbi Ady-értelmezésével. A tanulmány nagyobbik részében szerzője (francia példák idézése és széles körű ismereteket mutató európai kitekintése nyomán) két embertípust állít olvasója elé. Ezek természetesen nem személyek, hanem szellemi típusok: a klasszikus és a romantikus. A klasszikus „a szociális ember”, akinek gondolkodását a közösségi-társadalmi normák határozzák meg, akinek a rend és a célszerűség fontos, életét a kötelességtudat határozza meg, híve a központi hatalomnak, „ami egészen egyéni és különös, az nem érdekli”, „általános, típusos emberek általános érvényű eseményeiben keresi az élet lényegét”. Számára a művészet és az irodalom nem pusztán kifejezés, hanem a valóság, az általános imitációja, az erkölcsi világtrend illusztrációja.

Ezzel szemben a romantikus ember ennek majd mindenben az ellenkezője, de legalábbis alapjaiban más. „A megismerést, az élet megértését nem képzeti reprezentációban, hanem az élet mindenféleségében közvetlen megélő intuícióban keresi”, ha „az igazi élet az, ami kifejezhetetlenül speciális, egyén: az élet értéke az egyéni élet teljes kifejlése” – mondja. A

romantikus ember „...a vallásban az inspirációt, a hangulatot elébe helyezi a dogmának, a ’belső érzés szavát’ az Egyház parancsainak. Mint vallásos: Luther, mint logikus: Descartes, mint politikus: Rousseau. Forradalmár, ki a törvény, társadalmi és morális szabályok ellen hangoztatja az ’ész, szív és természet’ jogát.”

A két típus hosszadalmas és igen kiterjedt szakirodalmi háttérű taglalására azért van szüksége, hogy utána Adyt besorolhassa a romantikusok típusába. A Szabó Dezső antropológiájában oly fontos végzetfogalom akár gyerekkori élményeiből is levezethető szerepét – romantika ide vagy oda – erősíti Taine és Comte ismerete és hatása, de, mint általában, itt is tartózkodik szellemi mozdítóinak megnevezésétől, megmarad elképzelései mint saját, őseredeti meglátása kifejtésénél. „A túl sok életű hős mámorosan fejt ki exuberantáját, azt hiszi, hogy tombol az életben, hogy akar és hódít. Mi pedig látjuk, hogy gép, mit a Halál járát. A legnagyobb életben benne látjuk a pusztulás technikáját” – mondja, hogy aztán valami hasonlót mutasson meg majd regényeiben, és ezt a képet vetítse rá az Ady-fenoménre alapozott regényhősre, Farkas Miklósról is.

Az 1911-es írás értelemszerűen nem szólhat Ady későbbi költészetének ekkor még megíratlan remekműveiről, azok közt mind összetettebb és fájdalmasabb magyarságverseiről, de kiemeli magyarságélményét: akkor, amikor hazafiatlannak, nemzetellenesnek bélyegzi a konzervatív kritika. Magyarságképét a romantika végzettudatával is összeköti, azt az Ady folyamatosan elátkozottságérzésében ismerve fel. Szabó Dezső szerint azonban ez az átok nem csak Adyt sújtja: „...egész keleti faja átka, tragédiája talál benne legteljesebb kifejezésre. [...] A senkifia magyar faj tragikus kettőssége sír ki belőle: vérében a keleti nap fátuma, mely szerint az álom az akció, s a tett csak mint indulat lehetséges, és az irigy csodálkozó szeretet a nyugati nap, a nyugati művészet iránt. Szinte hihetetlen, hogy a patentírozott magyarok, kik szegény kódex-irodalmunk cafatjaiban balhásszák a nemzeti szellemet, nem látják meg Adynak ezt a tragikus, fatális, magyarságát” – mondja, hogy aztán olyan versekre hivatkozzék, mint *A Hortobágy poétája*, *A Tisza partján* (Most jöttem a Gangesz partjáról címmel említi), *Párizs az én Bakonyom*. Aztán a „végítélet fullajtárainak” nevezi Ady ellenfeleit, akik befogadására képtelenül a költészete lényegét nem érintő külsőségekre hivatkozva támadják, nyugatrajongságáról, alkoholfüggéséről, olcsó szerelmeiről, dekadenciájáról beszélve akarják lejáratni. Szabó Dezső óvakodik ezeknek a nézeteknek taglalásától, mert meggyőződése szerint Ady életvitelének ezek az elemei egyáltalán nem érintik magát a művet. Ugyanakkor összefüggnek azokkal a magatartásformákkal, melyek a romantikus embert jellemzik. Szemben azzal, hogy „a klasszikus csakis a maga korának embere”,

Ady

Ady szenvedélyek vonzásában zajló élete a romantikában gyökerező személyiség kifejezése: „romantikus visszaélése (érsd: újraelése – a szerző megjegyzése) egy primitívebb, több érzékű, nagyobb életű embertípusnak”.

De nem áll meg ennyinél: „...a romantikus intuitív közösségben tud lenni faja tud psychéjével. Ahogy Ady az Én nem vagyok magyar c. versében jellemzi magát s amilyenek minden versében látszik: tomboló testű, büszke, szertelen, dacos, mát fitymáló” – írja, amihez még hozzáteszi: annak, „...hogyan nem analízálom itt, mint magyart, oka: mert a 'kacagányos ősök', a 'puszta fia', a 'turul', a nemzeti analízáló esztétika egész ringliszilpje túlságosan diszkreditáltatott. Egészen bizonyos: nem sokára mindenkinek rányílik a szeme, hogy Ady a legmélyebben fajember minden magyar költők között. Hatalmas szerve az európai adaptationnak, mint annyi mások előtte. Időrendben utolsója annak a hosszú sor magyar prófétának, kik nyugati hivatással születtek.”

Ezzel kapcsolatban hozzátehetjük: Szabó Dezsőben itt már bejelenti magát a majdani próféta – amit az egykorú olvasók számára szinte észrevehetetlen megjegyzéssel jelez: Adyt *nem végérvényesen, hanem csak időrendben* nevezi utolsóinak. Ez a próféta azonban csak 1918–1919-ben lép fel a történelem színpadára. Odáig küszködik benne az Adyban is meglátott kettős lélek: a fájának megtestesüléseként megélt magyarsága és a Nyugatra nyitott „egyetemes ember”. Vagy másként fogalmazva, az iménti tanulmány kategóriáit idézve: a (született) romantikus harcol a (tanulva formált) klasszikussal. Avagy az individualista a szociális emberrel.

A fenti ellentétpárok mást és mást jelentenek. Különböznek, de összetartoznak. Két oldaluk szembenállása nem tiszta képlet, amelytől a közöttük való, amúgy is lehetetlen választás még nehezebb. Így aztán Szabó Dezső sem ekkor, sem később nem tudja megválaszolni az önmaga által kiélezett kérdéssort, amely azután beépül az élete egészét jellemző ellentmondások közé.

1911-ben tehát Ady mint romantikus és individualista jelenik meg – és az ebben rejlő forradalmiságot üdvözli benne Szabó Dezső előszőr. „Élni, élni teljesen, korlátlanul, folyton érzett léttel: ez a romantikus ideg-szükség” – mert „...a világon minden korlát. Mert jóllakást, kielégülést, megszokást, fáradságot ad minden. Egyetlen egy végtelen perspektíva nyílik a dolgok mögött: az ismeretlen, a halál.” Aligha kell ide Ady verscímeiket idézni, költészetének (főként persze 1911 előtti) alapvonásaira utal Szabó Dezső.

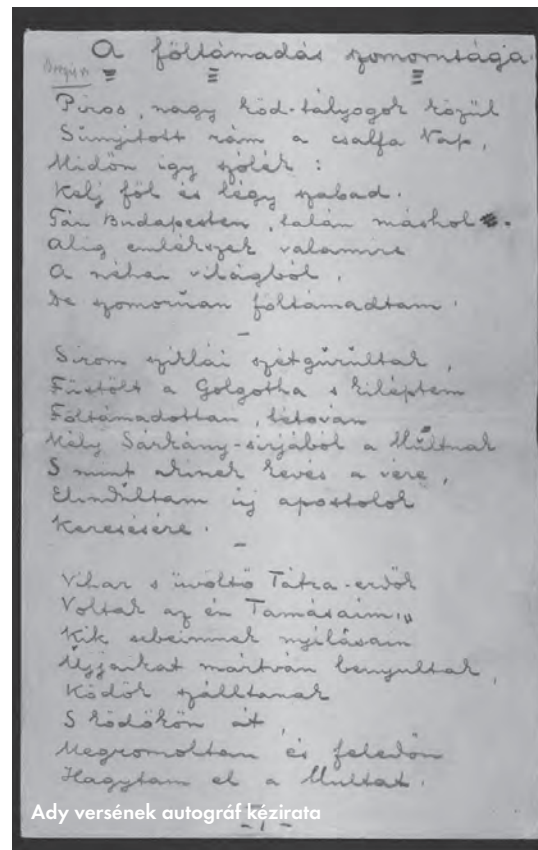
A Petőfi-párhuzamról

Ezt a világnézeti romantikát végül az irodalmi romantikával, a nagyon is kézenfekvő Petőfi-párhuzammal kapcsolja össze, amely csak az utókorok ilyen természetes. A tanulmány írá-

sának idején nemzeti költészetnek csak Petőfi (Vörösmarty, Arany, Tompa – de azért leginkább Petőfi...) követését tartották, ha nem is csak Szabolcska Mihály, de legalább Kozma Andor módjára. Vagyis az akkori közfelfogásban Petőfi és Ady nem ikercsillagok, hanem egymást kizáró pólusok voltak. Petőfi romantikájának, forradalmiságának, népiességének nyugati indíttatása legfeljebb néhány megrögzött motívumvadász megjegyzéseiben (így a Szabó Dezső által ádáz dühvel bíralt Béranget-hatások emlegetésében) mutatkozott. Ady magyarságának a nyugati gondolkodással egybekötött mélységére és újszerűségére ez a közvélemény nem volt fogékony. Ugyanúgy nem, ahogyan azt zenei téren Bartók is látta, tapasztalta – még csak nem is saját, valóban messze előreszaladt kompozíciói befogadása kapcsán, hanem a kései Liszt befogadását illetően, mert még tőle is csak a korai, főként virtuóz művek kellettek. Mint írja: „közönségünk mind e mai napig nem szokta meg Liszt muzsikáját”. (Figyelemre méltó egybeesés, hogy az erről szóló írása ugyancsak 1911-ben született.) A kortársak körében uralkodó közízlés és közvélemény szemében tehát már maga az is botrányosnak számított, hogy Szabó Dezső bármiben, akár csupán spontaneitásában Adyt Petőfivel hasonlítsa és kapcsolja össze: „Ebben a tekintetben csakis Petőfit tudom hozzá hasonlítani a magyar irodalomban” – mondja, és provokációját így folytatja: „Azonkívül: Ady épp oly energia forrást jelent a fiatal magyar generációnak, mint Nietzsche a németnek. [...] A padra tett kezűek szomorú országában ő az élet szava: merjetek magatok lenni, egész életet élni. Elő kell csalogatni minden életet az emberekből, hogy semmi érték el ne vesszen. Egy néhány – nagyon kevés – versét kivéve legyenek Ady versei minden fiatal kezében. Ő jelenleg az új generáció leghatalmasabb nevelője egy magyarabb magyarság, egészségesebb morál, élethebb élet felé.” Bátor szavak, mert akkor írja le őket Szabó Dezső, amikor az uralkodó vélemény szerint Ady az ifjúság megrontója, a magyarság árulója, a magyar jövőt fenyegető első számú közellenség. De itt is érdemes figyelni arra, hogy a „leghatalmasabb nevelő”-nek minősítés előtt megint ott van egy időhatározó: *jelenleg*. Ami nem pusztán a pontosságot célozta, hanem igénybejelentés is.

Ez az igény fokozatosan erősödik, de csak lassan tisztul Szabó Dezsőben. A romantikus és a klasszikus típus mint az individualista és a szociális embert állítja szembe egymással. [...]

Szabó Dezső első Ady-tanulmánya a Petőfi-analógiával zárult. Az 1919-ben következő két tanulmány születésének idejére már alapjaiban megváltozott az Ady-befogadás környezete: Petőfi életművével összekötése értelmezői közhely, amit Szabó Dezső némi lekezeléssel említ, hogy aztán első írásában kettejük személyiségének és költészetének viszonyát elemezze. *A két forradalmi költő* már címével

Ady versének autográf kézirata

is az általánosan emlegetett, de az ókonzeratív közönségben természetesen sohasem elfogadott, szoros összetartozásukra utal. Már csak azért is, hogy aztán különbözőségüket mutassa be. A keltezése szerint az Ady halála utáni napon született írás nem nekrológ (legfeljebb egy kicsit). Szabó Dezső fensőbbes íróiával fordul szembe a forradalom sűrűjében Ady forradalmiságát emlegető és azt Petőfiével összekötő irodalmi divathullámmal, elfelejtve, hogy korábban – igaz, még a háború előtt – ő is ezt tette. Szerinte Petőfi és Ady merőben különböző két egyéniség, és éppen ellentétes vonásaikkal írható le a legpontosabban Ady tragikum.

Ennek feltárása nem akármilyen feladat: a gyász pillanatában úgy helyezni a (leg)magasabb polcra Adyt, hogy nem löki le onnan Petőfit; de a közhangulatot az adott pillanatban jellemző módon oldja meg. Ez a megoldás megfelel a magyarságról és a magyar irodalomról korábban alkotott elképzeléseinek, és előremutat a gondolkodását az elkövetkező néhány évben átható (fogadjuk el értékszempontjaitól elvonatkoztatva az erre használatos kifejezést) faji misztikum felé. Ady magyarságának ez az értelmezése alkalmas arra, hogy a költőben korábban a nemzet tudatot bomlasztó szabadkőműves ügynököt, nemzetközi liberális felforgatót s hasonlókat vizionáló kvázi hivatalos álláspont hatását felülírja. Ezzel pedig, ahogyan Fülep Lajostól Németh Lászlóig annyian megírták, előkészítsen-megalapozzon egy generációk gondolkodását befolyásoló, a mai értelmezésekben is kimutatható hatású Ady-kultuszt, melyben a magyarságversek meghatározó szerepet kapnak.

A fajiság kategóriájáról

Ez a mitikus erejű, a fajiság irodalmi jelentésére épülő értelmezés nem igényli a később oly az elborzasztásig riasztóan hangzó, tragikusan negatív konnotációjú szó tartalmának pontos meghatározását. A sajátosan tisztázatlan tartalmú kifejezést valamely, a múlt ködében formálódott etnikai alapokon létrejött, de már szellemi-kulturális közösséghez tartozás jelölésére használja Szabó Dezső. Ebben ugyan jelentős a részben születési adottság szerepe, de „genus”-ként értve távol áll tőle a „fajok”, „fajták” közötti hierarchia gondolata, csupán különbözőséget jelent. Az egyetemes emberiség közössége részközösségekből épül. Mindenki tartozik-kötődik valamelyikhez, és ebben a kapcsolatban esetenként racionálisan nem magyarázható érzelmi tartalmak állnak, a nemzethez tartozás megélésében az intuíciónak meghatározó szerepe van. (Gondoljunk egy kicsit József Attila definíciójára, mely szerint „a nemzet közös ihlet”.)

Szabó Dezső a fajiság kategóriát használva is azonos értékű, mégis sok vonásában szembeállítható teljesítményként elemzi Petőfi és Ady költészetét. Ez a nemzetkarakterológiai háttérű gondolkodásmód jelenik meg abban, ahogyan Szabó Dezső összeveti Petőfi és Ady forradalmiságát, egyben magyarságélményét is. Fontos jelezni, hogy ebben a kortársak semmiféle kivétivalót nem találtak, ugyanúgy, ahogyan a faj fogalom Ady és mások általi használatában sem.

Szabó Dezső az államhoz hasonlóan politikai természetűnek gondolt nemzetfogalom mellé egy új tartalmat jelenít meg „a két forradalmi költő” világlátásának értelmezése során. Azt mondja: „Petőfi magyarsága – és itt

szeretném, ha nem értenének félre – nem a vér, nem az idegrostok, nem a sejtek titkos meghatározottságának végzetes magyarsága. Egy bizonyos értelemben külső magyarság ez, mely az Alföldből, a körülvevő népből, és különösen népköltészetből, mely betöltötte atmoszféráját, folyt át beléje s telítette csordulásig ezt a lobogó délszláv lelket.” Ezzel magyarázza, hogy Petőfit sokkal könnyebb más nyelvekre fordítani, mint Vörösmartyt és Aranyt, mert Petőfi már eleve nemzetközibb, mint a más népek gondolkodásától, érzelmvilágától távoli őseredetiségében kizárólagos magyar szellemiséget és lelkületet kifejező más, de ugyancsak magyar költői dialektusok. Ezért Petőfinak a korszellemet megjelenítő magyar forradalmisága „egy roppant egészség szükség-szerű, logikus kinyújtózkodása, egy hatalmas erő természetes kibomlása”.

Az eredettudatról és magyarságfelfogásról

Amellyel szemben Ady sorsképlete egészen más. „Ez a magyar, ez az erdélyi magyar, ez a magyar nemes, a Werbőczys, öklös, kalodás múltnak ez a fiatal zsarnoka, megnöve a lángész arányában a byroni légió romantikus gigászává, beleszületik a megtatarozott Magyarország zagyva demokráciájába. És amint bitang jószág lett a régi kúria, koldus anakronizmus a régi magyar úr: idejét múlt fényűzés lett a lángész, a világ kis közepesek tolongó lökdösése lett. A magyar időtlenné vált az új időben, ahol nem bravúr, nem hősi felbuzdulás, nem valóságot felejtő álom kell. S mert idegen élelmek áraszák (sic!) el az élet mezeit, idegennek gyűlöli a demokráciát, félreduzzog a jövő megrohant útjaitól” – mondja Szabó Dezső. Lírai indíttatású fejtegetése már jelzi a későbbi szembeállítást. A dynak sorsszerű – ráadásul, mint Szabó Dezső láttatja, erdélyi és nemesi eredetű – magyarsága a forradalom összefüggésében sajátos jelentést kap. Amúgy gazdagabbat, mint ahogyan e tanulmányban megmutatkozhat, hiszen Ady nem erdélyi, hanem a Partiumból való, ami egészen más képzet, mint Erdély. A nemesi származás is máshogyan az, mint ami az idézett megjegyzés alapján gondolható: megérdemli, hogy pontosítsuk, miben is áll. Éppen a Partiumban, Biharban, Szatmárban, Ugocsában, Beregben, Szabolcsban található sok olyan család, amelyik a honfoglalásig vezeti vissza eredetét (gondoljunk a Szabó Dezső által is bizonyára ismert Jókai-regény, a *Kiskirályok* Tuhutum-megyéjének világára!). Ezek nemességet, birtokot nem királyoktól kaptak, hanem „ösfoglalóként”, kardjukkal szerezték. Eredetüket a honfoglaló nemzetségekig vezették vissza, ami a történelmi szuverenitás olyan tudatát adta nekik, amellyel semmilyen más származás, rang nem vetekedhetett. „Árpáddal jött, magyarul élt”, aki „magyarul mindig tudott” – mondja névtelen őseről Ady (*A tavalyi cselédekhez*). Erre

az őstre gondolva a nincstelenség-kifosztottság göggyével is mondhatja, hogy „nyavalyásnak nem adom / Mert gróf, jobbjomat nem adom.” Ilyen ösfoglalói jogon szerzett nemesség volt a Kőlcseyeké, és ilyen az Adyéké (Ond vezér unokái!).

Ez az eredettudat mindkét költő gondolkodásának, magyarságfelfogásának integráns része lett. Szabó Dezső némi, tőle szokatlan úrhatnamsággal empátiakészségét, azaz Ady-értésének mélységét bizonyítandó azt állítja, hogy az Adyéhoz hasonló közegekből származva különösen könnyen tud azonosulni vele. Ami részben igaz is lehet, de csak részben: a partiumi kisurak a maguk birtokán akár fejedelmek is lehetnek, a kolozsvári kishivatalnok család, nemesi származástudata ellenére, a kispolgári és a proletárlét határán ingadozó közegekben a maga eredetmondáját nem vezethette vissza a honfoglalásig. Szabó Dezső családi legendáriumának része a pontosabban nem definiált nemesi eredet. Sarokpontja azonban jóval közelebbi, mint a honfoglalás: apja személyes mitológiájának középpontja az 1848–1849-es szabadságküzdelmekben való, bizonytalan hitelességű (hiszen annak idején még húszévesnél is jóval ifjabb volt) részvétel.

Azt azonban jól látja Szabó Dezső, hogy a legmélyebben megélt, a nemzeti múlttal-sorsal való teljes azonosulásra épülő magyarságélmény Ady világlátásának egyik meghatározó eleme. E dacos öntudattal vállalt örökségre, amelybe beleszületett, olyan függetlenségtudat, a hatalommal való szembenállás képessége épült, amely egyszerre volt demokratikus és arisztokratikus. Gondoljunk megint Kőlcseyre is, aki ugyancsak erre az örökségre támaszkodhatott, és kora legnyugatiasabb magyarjaként vallja, hogy büszke magyarként Keleten nőtt törzsöke fájának.

Ez a magyarságkép és ez a belső szembenállás él Adyban is, ahogy benne is szembekerül a Nyugat iránti vonzalom és ellenérzés. Aligha tudatos, de talán mégsem csak véletlen, hogy amikor Szabó Dezső jellemezni akarja ezt a sorsképletet, mondatába beépülnek a honját a hazában nem lelő magyarról szóló Kőlcsey szavai: ezt „... a végtelen hontalanságot korban és hazában, ezt a fájó kitagadottságot az élet meghódításából, a piaci versenynek ezt a halálos lehetetlenségét érzi Ady. Nincs többé külön Ady és magyarság. [...] Ő nem Ady, nem egyén, ő a magyar, az örök magyar, aki halálos dárídókat tart, ha építeni kellene, duzzog, ha versenyezni kellene, gögös úr, ha meg kellene alkujni, s álmodik, mikor kenyeret kellene keresni.” Ezek a szavak csak magasba szárnyaló pátoszuk okán tekinthetők dicséretnek vagy elismerésnek. Illetve csak a dzsentrigög vagy

pezsgős-cigányos-nagybögőugrás, közhelyes urizálás paradigmájában, egy Beöthy Zsolton nevelkedett, és – urambocsá! – Rákosi Jenőn megerősített, Herczeg Ferenc rajzolta Gyurkovics fiúkkal és lányokkal bálozó magyar öntudat közegében. Ebben a Szabó Dezső által halálos veszedelemnek tekintett közegben azonban dicséret lehetett a kritikából.

A kettősségről

Ez pedig maga a tragédia: hogy a hagyományos (értsd: a jelzett módon dzsentri) nemzet-tudat értéknek tekint olyan vonásokat, amelyeket inkább vétéknek kellene látnia – ahogyan teszi ezt Ady és Szabó Dezső is. Valamennyire azonban ők is kötődnek ezekhez a nemzetkarakter részeként számon tartott vonásokhoz: „Más fajta nép roghat tova, / De ily szép, álmos, láncolt fajnál / Poétább faj nem élt soha” – mondja Ady (*Szép magyar sors*), aki maga is pontosan tudja, hogy miféle csapda tartja fogva. Ezt végiggondolva vallja: „Ha elbukok, nem én buktam: / Bennem egy ősi gőg lázadt / S csak az enyém a gyalázat.” (*Lovatlan Szent György*)

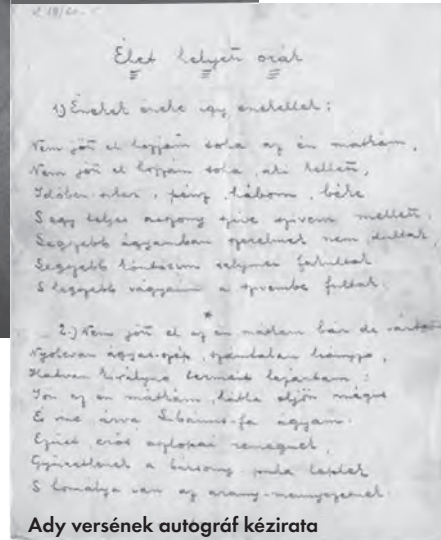
Az ilyen (és megannyi hasonló) sorok, versek okán látja Szabó Dezső Ady sorsát, költészetét tragikusnak, amit csak fokoz, hogy a Nyugattal szembeülve ennek a fátumos léleknek meg kell látnia a magyar valóságot, hogy „Minden, minden ideálunk /mátsutt megunt ócskaság már” (*A fajok cirkuszában*). Amelyből az a feladat következik, hogy ezeréves hagyomány, honfoglaló ősök ide vagy oda, a millenniumi életérzés Magyarországnak figyelmét, gondolkodását a múlt felől a jelen és jövő felé kell fordítani, életét akár önmaga ellenében is Európával kell szinkronba hoznia. Ezt Ady ki is mondja, a családi eredettudat szerinti honszerző ős jelképpé vált alakjához kötődve és azzal fájdalomosan szakítva: „Más a lovam, vérem, álmom, / Tőle jövök és idegen / Az én őszám, fajtám, királyom. // Ilyen bánatfolt nincs fölvarrva / E kerek földön senkire, / csak fájából kinőtt magyarra.” (*Ond vezér unokája*).

Az Adyt meggyötrő kultúrsokkot a Kolozsvár–Budapest–Párizs szellemi utat bejáró Szabó Dezső is megszenvedte. Ez sokkal természetesebb oka empátiájának, mint az, amit hasonló családi szocializációjukról írt. „Ebbe a magyarba, ebbe az erdélyi magyarba behullott Párizs” – kezdi, és rögtön értelmezi is: „... nem nyugati gondolatokat, nyugati érzéseket, nyugati formákat és kifejező eszközöket adott neki Párizs. Párizs csak a tavaszi szél, amely megmozdítja ezt a dermedt magyart, ezt a fájdalmasan minden magyart, hogy faja elátkozott kincseit felássza, hogy eltemetett, eltiport ma-

gyar gondolatoknak, magyar szenvedéseknek adjon életet magyar formákkal.” A szöveg a pillanat elragadtatásában szárnyal tovább, hogy eljusson Ady tragédiájának megnevezéséhez. „Ő: a vérbe, idegekbe épített múlt, a végzetesen meghatározott faji ember érzi magában egy újjászületés életre-halálra szóló elhívását. Minden amit le kell rombolnia: a múlt s fájának dermedt igézete, önmagában van. Ő a próféta és a megostorozott nép, ő a bíró és a megidézett vádló. (*Alighanem a vádlott szó helyett került így a szövegbe – a szerző megjegyzése.*) Milyen könnyű volt az egészséges, egylelkű Petőfinek ostromozni az elmaradt magyart, mely nem ő volt. De Ady éppen ennek a fajnak a teljessége... Így lesz lírája a legegényibb és legszociálisabb, mert annyira az egész faj, hogy a fajnak tragédiája, vívódása a jövő előtt minden mozdulása személyes ügye. A magyarság az ő belső tragédiája.”

Száz éve, más korban, más gondolati, nyelvi, érzelmi közegben okkal láthatta és mondhatta ezt Szabó Dezső. Adyt (persze osztályalapon) kétlelkű forradalmárnak látta első jelentős marxista elemzője, Révai József, a későbbi rettegett kommunista kultúrpaapa is, aki ugyancsak pontosan érzekelte a költő „önmarcangolását”. Petőfivel összevetve úgy látta, hogy annak „... egész költészete a forradalmi optimizmus költészete. Petőfi nem hitt a nemességben, de hitt kétségtelenül és ingadozás nélkül a magyar népben. És Ady? Ady hitt is, meg nem is...” Eközben viszont minden erővel igyekezett Adyból öntudatos forradalmárt faragni, belőle alkotva meg a forradalom viharadarát. De még e konstrukció mélyén is kísértett a Petőfi–Ady összekapcsolás és szembeállítás, Ady kétlelkűségének tana utólag meglehetősen kézenfekvő elképzelésnek mondható. Az a kettősség, amit Szabó Dezső Ady tragikus életérzése alapjának tekintett, a Szabó Dezső-élményét sokáig szégyellve titkoló Király Ist-

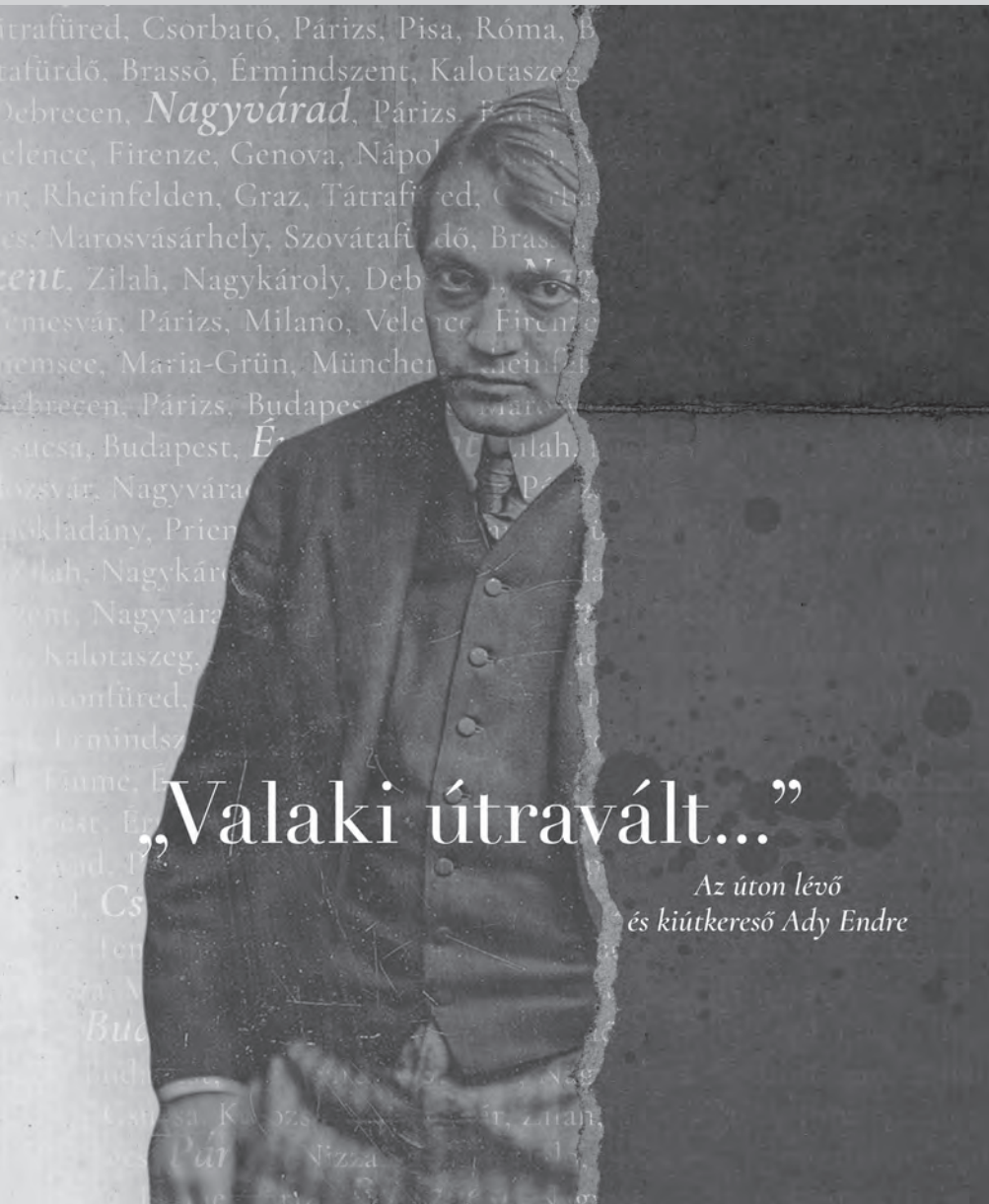
Ady verseinek autográf kézirata

ván monográfiájának is egyik alapvető tétele lett. A szaktudományos igényesség azonban nem érvényesült a hétköznapi forradalmiságában, az ideológiának nem árnyalt gondolatokra, hanem gondolkodás nélkül kimondható ítéletekre volt szüksége. A marxista gondolkodást meghatározó osztályharc elméleti keretei közt Ady ugyan igen hálás kutatási anyagnak számított, de agitációs szempontból így sem volt feddhetetlen. Tradicionalizmus és modernizáció, magyarság és Nyugat, értékörzés és forradalmiság ütközése ugyan könnyen lefordítható az ideológia vezérelte vulgármarxizmus nyelvére, de az életmű azért tiltakozik. Lehet Ady tragikumát a történelem süllyesztőjébe való régi és a minden kérdést megoldó új hatalom közti döntéskényszer miatti tépelődésnek nevezni, és az életmű korszakait összekeverve a proletariátus győzelmének útját egyengető forradalmárt fabrikálni belőle, de az összes művekből nem hagyhatók ki az istenes és a magyarságversek. De, mert a rendszernek szüksége volt Adyra mint segédcsapatra, forradalmárt csináltak belőle. Így született meg életműve lényegi elemeinek kiiktatásával az egypólusú Ady-kép, miközben azért annyi aggodalom maradt kiötlőiben, hogy a csonkításban érezve némi kockázatot, az ideológia lobogójára nem két forradalmi költő neve, hanem csak Petőfié került – de azért Ady nevét bátran viselhették szocialista brigádok és lánykollégiumok. [...]

◆ (A szerző lábjegyzeteit a megjelenő kötetben, teljes terjedelmében szereplő tanulmányban olvashatják.)

Ady 100 – az Országos Széchényi Könyvtárban

„Fut velem egy rossz szekér...”

„Valaki útravált...”

Az úton lévő
és kiutkereső Ady Endre

A magyar himnuszt, valamint a hozzá tartozó Erkel-kottát csak különleges alkalmakkor, így ez évben is a magyar kultúra napján, január 22-én láthatta eredetiben a nagyközönség az Országos Széchényi Könyvtárban. 2020-ban a kultúra ünnepére pedig Ady Endre, a száz esztendeje elhunyt költőóriás megidézésével készültek a nemzeti könyvtár elhivatott munkatársai az Ady 100 jegyében.

E napon nyílt meg ugyanis „Fut velem egy rossz szekér...” címmel az a kamara-kiállítás, amelyet a könyvtár Ady-gyűjteményének relikviáiból (kéziratok, fotográfiák, tárgyi relikviák, dedikált kötetek, önéletrajzok, első megjelenések) rendeztek Boka László és Rózsafalvi Zsuzsanna kurátorsága mellett, és amelyet az érdeklődők 2020. március 20-áig látogathatnak.

Ugyancsak január 22-én mutatták be a „Va-

laki útravált...” című, az OSZK és az MMA gondozásában megjelent Ady-díszalbumot, amelyhez az OSZK mintegy ezerkétszáz tételt számláló Ady-hagyatékából válogattak. A kiadvány szerkesztői, Boka és Rózsafalvi egy eddig kevésbé vizsgált aspektusból – Ady valós, fizikai utazásai, úton levései, ugyanakkor belső kételyei, kiutkeresései kettőse fölül – közelítettek az életműhöz.

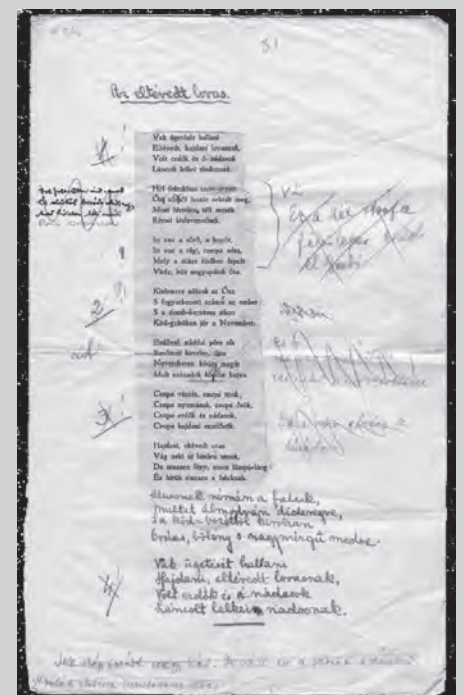
Délután a díszteremben „Páris, Páris” címmel, Ady és a piktorok kapcsolatáról Rockenbauer Zoltán művészettörténész tartott vetített képes előadást. Majd Molnár Krisztina Rita költő, tanár a „Kelj fel és légy szabad” című íróműhelyi beszélgetéssel szólította meg a fiatalokat. A Budavári Palota ünnepi eseményein Hammerstein Judit, az OSZK főigazgatója fogadta a vendégeket. ♦♦ (Weltler)

A szülőház

Ady Endre díszalbuma, 2019

Ady kéziratjavításai

„Az elsüllyedt utak”

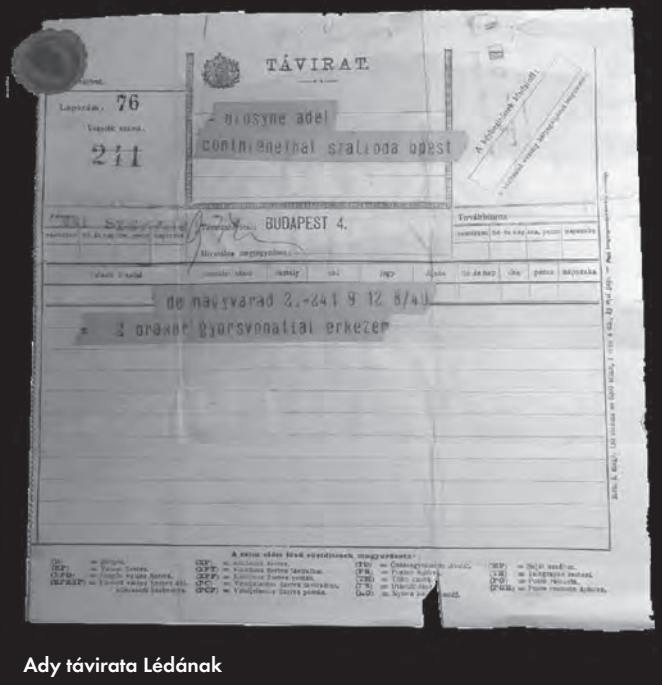
(Részletek a „Valaki útravált...” – Az úton lévő és kiutkereső
Ady Endre című albumban megjelenő tanulmányból.)

[...] Ady egész versvilága s szimbolizmusa tobzódik az úgynevezett utazásmotívumokban (hajó, szekér, vasút, kocsi, csónak, ló...). A ló, a vonat vagy a hajó, a tengeren való utazás többször is visszatérő motívum, s 1906 és 1914 közt kivétel nélkül, mindegyik kötetében hangsúlyosan jelen van. Utóbbi, a hajó – akár gálya alakban – például a *Léda a hajón* vagy a *Vén faun üzenete* című ismert versben is kiemelt, s nyilván az sem véletlen, hogy az egyik utolsó Ady-versnek *Az utolsó hajók* címet adja, mely posztumusz kötetének címévé is válik. Mindazonáltal jól érzékelhető e téren is a változás az 1908 előtti s az azt követő évek utazásmotívumainak szimbolikájában. Az 1907-es *A ködbe-füлт hajók*, mely rokonságot mutat Baudelaire *Le voyage* című versével, még a nagybetűs Semmibe, az örömebbe szállóan a szecessziós életérzésből fakadó Szépség utáni vágyat hangsúlyozza. *A Halálba vivő vonatok* 1908 vége felé születik, s kiindulópontja egy valós vonatbaleset. A később *a Léda ajkai között* ciklusba illesztett versben a vasúti szerencsétlenségre való utalás s a távol lévő asszony utáni ambivalens vágy, a vonat és a halál, sőt a vágyott halál képzeete összefonódik. „Vonatok, melyek hozzá viztek, / Vonatok, melyek tőle hoztok, / Óh vonatok, járjatok rosszul, / Ha éjszakában száguldoztok. / Messziről intő lámpák fénye, / Hova engem: halálba csaljon, / S találkozzunk egy szörnyűséges / Halál-üvöltő lakodalmon.”

Az egyre inkább helyét kereső ember folytonos mozgáskényszere később viszont azt is eredményezi, hogy az utak, utazások során összegezzon, számot vessen életével, emlékeivel. Az életútra is visszatekintő attitűd, vagyis a szinkrón fizikai térből diakrón módon az idő síkjára visszavetített számadás gyakorta megfigyelhető lesz ekkortól az Ady-oeuvre-ben. Talán ennek is köszönhető, hogy a *Megint Páris felé* első autográf variánsa még semleges vonatabláról beszélt s általános névelőt használt („a rohanó vonatból”), amelyet a költő a végső változatban már önnön életére vonatkoztatott a lírai én felől tett hangsúlyosan személyessé: „Rohanó vonatomból / Néha félve kinézek.” *Az Eladó a hajó* 1910-ben nagyrészt ugyanezt fejtí föl, személyes életcsónakként mutatva be az eladni vágyott, valójában átruházhatatlan „Szakadt kötelekkel, tört árboccal / És minden-minden jófajta rosszal” bíró (élet)hajót, mely „szép pokol-utat” ígér, mégis olyat, ami „megéri”.

A Párizsban született 1910-es *Valaki, valaki emleget* vagy *Az árulás nyara* ugyanakkor már az életút céltalanságát, az egyén kiúttalanságát, a „nem tudom merre megyek s hová tartok” attitűdöt hangsúlyozza. Ugyanakkor megjelenik a lent-fent irány is, a mélyből a magasságba törő vágy, a mocsokból a megtisztító magaslatokba törekvés kérdéses iránya is: „Van-e út az utca-mélytől / Föl a hasogatott égnek?”. 1912 után, a Léda-szerelem lezártát követően pedig eleve az új utak léte, új életszakaszok eljövetele válik kérdéssé. „Visz-e csónakom, a szenvedni-vágy, / Olvadó és bús üdvösségű ködben / S villámos zápor zuhog-e körültem? // S piros csónakkal indulok megint, / Szivem a lapát az evező rúdján, / Félelem nélkül félős bajok útján.” A szenvedni-vágy közt is örömet, kalandot remélő egyén itt azonban leginkább csak saját szívósságában bízhat.

A Léda-szerelem egyszerre megmentő, kiteljesítő, de ugyanakkor elviselhetetlenül fojtogató utolsó éveinek bilincsei után Ady némiképp

Ady távirata Lédának

felszabadultabban nézett új lehetőségek után. A következő egy év tulajdonképpen a kis női csukák, az Adéllal történt szakítás utáni futó kalandok ideje lett, melyek még 1913-ban, a Graz melletti mariagrüni szanatóriumban is folytatódtak, ahol Hatvany támogatásával gyógykezelték. Mindenekelőtt alkoholelvonó- és hízőkúrával igyekeztek helyreállítani megrendült egészségét. Rövidesen javult is az állapota, a nők pedig odavoltak érte. [...]

A *Szeretném, ha szeretnének* időszakának húsba vágó önmarcangolásai, önvizsgálatai, melyek már a maguk megjelenésekor is olykor dőbenetes válaszokban összegződtek (nem egy ízben problémáinak végső feloldhatatlanságát hangsúlyozták vagy a tovább keresés módozatait sugallták), itt kiterjesztik, általánossá teszik az önelemzés mellett immár a számvetést is. Csakhogy ezáltal a tervezett/elvart és a megvalósított életút különbségeit, a magánélet nyilvánvaló kudarcait tematizálják. Az élete zenitjén túllépő Ady (37 esztendő ekkor, ámbar szervezete valójában jóval aggabb) életösztone révén mégis újabb utakra, több életre vágyik. „Pedig most kellene lobognom, / Úgy szalad az időm, / Szabadult vágyak, finom otthon; / Utak, csókok most kellenének, / Kevés vers és nagyon sok élet / Káros multamat engesztelni.” Talán e magánéleti sóvárgás teszi, hogy Ady folyamatosan elégedetlen, saját optikáján, szűrőjén keresztül a biztos szakmai sikert is folyamatosan kétségek homályosítják el. Ahogyan korábban (pl. 1909 őszén, amikor az ő főszereplésével zajló nagyváradi fényes *Nyugat-matinéról* minden korabeli lap sikerként számolt be, a tudósításokkal ellentétben ő azt írta levélben Lédának: „Iszonyúan megbukott a matiné”), úgy most Ignóus lelkes, dicséretes s olykor már-már magasztaló kritikáját – akinek amúgy az egész kötetet ajánlotta – mondja „ötletes ostobaságoknak”. Hatvanynak írt levelében pedig azt állapítja meg: „Ez az írás hideg, szeretetlen, óvatos, mely egy-egy furcsa jelzővel ötször annyit von vissza, mint amennyit előbb tíz sorban adott.” Jól jellemezte Ady érzékenységét Schöppflin, midőn azt írta róla visszatekintésében: „a legcsekélyebb kritikái megjegyzés tüske volt a lelkében”.

A legerőteljesebb érzés ekkortájt Ady életében kétségkívül a meg nem értettség érzése, s ez élete minden szegmensében megmutatkozik. Magánéletébe átmeneti, látványosabb megnyugvást és új horizontot Csinszka hoz. Ady megértő társat s otthon keres akkor, amikor már régen lemondott ennek lehetőségéről. Levelezésükön túl az 1914-ben a *Nyugatban* küldött „üzenete”, a *Vajon milyenek láttál?* a korábban megélhetőnek remélt Mindenélményt is felvillantja egy pillanatra mint lehetőséget: „S minden vagy, mi lehetséges, / Minden lehetsz, mire vágyok, / Talán semmi, talán Minden.”

A Csinszkával kötendő házasság (pontosabban egyelőre csak annak ígérete) eleve akadályokba ütközik, ugyanakkor világméretű események árnyékolják be. Még ugyanabban a hónapban, amikor az elhatározás megszületik, mindössze pár nap különbséggel, Nagyváradon, helyi barátai és Jászi Oszkár oldalán, Ady értesül a sarajevói merényletről. Júniustól decemberig Érindszent, Csucsá, Kolozsvár és Pest között ingázik. Próbálja sürgetni a házassági eljárást, s rábíri Boncza Miklóst, hogy fogadja el, nyugodjon bele leánya döntésébe. A házasság végül csak 1915. március végén köttetik meg – közben zajlik a világháború. A hátszág viszonylagos nyugalma, békéje még helyt ad egy erdélyi körútnak, csakhogy ez az időszak már a behívók, orvosi felmentések, újabb behívók és idegeskedések időszaka is, s mellette újabb országos polémiáké. Októberben – ezúttal Adynak a fronton harcoló Gyóni Géza

költői teljesítményéről vallott nem épp szerencsés sorait kikezdve – Rákosi Jenő újabb országos ösztözet zúdít rá. Akárcsak 1908 végén, a *Holnap* körüli botrányok idején, itt is teljes frontok alakulnak, a vádak azonban még erőteljesebben célkeresztbe vonják: a csukaszürke ifjaink, a hazát megmentő, életüket feláldozó jó vidéki legények helyett a fronttól elmenekülők s a „kávéházakban lebzselők” vezéréként jelenítik meg. Mindez a korban megvetett untauglichok bélyegével is társul, miközben a „moderne” immáron nemcsak a nyelvi kifejezés érthetlenségének, hanem magyartalanság s a nemzeti hagyományokhoz való hűtlenségének vádjával is párosul Rákosi és körei szótárában. E vádak és próbatételek (hosszú cikkek és válaszcikkek), ha kevesebb vívódást is, újabb testi-szellemi kimerülést okoznak.

A helyét nem lelő ember újabb mérföldköveit mindazonáltal létbizonytalansága s barátaival való nézetkülönbségei befolyásolják inkább. 1916 nyarán a Nyugat Részvénytársasággal is pereskedni kényszerül, minthogy az szerződés szerint havi háromszáz koronát kellene hogy fizessen neki, csakhogy éppen felszámolás alá került. Ady ismét kiadó nélkül áll. Hatvány siet (sokadszor) segítségére, akivel majd életében megjelent utolsó kötetét is szerkeszti. Mindeközben a háborúpárti propaganda ott gyalazza, ahol éri, s megvetően szól pacifizmusáról, az erősödő cenzúra pedig jószerevével nem engedi őt publikálni. 1916-tól megszűnik a közéleti publicisztikát író Ady is. Megrázó élménye, hogy a román betörést követően látja a dél-erdélyi menekülteket a csucsai villa alatt. Ennek hatására születik a rémségekből ocsúdó, humánnumot hirdető jankiáltása: *Ember az embertelenségben*.

Az év decemberében meghal az idős császár, s ezzel Ady megérzi, valami végképp elveszett. Jó, rossz egyaránt, az is, amivel ő maga is sokáig hadakozott. Ezért fogadja két évvel később (végképp megrokkant egészségi állapotban, immár Pesten, a Veres Pálné utcai lakásban, mely menedék, szanatórium, de bizonyos szempontból börtön is) kétségbeesett zokogással ősi ellenfele, Tisza értelmetlen meggyilkolását is.

[...] Adynál megszokottak mondható egy-egy téma több fázisban történő érlelése, de a kiütkeresés, a végső, végzetes eltévedés, az örökös bolyongásra, üzöttségre ítéltség reménytelensége vagy akár kárhozata fokozatosan nőtte önelemző, számot vető szimbólumává. Az eltévedésnek, a kiütalanság tematikának egyik legerősebb előzményverse a *Szeretném*, ha szeretnének kötetbe felvett *Az elsüllyedt utak* volt. A vers lírai hőse népmesei vagy akár biblikus léthelyzetet villant fel, amelyben a fiú nekivág a világnak. (A népmesében a legkisebb fiú indul szerencsét próbálni, a bibliai hagyományban az idősebb, a világ hívására, csábítására.) Ady esetében kétségtelen, inkább hogy e tékozló fiú az, aki erőteljesebb toposzként van jelen: „Rohantam dalosan s vakultan, / Befogtak új, csodás illatok / S száz út végén nem vettem észre, / Hogy már minden utam elfogyott.” Csakhogy itt a megbocsátó, hazaváró szeretettel (az örök kegyelemre utaló példázattal) ellentétben, az otthon érzékelhető közelsége ellenére is az úttalanság, a hazavezető út megtalálásának lehetetlensége, s így e rá mért sors tragikuma kap igazán hangsúlyt. Nincs megoldás, nincs feloldozás sem.

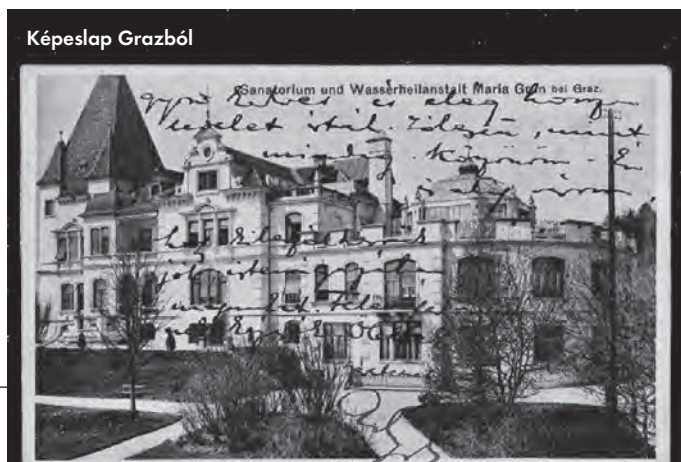
A szülőhely elhagyása, maga az útnak indulás ténye a korábbi Ady-versekben akár annak nosztalgikusabb, szép emlékü attitűdjeiben, akár a felelőtlenebb, dacosabb, onnét történő menekülésmotívumokban, vagyis a többre hivatottságban jelenítődött meg (vö. „És én legényesen, dalolva / Csaptam mögöttem be a kaput.”), mindig egyfajta szükségszerűségként hangsúlyozódott. *Az elsüllyedt utak* azonban már a visszatérni nem tudás tragikumát, a különböző útkeresések, tévutak után a visszatalálás reménytelenségét hangsúlyozza. „Vak bozótok el-elbuktatnak, / Emlékek és borzalmak között / Taposom a vaksötét pusztát, / Sorsomat és a sűrű ködöt.” Az úttalanság e versben a hazavezető út hiánya; a vers hőse sohasem találhat már rá az elhagyott otthonra, régi életformájára. Ezért – írja Láng Gusztáv – a vers „... a nonkonformizmus tragikumát mutatja fel, aki mindenkitől különbözni akar (vagy különbözni kénytelen), az nem talál otthonra és szeretetre, bármennyire vágyik is rájuk. Kezdetől tudta ezt Ady.”

Ady képes üzenete Párizsból

Ady éves vasúti bérletjegye

Képeslap Grazból

Az *elsüllyedt utak* motívum- és szimbólumrendszere a korábban említett utazásversekénél félelmetesebb módon, személyes megtapasztalásokra, magányos vívódásokra, fájó kétségekre világít rá. A korábbi verset azért említettem itt, mert 1914-ben születik Ady egyik legösszetettebb, szimbólumokban tobzódó remeke: *Az eltévedt lovas*. A két vers párhuzamát (miszerint *Az elsüllyedt utak* *Az eltévedt lovas* művészi megidézésének az előzménye) többen, így Keszi Imre vagy Tamás Attila, legutóbb pedig Láng Gusztáv is felemlítette. Utóbbi jegyezte meg azt is, hogy Ady, a közhiedelemmel ellentétben, több verset írt szülőföldjéről, mint Petőfi, gyermekkor-nosztalgiába rejtjelezve, újra és újra vallott a visszafogadottság, a szeretet vágyáról. „Vagyok tékozló és eretnek, / De ott engem szánnak, szeretnek, / Engem az én falum vár. // Mintha pendelyben látna újra / S nem elnyüve és megsárgulva, / Látom, hogy mosolyog rám” – írta még 1907-ben a *Hazamegyék a falumba* soraiban. A szülőhely az egyetlen hely, ahol a „muszáj-Herkules” szerep nem kötelező. E tekintetben a választott és vállalt – s immár elhagyhatatlan – szerep „süllyesztí el” a hazavezető utakat. Ez a tévútra térés teljesedik ki, s válik általános érvényűvé aztán az 1914-es versben is, miközben mindkettőben az elindulás ténye (egyéni és közösségi szinten) válik végzetesen elhibázott lépésnek. [...]

Az élet, a saját sors Adynál legtöbbször maga is egyfajta utazásként, a múlt felől lezárt, tehát egyirányú életútként aposztrofálódik, akkor is, ha a jövő iránya nyitott, viszont balsejtelmekkel és félelmekkel szegélyezett. Az önsorsrontó (avagy -javító) lehetőségek feltérképezése ezért is ígér minden konkrét helyváltoztatással tisztább, érvényesebb, hitelesebb öntükröződést, önelemző megnyilatkozásokat és bizonyosságot. Az utazásoktól és a konkrét környezetváltásoktól is remélt válaszok, vagy éppen az éjszakák kínzó-meditatív félálmaiban felerősödő kételyek, a végső elveszettség és kárhozat, avagy egy éteri visszatalálás reménye értelemszerűen külön hangsúlyokat ad az úgynevezett istenkereső verseknek. Ady a Teremtő után való vágyában is a teljességet, a bizonyosságot kívánta megélni, akkor is, ha gyakorta a kétely és a lemondás attitűdjei hullámzottak végig istenes versein. [...]

A sajátosan, egyéni módon Istent megszólító versek sora a tízes években is folytatódik. A lírai alany továbbra is bizonytalan marad, de elsődlegesen nem egy mindenekfelett álló Teremtőben, hanem alapvetően önmagában, vagy még inkább kettejük viszonyában. Olykor sóvárogva, olykor dacosan, olykor kétségbeesetten keresi emlékei közt az egykor megtapasztaltat. Az életharcban megfáradt ember menekülése, a megkapaszkodás mozzanata több korábbi istenkereső verse után mélypontra jut. A *Hiszek hitetlenül Istenben* (1910) az e mélypontról való elmozdulás első versének számít. Sorai eleve Isten és a lét titkait s a bizonytalan, válságok közt lévő egyén vágyódásait, szenvedéseit tematizálják, annak gyöngeségeire mutatnak rá: „Mert sohse volt úgy rászorulva / Sem élő, sem halott.” A címben megjelenő paradoxon ugyanakkor e kételyeket, s a vívódások, bizonytalanságok közepette is a végső bizonyosságokra való vágyakozást jeleníti meg. A versbeli beszélő – mintegy önmagát erősítve – bizonytalanságaival, kételyeivel szemben nagyon is egyér-

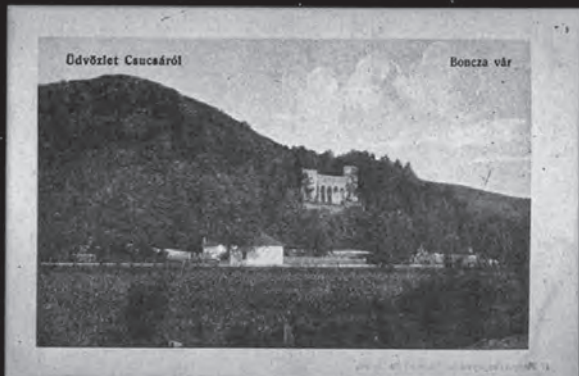
Ady-fotó

telmű és biztos értékfogalmakat sorol fel: szépség, tisztaság, igazság, jóság, Isten, Krisztus, Erény. Ilyen lesz az 1911-es *Istenhez hanyatló árnyék* is, mely kiemelt helyen, *A menekülő Élet* ciklus címadó verseként kerül kötetbe, s az önmagát sem ismerő, esendő és bizonytalan egyén bizonyosságvágyát vetíti ki: „Meghalok szent Szined előtt / S akarom, hogy hited akarjam.” Az Istenre való újabb ráatalálás és a vele való tulajdonképpeni viadal kibontakozását *Az Illés szekerént* követően *A Minden-Titkok versei* korszaka jelenti. Ugyanakkor Adynál e téren is megkülönböztethető a versbeli küzdő, küszködő, kereső egyén csendes menedékkeresése és a világgal gyakran polemizáló szerző olykor harsány kiszólásai, „odamondása”. A kettő nyilván nem választható szét teljességében, de érdemes megkülönböztetnünk Ady primer versnyelvét saját önértelmezéseitől is.

A *Népszava* egyik cikkében 1913-ban válaszként üzen Rákosi Jenőnek, *Gyűlölet és Harc* című karácsonyi versének a keletkezését magyarázva: „A versem pedig röviden azt jelentette, hogy az urak, papok, farizeusok, rabszolgatartók Jézusához s ünnepléséhez nekünk nincs közünk, nincs közöm magamnak se, akinek pedig van egészen saját Isten-hitem és vallásom is.” Ez a privat istenhit nyilvánvalóan elkülönül a farizeusok (az országvezetők többsége) gyűlölködő álhitétől, a háborús propagandát és harcot hamarosan szent célként beállítottoktól, de a halk, nem a világ színe előtt és számára imádkozó keresztényi tömegektől is. Fontos látni, hogy Ady a megváltást és a végső feloldódást, s addig is a békét, a megnyugvást kereste mindenekelőtt Isten jelenvalóságának megfogalmazásai által. Tudjuk, azonban, hogy sajátos, küzdelmes istenkeresése (s ebben a legbensőbb önmegtalálás, az Isten képmására, arcára, hasonlatosságára való teremtettséggel felismerésvágya) hullámzó fizikai és idegállapotaiban végletek közt oszcillált. 1904-es párizsi útja óta kis, oktáv alakú Károli-bibliáját mindig kéznél tartotta az éjjeliszekrényén, s eleve a *könyvek könyve* volt a legtöbbet forgatott olvasmánya. A saját élete végességét már valós halála előtt bő tíz esztendővel is hirdető költő mindazonáltal 1918 végén egy gyötrelmes, zavart pillanatában (talán nem csak önnön léte, hanem immár országa, nemzete halálát is vizionálva) szétszaggatja bibliáját. A végső keserűségben ugyanakkor arra Jézus utolsó szavait írja: „Eli, Eli, Lama Sabaktáni!” Vagyis a Teremtő általi képlet „elhagyás”, s a neki felpanaszolt cselekedet itt is olyan titkokban mutatkozik meg végső soron, mely az egyének földi életútján elkövetett bűnök egyedül Isten által való ismeretének fényében e nagyon személyes viszonyra, legfőbb titokra világít rá, mely a már véghezvitt krisztusi megváltásban nyerhet igazi távlatot, vagyis épp a Teremtő végtelen kegyelmére épít. ♣

(A szerző lábjegyzeteit a megjelenő kötetben, teljes terjedelmében szereplő tanulmányban olvashatják.)

Üdvözlét Csucsáról

JÓZSA ÁGNES

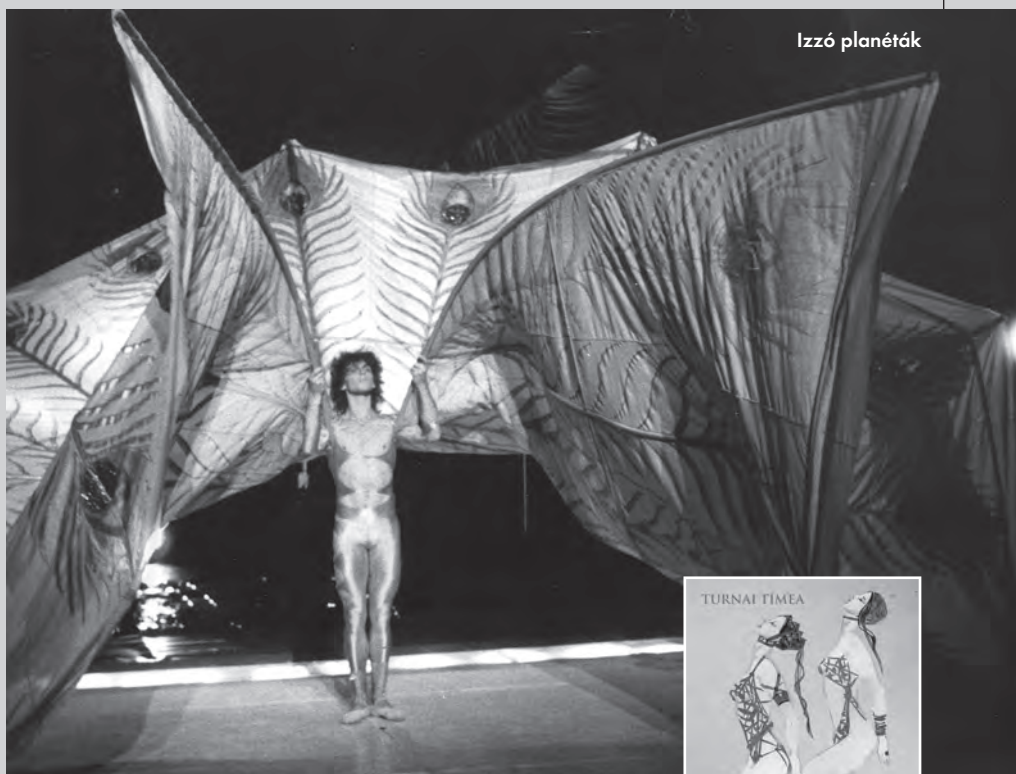
MINDIG TABUKAT DÖNTÖGETTÜNK...

Kiss János a Győri Balett négy évtizedéről

A Győri Balett negyvenéves. Gálaesttel, az Anna Karenina című új bemutatóval, előadásokkal, kiállításokkal, valamint egy gyönyörű kötet kiadásával ünnepel. Kiss János Kossuth-díjas táncművésszel, a Győri Balett igazgatójával beszélgettünk intézetis évekről, megtagadott moszkvai ösztöndíjról, Béjart sokkoló világáról, ködből kirajzolódó színházépületről, miniszteri öt percről s egy történetről, amely, ha nem az övék volna, szirupos giccsnek tartaná.

– *Hogy élte meg ezt a negyven évet Kiss János?*

– Számomra ez nem is negyven, hanem majdnem ötven év, mert a balettintézeti kilenc évet is ide számolom. Amit otthonról hoztam, az is ide tartozik. Édesanyám mindig közönségre nevelt, és a ház is, ahol laktunk, a sokféle emberrel, s a rengeteg gyerekkel, akikkel bábszínházi előadást tartottunk a lépcsőházban, s volt felolvasás és diavetítés pokrócra az udvaron. Édesapám sportoló volt, azt szerette volna, ha én is az leszek, de ő vitt el az Operába is, és velem láttam hét-nyolc évesen a Pécsi Balett *Pókháló* előadását. Nagyon boldog gyermekkort élhettem meg. Az intézetben kitűnő mestereim voltak: Kálmán Etelka, Roboz Ágnes társas tánc, karaktertánc Farkas Dolly, aki Horvai István felesége volt. A tanárok nemcsak mesterségre tanítottak, hanem Horvai bevitt minket a Vígszínházba is. Rábai Lia, aki néptáncot oktatott, meghívott a lakásába, megismerhettük Rábai Miklóst és csodálhattuk a szötteket. Amikor Lőrinc György lett a mesterünk, akkor ő foglalkozott velünk. Az otthonában a képzőművészetről beszélgettünk lapozgatva a csodálatos albumokat, lemezeket hallgattunk, a mester pedig Sosztakovicáról, Pendereckiről, Csontváryról mesélt. Nekünk ott kellett lennünk minden Wagner-előadáson, hogy művelődjünk. Közben tanultunk és – mint „balettpatkányok”, első évfolyamos korunktól – vagy statisztáltunk, vagy darabokban táncoltunk az Operában. Végigjárva a ranglétrát *A diótörőben* voltam kiskatona, egér, néger baba, bohóc. Láthattuk a nagyokat mindenféle szerepben. Ezek a hatások sok mindenre megtanítottak. Arra is, hogy mi az igazi művészet, mi az elkötelezettség. Bekukucskálhattunk a balett-terembe vagy ott ültünk a gyantás doboz mellett, amikor próbált Fülöp Viktor, Kun Zsuzsa, Dózsa Imre, Sipeki Levente, Szumrák Vera, és sorolhatnám még hosszan a neveket. Akkor mi magunkba szívhattuk azt a levegőt,

Izzó planéták

amelyet színházinak hívnak. Mint minden gyereknek, nekem is az volt az álomom, hogy azon a színpadon én is herceg leszek.

– *Lehetett volna, de nem lett...*

– Óriási fordulat következett a hetvenes évek közepén. Lőrinc György jóvoltából az orosz balett mellé beszívárgott Maurice Béjart világa. A mester felkészített arra bennünket, hogy ki az az ember, akit ő meghívott. Így ültünk be a főpróbára, amikor elkezdődött Sztravinszkij zenéjére a *Tűzmadár*. Az első pillanattól kezdve sokkolt. Partizánok táncoltak a színpadon, majd az egyikről letépték a ruhát, és ott állt maga a tűzmadár... A partizánok elhullottak, de megjelentek helyettük a fönixmadarak. Értettünk mindent. Eksztázisba estünk, s rohantunk az öltözőbe Markó Ivánhoz. Elkértük a balettecipőjét. A hatás elementáris volt. Kü-

lönben is rebellis évfolyam voltunk, mert kitaláltunk mindenfélét, koreográfiai stúdiót, fotóklubot, Csip-csup újságot Lőrinc Katalin. Mindenfelében benne voltunk, imádtuk az intézetis életet. Lőrinc mesternek köszönhetően olyan erős volt a közösségünk, hogy elhatároztuk: együtt maradunk. Azt vettük észre, hogy mi mást akarunk csinálni. Én nem akarok herceg lenni, nem akarok Moszkvába menni ösztöndíjasként partnernőmmel, Király Melindával. Bejelentettük, hogy mi nem megyünk Moszkvába, Győrbe megyünk.

– *A moszkvai ösztöndíj minden balettművésznek kitüntetésnek számított. Hogy fogadták az elutasítást?*

– Volt balhé, de csodálatos igazgatója volt a Balettintézetnek, Kun Zsuzsa, aki igyekezett minket megvédeni. Mi hetedikes korunkban elhatároztuk, hogy együtt maradunk, és készültünk Győrre. Hittünk magunkban, hittünk egymásban, hittünk Markó Ivánban. Ha történetünket filmen látom, azt mondom, valami szirupos giccs az egész. Megtutuk évfolyamtársnőnkől, hogy megújul Győrben a színház. Kapcsolatokat kerestünk és találtunk. Amikor 1978-ban átadták a teátrumot, mi négyen, Gombár Judit, Markó Iván, Kramer György és én egy bogárhátúval elutaztunk, ott akartunk lenni. Akkor még nem volt autópálya, a ködben eltévedtünk és elkéstünk. Amikor megérkeztünk, a ködből hirtelen kirajzolódott ez a fényárban úszó, hatalmas épület, s éreztem, hogy én idetaláltam. Megérkeztem.

– *Mesés a történet. Egy új balett-társulat alakult, egy egész osztály kerülhetett Győrbe, ennek sok-sok előfeltétele volt. Hogyan sikerült?*

– Előtte való évben zajlott Szentendrén a művészeti főiskolás fiatalok találkozója., Mi összejártunk a kortársainkkal, ide tartozott Bublik István, Kubik Anna, Hirtling István, Mácsai Pál. Feljártunk a Szentkirályi utcába bulizni. A fiatalok szentendrei találkozóján a fórum vendége volt Pozsgay Imre, akkor frissen kinevezett miniszter. Köszöntötte a képzőművészetis, a zeneművészetis, a színművészetis fiatalokat, de bennünket nem említett. Mi pedig voltunk olyan pofátlanok, hogy feltettük a kezünket: mi is itt vagyunk! Megkérdezte, ki az a mi? Mondtuk, a Balettintézet, s bejelentettük, hogy együtt szeretnénk maradni. Azt mondta, adjuk meg a telefonszámunkat. Augusztusban csöngött a telefon. A minisztérium titkárságáról jelentkeztek, hogy Kramer Gyurit és engem fogad a miniszter. Öt percet kaptunk, de abból fél óra lett, és megígérte, támogat bennünket. Szakvéleményért a Táncszövetséghez fordult, ök

pedig leírták, hogy nem támogatják, mert Győr egy iparváros, nincsenek táncművészeti hagyományai, Markó Iván világhírű balettművész, de még nem vezetett együttest és nem készített koreográfiát, a fiataloknak nem ismeretes a teherbírásuk, és az sem, hogy milyen tehetséggel rendelkeznek. Véleményük, hogy nincs szükség egy új balettgyűtesre. De sem a miniszter, sem a győri vezetés nem adott hitelt ennek, annyira látszott, hogy tántoríthatatlanok vagyunk, bíztak bennünk. Az akkori rend a júniusi koncertvizsga utáni szerződéskötést engedélyezte. Nekünk alá kellett írunk a szerződést márciusban, hogy legyen státuszunk, lakásunk. Tudtuk, hogy bajba kerülhetünk, de meg kellett tennünk, és titokban aláírtuk a szerződést. Másnap kezdődött a baletttóra, amikor onnan engem hívtak az igazgatói irodába. Kun Zsuzsa kérdezte: igaz-e, hogy aláírtuk a szerződést, mert őt felhívták a minisztériumból. Mondtam, igaz. Egy magas rangú ember felesége – nem a miniszter – akart keresztbe tenni. Én arra voltam felkészülve, hogy kirúgnak. De nem így történt. A vizsgaelőadásunkra Lőrinc György felkérte Markó Ivánt, s megszületett *A Nap szerettei*. Mi pedig 1979. augusztus elején leköltöztünk Győrbe, s elkezdtük a munkát. Semmi más vágyunk nem volt, mint az, hogy megváltuk a világot. November 2-án, halottak napján megszületett a Győri Balett.

– *Fantasztikus látványvilággal, amely Gombár Judit alkotása volt, aki nemcsak látványt tervezett, hanem ő volt Markó Iván alkotótársa is. Az első Budapesti Tavasz Fesztiválon már a sportszarnokban léptek fel, ahol balettet még nem látott a közönség.*

– Markó Iván szuggesztivitása, életigenlése, amely a koreográfiáiban megjelent, nagy hatást gyakorolt a közönségre. Sikersorozat kezdődött. Nagyon sokat utaztunk. Az első évben már Ljubimov *Borisz Godunov*-rendezésében,

A szamuráj

A nap szerettei

a milánói Scalában táncoltunk. Rengeteg munka, rengeteg verejték, szépség volt a sikerek mögött. A kezdő társulattól azonban egyre többen öt-hat év után kiváltak, aztán 1991-ben Markó Iván is megvált a társulattól.

– *Akkor már nemzetközi hírnévvel rendelkeztek. Ott álltak repertoár nélkül?*

– Tulajdonképpen igen. Nagy hálával tartozom azoknak a kollégáknak, akik kitartottak mellette, hogy a Győri Balett tovább éljen. Elsősorban Gombár Juditnak, aki velünk maradt. Először egy „hármast fogat” irányította az együttes, de aztán titkos szavazással engem választottak meg vezetőnek. Az ellenségem-

Don Juan árnyéka

Párcák

nek sem kívánom azt az időszakot, amelyet át kellett élnünk. Újra kellett építeni mindent. Nagyon sok erőt adott az a lelki támogatás, amelyet a helybeliektől kaptunk, leszóltotak az utcán, és biztattak, tartsunk ki. A hentes megkérdezte, miben tudna segíteni. Olyan szimpátia és szeretet vett körül bennünket, hogy tudtuk, maradnunk kell. Ott volt az iskola a növendékekkel, amelyet nem lehetett otthagyni. Sok jogász azt javasolta, hogy játsszuk tovább a korábbi darabokat, pereskedjünk. De mi elhatároztuk, hogy nem. Hihetetlen küzdel-

met jelentett, hogy újra élni tudjunk. Májusban megkeresett Szekeres Dénes producer és a püspöki kar, hogy Markó Ivánnal már folytattak tárgyalásokat, mert a pápa magyarországi látogatására szerveznek egy ifjúsági találkozót a Györi Balett fellépésével. Vállaljuk? Természetesen igent mondtam, és a pápa látogatására megszületett az első darabunk, a *Szent Margit legendája*, amelyet Őszentsége jelenlétében ötvenezer fiatal előtt be is mutattunk.

– Sorra születtek az új produciók. Három év múlva már Párizsban léptek fel...

– Először a társulattól Bombicz Barbara és Demcsák Ottó koreografált. Megpróbáltam olyan alkotókat megnyerni, akik folytatják azt a táncszínházi formát, amelyet elkezdtünk. Azt a fajta izgalmasat és megújulót, amely valójában nem a markói vonalat másolta, de a hagyományokra alapozva, új utakat keresve maradt a mi klasszikus baletten alapuló, kortárs kifejezési eszközünk. Mahler zenéjére Libor Vaculík koreografálta a *Könnyek tengerét*, Mozart zenéjére William Fomin a *Fény és árnyékot*. Sok nagyszerű előadásunk volt.

Robert North világhírű koreográfus, a Rambert Balett alapítója sok szép darabbal ajándékozott meg bennünket, köztük volt a *Carmen*, kizárólag a mi számunkra készítve. Ha a világban táncolni akarják, akkor tőlünk kérik, mert itt vannak a jogok. Günter Pick, Robert Cohan, Lorca Massine, és sorolhatnám a hazai nagyszerű koreográfusokat is: Vámos Györgyöt, aki nagyon izgalmas darabokat hozott, s ifj. Harangozó Gyulát. Kerestem azt az alkotót, aki a Györi Balett mozgás-, érzelem- és gondolatvilágát a legjobban meg tudja jeleníteni. Így találtam Velekei Lászlóra. Mi mindig tabukat döntögettünk. Markó Ivánnal színpadra vittük a *Jézus, az ember fiát*, a Bulgakovot és Kafka perét, *Az igazság pillanatát*. Aztán sikerdarab lett klezmerzenére a *Purim, avagy a sorsvetés*. Ezzel a darabbal bejártuk a világot. Eljutottunk New Yorkba, mi voltunk az első kelet-európai együttes, amelyik fellépett az Old Broadway-n. Mára már elmondhatom, hogy büszke vagyok a múltunkra, büszke vagyok a jelenünkre, arra, hogy a társulatnak van jövője. Huszonnyolc év után én már nem kívánok a továbbiakban igazgató lenni. Kineveltem az utódomat, Velekei Lászlót, aki volt táncos, koreográfus, most művészeti vezető. Jövőre ő lesz a Györi Balett igazgatója, mert alkalmas arra, hogy a negyvenegyedik évadot ő kezdje.

– Mindenféle változások történtek a világban, az országban. Mi a titka annak, hogy huszonnyolc évig igazgató tudott maradni?

– Erre az a válasz, hogy amikor én átvettem a diplomámat, a Fészek Művészklubban – ott volt a bankett – Lőrinc György mester azt mondta: „fiatalok, egyet ne veszítetek el soha: a hiteteket.” Én soha nem veszítettem el a hitemet. Nekem két családom van, az egyik a kicsi, a feleséggel, a lányaimmal, a másik a Györi Balett. Hiszek mind a két családban. Édesanyám szavai lendítettek át a nehézségeken. Ő arra tanított, hogy óvakodjak a középsztől. Meneküljek attól, mert a középszerű emberek visszahúznak. Mindig megpróbáltam okosabb és tehetségesebb emberekkel körülvenni magam. Hál’ istennek, ez megadatott. Ez a titok. Nagyon sok szépség, óriási sikerek, de küzdelem és álmatlan éjszakák is. Iszonyú hullámvölgyek voltak, de nem veszítettem el a hitemet. Csodálatos csapattal dolgozhattam. Egyedül semmit nem ér az ember. De ha csapatban, ha közösségben gondolkodik, akkor a közösség tagjai pontosan tudják, hogy mindenkinek – titkárnőnek, világosítónak, táncosnak, öltöztetőnek – óriási a felelőssége. Mindannyian tudjuk, hogy a sikernél mulandóbb dolog nincsen. Ma este összemegy a függöny, és holnap minden kezdődik előlről. Varázslatos dolog, amit színháznak nevezünk. A közönség jön, és mit vár tőlünk? Hát, a csodát, és nekünk ezt kell nyújtanunk! ♦♦

BORBÉLY LÁSZLÓ

A „MEGFESZÍTETT MAGYARORSZÁG” ALBERT CAMUS MŰVEIBEN

Az író halálának 60. évfordulóján

Camus az otthonában

Hatvan évvel ezelőtt, 1960. január 4-én hunyt el a francia Nobel-díjas író, *Albert Camus*.

Egy hathengeres, háromezer köbcentis Facel Vega sportautó. Eleganciája, ára és gyorsulása sokkal inkább illet filmszillagokhoz, a film noir szívtipró magán-detektívjeihez vagy a melléjük rendelt „végzet asszonyaihoz” mint az ötvenes években rangos irodalmi műveket megjelentető francia Michel Gallimard-hoz és egyik utasához, Albert Camus-höz. A Facel Vega négy utasa, a volánnál Gallimard, mellette Camus, hátul Gallimard felesége, lánya és a kutyájuk Dél-Franciaországból, Lourmarinból indult Párizs felé, a fővárosba azonban sohasem érkeztek meg. Sens-től huszonnégy kilométerre, az 5-ös számú főúton, a Petit Villeblevin fogadó közelében, a Facel Vega megpördült, nyílegyenesen letérve az útról egy platánnak ütközött, visszapatant egy másik fára, totálkárosra törött. Camus azonnal meghalt, Michel Gallimard néhány nappal élte túl az író, a hátul ülő két nő sértetlen maradt, a kutyának végleg nyoma veszett.

Camus születésének (1913. november 7.) századik évfordulója előtt sajátos összeesküvés-elmélet terjedt el világszerte, főként a *The Observer* vasárnapi brit lap és az olasz *Corriere della Sera* olasz újság jóvoltából. A szovjet titkosszolgálatnak Albert Camus halálában játszott esetleges szerepéről szóló találgatások kezdődtek vezető európai lapokban. Egyértelmű forrás azóta sincs. Jan Zabraná néhai cseh író, műfordító naplójának eddig ismeretlen szakaszában írt arról, hogy Dmitrij Sepilov egykori szovjet külügyminiszter halálkommandót küldött Camus-re. Az 1984-ben elhunyt Jan Zabraná egy olyan férfira hivatkozott, aki „sokat tud és jól informált”. E szerint a férfi szerint szovjet kémek rongálták meg a Facel Vega kerekeit. A merénylet hátterében az húzódnak meg, hogy Camus íásaiban támadta Sepilovot, többek közt őt tette felelőssé az 1956-os magyar forradalom leveréséért.

Az algériai Mondoviban született író rokon lélek a magyar szellemiséggel, melynek páratlanul hősies és drámai mivoltát rajta kívül aligha érzékelték és fogta fel bárki a világirodalomban.

Az elnyomottak iránti együttérzésének gyökerei gyermekkorába nyúlnak. Camus hadiárva, az édesanyja analfabéta volt. Egy túlszűfolt lakásban, szegénységben élő rokonainál nevelkedett a testvérével együtt. Tüdőbetegsége tovább mélyítette az ifjú Camus személyes tragikumát. Ha nincs a lelkiismeretes tanár, Louis Germain, aki felismerte íráskészségét, alighanem elkallódott volna az algériai hétköznapiakban.

Kezdeti baloldalisága vitathatatlan, hiszen fiatalon két évig tagja volt az Algériai Kommunista Pártnak, azt remélte, így tehet valamit a nyomorban élők, köztük az arab lakosság szociális helyzetének javulásáért, még színházat is alapított ennek érdekében, de a sztálinista önkényt ellenezte, ezért kizárták a pártból. Camus-t lelkiismerete már-már kényszerítette, hogy szóljon a kiszolgáltatottak helyett, igazságkeresése éppen a francia kommunista értelmiséggel és annak szovjet háttérével fordította szembe.

Abszurd létszemléletét, történelmi tényekre is építő metafizikai gondolatait és felismeréseit betetőzte az a Magyarország ellen irányuló diktatórikus megtorló hadművelet, melyet 1956 novemberében a Szovjetunió hadserege elkövetett, a nagyhatalmak sunyi asszisztálása mellett.

A francia földalatti mozgalom *Le Combat* című lapjánál szerzett tapasztalatai nyomán, a *Sziszüphosz mítosza* (1942), a *Caligula* (1944), a *pestis* (1947) befejezése után Camus hangoztatni kezdte, hogy abszurd létszemlélete, amelyből említett művei fogantak, miben különbözik a többi baloldaliétól: „A szó mai értelmében nem vagyok egzisztencialista, Sartre egzisztencializmusát olyan ellentmondásos filozófiának látom, amely tele van zűrzavarral és rosszhiszeműséggel – vélte Camus. – Távrolról sem jelenti a szabadság-önkénti problémájának elfogadható megoldását, épp ellenkezőleg, csak a szolgáshoz vezethet.”

A *lázadó ember* (1951) című esszéje egyértelmű szakítás volt a francia baloldali értelmiséggel, Camus egyszerre volt nyers és szókimondó: „Nincs igazunk, ha egy kalap alá vesszük a fasizmust és az orosz kommunizmust. A fasizmusban a hóhér a hóhért magasztatja. A kommunizmus drámaibb: az áldozat magasztatja a hóhért.” Innentől a feszültség nyilvánvaló volt az egzisztencialista „vezér”, Jean-Paul Sartre író között és közte. Sartre saját egzisztencialista filozófiáját, *A lét és a semmi* (1943) című ontológiai főművét mindenáron össze akarta egyeztetni a marxizmussal, gondolatai gyakorlati megvalósulását pedig a Szovjetunióban látta. Az ellentétet tovább erősítették nyilatkozataik, amelyeket a magyarországi eseményekkel kapcsolatban tettek.

Sartre-nak meggyőződése volt, a szovjet tankok azért vonultak be Budapestre, hogy megmentse Magyarországot az újraéledő fasizmustól. Amikor a Párizsban élő, az Agence France-Presse (AFP) francia hírügynökségnél dolgozó Fejtő Ferenc a november 4-i invázió után előszót kért Sartre-tól készülő, *A magyar tragédia 1956* című kötetéhez, Sartre már józanabban fogalmazott. „Szolidaritását és tiszteletét” fejezte ki a magyarok iránt, de kritikával nem illette a Szovjetunió magatartását. Folyóirata, a *Les Temps Modernes* 1957 januárjában különszámot szentelt a budapesti felkelés előzményeinek és eseményeinek. Ebben Sartre a *Sztálin fantomja* című tanulmányában kritikus volt a kommunista diktatúrával szemben, de az összefüggések elemzésekor meg sem közelítette Camus tisztánlátását és bátorságát.

COMBAT ÉDITION SPÉCIALE
LE JOURNAL DE PARIS
ALBERT CAMUS EST MORT

Une conscience contre le chaos

Comprendre son époque

L'étranger

Prix Nobel

LE MEILLEUR DES NOTRES

LA PRESSE DE TRAHISON

Combat

ALBERT CAMUS

Camus autóbalesetének híre a francia sajtóban

Úgy kezdődött, hogy Camus 1956. november 8-án a müncheni rádió közvetítésével táviratot kapott a magyar íróktól: „A világ minden költőjéhez, írójához, tudósához! A magyar írók hozzátok fordulnak. Hallgassátok meg felhívásunkat. A barikádokon harcolunk hazánk szabadságáért, Európa szabadságáért, az emberi méltóságért. Meg fogunk halni. De áldozatunk ne legyen hiábavaló! A végső órán, a felkoncolt nemzet nevében hozzátok fordulunk, Camus, Malraux, Mauriac, Russell, Jaspers, Einaudi, T. S. Eliot, Koestler, Madariaga, Jiménez, Kazantzakis, Lagerkvist, Laxness, Hesse és a szellem többi harcosai... Cselekedjete!”

A Franc-Tireur november 9-én közölte a magyar írók felhívását. Albert Camus november 10-én válaszolt: „Tegnap jelent meg a Franc-Tireur hasábjain egy, a magyarok által tegnapelőtt közzétett, a nyugati világ íróihoz intézett kiáltvány. Mivel név szerint is megemlítenek benne, és mivel sohasem éreztem még ennyire át szomorú tehetetlenségünket, mint most, ezekben a sötét napokban, úgy gondolom, kötelességem személyesen válaszolni.

Halálra ítélte, erődkben elszigetelt magyar testvéreink bizonyára mit sem tudnak a francia írók egyöntetű és mély felháborodásáról. Igazuk van azonban, ha azt gondolják, hogy a szavak vajmi keveset érnek, s neveléses a keresztre feszített Magyarország feletti üres siránkozás. Az az igazság, hogy ugyanaz a nemzetközi közösség, amely sokévnnyi késlekedés után végre erőt gyűjtött a beavatkozáshoz Közép-Keleten, hagyja ugyanakkor megölni Magyarországot. Húsz évvel ezelőtt is hagytuk, hogy a Spanyol Köztársaságot idegen diktatúra fegyvereivel, csapataival tapossák el. Bátorságunknak meg is lett a jutalma: a második világháború.”

November 23-án Camus arra szólította fel egy diágyűlés közönségét, hogy felejtsek el minden tanítót, akik oly sokat hazudtak, felejtsek el minden lejárt ideológiát, romlandó fogalmat és ócska szöveget. Biztatta a diákokat, hogy soha ne fogadjanak el olyan helyzetet, amelyben egy ember, egy ideológiai kör vagy egy párt helyettük akar gondolkodni és meg akarja határozni viselkedésüket. „Ne figyeljenek más leckére, csak a Budapesten, a szabadságért meghalt fiatal harcosokéra! Ők bizonyosan nem hazudtak önöknek, amikor azt állították, hogy földi történelmünkben, ha kevés dolog is, de a szellem és a munka szabadsága egy szabad országban a szabad Európa ölen igazán megéri, hogy harcoljanak és meghaljanak érte.”

A Kádár megélte a félelem napját (1957. március 15.) című cikkben Marosán Györgynek szemrehányást tett, amiért azt mondta, hogy „Magyarországon nem lesz több ellenforradalom”. „Hogyan lehetne ellenforradalom, amikor az ellenforradalom került hatalomra? – kérdezte az író. – Magyarországon csak forradalom lehet.” Kiemelte, hogy a Kádár-rezsim a félelemre és az elnyomásra építkezett, a „totalitárius vallás véres és egyhangú rítusaira”. Camus kimondta, hogy nincs különbség Rákosi és Kádár között, „ugyanaz a fajzat” mind a kettő.

A Követelésem az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez című írásában számonkérte értelmiségi társain a kettős mércét, hogy míg a szuezi válság nyomán azonnali tiltakozásuknak adtak hangot, a „megfeszített Magyarország” ügyében hallgattak. A világot a harmadik világháború küszöbén látta. Az íróársak nevében kérte, hogy az ENSZ közgyűlése haladéktalanul vizsgálja ki „azt a népgyilkosságot, amelynek a magyar nemzet áldozatául esett”. Követelte, hogy rendeljenek el szavazást, minden nemzet felelősségét külön-külön feltüntetve, a szovjet csapatok azonnali kivonásáról és szavazást arról, hogy helyettük az ENSZ rendfenntartó csapatai lépjenek át a magyar határokat. Emellett szavazást kért a foglyok és elhurcoltak szabadon bocsátásáról. Ellenkező esetben íróársai nevében bojkottal fenyegette az ENSZ kulturális intézményeit.

Az ENSZ 1956. november 14-én valóban tárgyalta a magyar kérdést, és öttagú bizottságot állított fel a magyarországi események kivizsgálására. A bizottság 1957 júniusára készítette el jelentését, és 1957

A gépkocsi roncsai

Camus dedikál

Utcai jegyzetelés

Albert Camus a Nobel-díj átvételekor

Színházi próbán

szeptemberében terjesztette az ENSZ rendkívüli közgyűlése elé. A bizottság június 20-án kétkötetes jelentést adott ki a magyar forradalomról – ugyanazon a napon a budapesti legfelső bíróság halálra ítélte két magyar író, Gáli Józsefet és Obersovszky Gyulát. Nemzetközi tiltakozásra halálbüntetésüket felfüggesztették. (Gálit, ügyének felülvizsgálásával, tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. Amnesztiával szabadult 1961. április 4-én. Csak 1963-ban tudott elhelyezkedni az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában, 1975-ös nyugdíjazásáig ott dolgozott. Obersovszkyt új eljárásban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban közkegyelemmel szabadult. 1967–1989 között a Sportfogadás című lap szerkesztője volt. Irodalmi alkotásait Oby Gyula álnéven jelentette meg. Csupán a rendszerváltás után publikálhatott szabadon.)

Camus részt vett a magyar szabadságharc első évfordulójának párizsi emlékünnepe, ekkor hangzott el az *A magyarok vére* című beszéde. Már az első mondatában leszögezte, nem akarja, hogy a magyar nép újra fegyvert fogjon. Hangsúlyozta, hogy „...a legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben.” Hozzátette: „A magára maradt Európában csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat.”

Albert Camus, T. S. Eliot, Karl Jaspers és Ignazio Silone 1957. december 21-én levélben fordult közvetlenül Kádár János miniszterelnökhöz a

kilenc év börtönrre ítélt Déry Tibor és társai szabadlábra helyezése vagy helyzetük megkönnyítése ügyében, azt kérték, hogy az elítéltek és családtagjaik csomagküldeményeket kaphassanak külföldről. A levél továbbítására felkért párizsi magyar követség visszautasította ezt a kérésüket, ezért a levelet 1958. január 22-én nyilvánosságra hozták, illetve postán elküldték Kádár Jánosnak. (Déry Tibor büntetését 1961-ben felfüggesztették, majd teljes amnesztiát kapott, és 1963-ban tért vissza az irodalmi életbe.)

Emlékezzenek reá! címmel Camus előszót írt a Nagy Imre-per kapcsán Párizsban megjelent könyvhöz. Ebben rámutatott, hogy Nagy Imrét nem elítélték, hanem meggyilkolták 1958. június 16-án, Budapesten. „Tudja az egész világ, hogy Nagy Imre ártatlan, tudja ezt elsősorban Kádár, aki minisztere volt és esküvel fogadta: megkímélik életét.”

A halálbüntetés problémája felbukkan Camus életművének több pontján. Az *idegen* (korábban: *Közöny*) című regénye utolsó fejezetében feltűnik az apa, akinek egy kivégzésről hazajövet hánynia kellett. A *pestis* című regény egyik szereplője, Tarrou undorral idézi fel apját, akinek hivatalból jelen kellett lennie a kivégzéseken. Camus, mielőtt megírta tanulmányát, elolvasott egy sor jogi, történelmi szöveget, bírósági jegyzőkönyvet, orvosi jelentést, végighallgatott sok tárgyalást. Gyermekkora óta foglalkoztatja egy személyes emlék. Apjáról csak egy fénykép és egy annál jelentőségesebb anekdota maradt fenn: az undor, amit egy halálos ítélet végrehajtásának megtekintése ébresztett benne. Éppen 1956-ban jelent meg a *Gondolatok a halálbüntetésről* című esszéje.

Az 1957-ben Nobel-díjjal elismert Camus egészen haláláig folyamatosan hallatta a hangját „a magyar ügyben”, és mint egy helyütt megjegyzi, még ő szégyenkezik amiatt, hogy ennél többet nem tehet.

Camus életműve folyamatosan jelenik meg új fordításban magyarul. Az Európa Kiadó 2016-ban adta ki *Az idegent*, a Jelenkor Kiadónál pedig nemrégiben megjelent *A száműzetés és az ország*, *A pestis*, illetve az 1937 és 1958 közötti előadásokat és beszédeket magába foglaló *Üzenet a száműzött magyar íróknak*. Az utóbbi két kötet bemutatóján Frédéric Rauser, a Budapesti Francia Intézet igazgatója elmondta, hogy szerinte Camus magyarok iránti rokonszenve visszavezethető az író örök lázadó mivoltára, hiszen azt vallotta: az életnek semmi értelme, ha nem küzdünk az elnyomás, az igazságtalanság ellen.

Camus üzeneteiben és életművében ma is ihlető erő van. *Dobai Péter* Kossuth-díjas költő, a nemzet művésze Camus születésének századik évfordulóján verset írt emlékére, amelynek zárószöve a következők:

„Albert Camus nem volt kollaboránsa saját halálának, / és soha nem játszott kényszerből szégyenszerepet / a Hatalom, a Párt alig-por-életű próbaszínpadán, / szerelmet, szépséget, hitvallást eltemető, temetkező tapsviharban... / A tiszta lélek-terek távlatos messzeségeibe távozott tőlünk / Albert Camus, Afrika fehér fia, ó, nehéz lesz utolérnünk őt, / hiszen ő a Megváltó önkéntes munkatársa, / (már-már váltó-társa, Dosztojevskij oldalán...) / kánon-ember a rontással szemben / és mi nem ismerjük fogadalmait!”

FELHASZNÁLT IRODALOM: Olivier Todd: *Albert Camus élete* (Európa Könyvkiadó, Bp., 2003); Fázsy Anikó: *Albert Camus esete a baloldallal, A Naphta-szindróma* (Hamvas Intézet, Bp., 2003); Fázsy Anikó: *Az írástudók árulása – A magyar forradalom a francia sajtó tükrében* (Hamvas Intézet, Bp., 2003); Bodri Ferenc: *Camus és a magyarok 1956–60* (Forrás, 1992. október); A KGB keze benne lehetett Albert Camus halálában (MTI, 2011. augusztus 8.); Albert Camus: *A lázadó ember* (Nagyvilág Kiadó, Bp., 1995); Albert Camus: *A magyarok vére, Gloria Victis 1956–1986*. Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban (3. válogatott kiadás. Szerkesztette Tollas Tibor. Bécs–München, 1986); Albert Camus: *Emlékezzenek reá! – Előszó a Nagy Imre Kék Könyvhöz* (Irodalmi Újság, 1958. december 15.); Albert Camus: *Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez* (Látóhatár, 1956. november–december); Dobai Péter: **ALBERT CAMUS (1913–1960) EMLÉKÉBEN**, A. S. N. 100.

A Szirén és társai

Árpád-kori kőfaragványok a borosjenői várkastélyban

A borosjenői *Szirén* a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításának kiemelkedő darabja, eddig egyetlenként fémjelzte a dénesmonostori apátság szobrászati ékességét. 2016-ban, majd 2019-ben a Teleki László Alapítvány munkatársai – a Rómer Flóris Terv támogatásával – további különleges kőfaragványokat bontottak ki a jeni kastély falából.

Az Aradhoz közeli Borosjenőn lévő várkastélyban megtalálták az egykor a településhez közel állt monostor, Dénesmonostora kőmaradványait. A dénesmonostori kolostorból eddig egyetlen lelet volt ismert: a fent említett, szirént ábrázoló, faragott kő, amelyet ugyancsak a borosjenői vár falában találtak, az épület 1870-es években zajlott felújításakor. A *Szirén* Budapestre került, s ma is látható az MNM állandó kiállításán. Az, hogy most meglelték „társait”, komoly szenzáció, mivel a hajdani Maros-völgyi kolostorláncból alig maradt ránk tárgyi emlék, ahogyan az Árpád-kor dél-magyarországi, alföldi építészetéről is alig rendelkezünk kézzelfogható emlékekkel.

A Maros völgyében az 1000-es, 1100-as években alakult ki egy sűrű szövésű, elsősorban bencés monostorokból álló lánc. Ezek közül némelyik az erdélyi hegyek felől az Alföld felé irányuló sószállításba is bekapcsolódott, fontos kereskedelmi hely volt, így gazdagságra tett szert. Közéjük tartozhatott a Borosjenő határában valaha állt Dénesmonostora is, melyet azonban feltehetően nem a bencések, hanem a hazánkban kevésbé ismert Ágostonrendi kanonokok, más néven karingesek alapítottak. A mostani lelet bizonyítja a feltevést, hogy Dénesmonostora is szedhetett sóvámot: a faragott kőanyag arra utal, hogy a monostor igényes és drága épület lehetett, amelynek művészeti megoldásait a korban csak az előkelő egyházi-gazdasági központokban – például Egerben, Székesfehérváron – alkalmazhatták.

A Szentháromságnak ajánlott Dénesmonostorát először 1199-ben említik, és a monostor a 16. századra elnéptelenedett. A román kori kolostor romjait a 19. század végén történészek, *Rómer Flóris* és *Márki Sándor* még látták a szomszédos Bokszeg irányában, és rajzi vázlatokat is készítettek róla. Kolozsvári régészek a közelmúltban újra megkezdték feltárását, egyelőre pontos helyének meghatározását végzik.

A monostor építőanyaga a környező területek épületeibe kerülhetett – köztük a borosjenői várba, amelyet a kisváros önkormányzata nemrég kezdett felújítani. Ehhez kapcsolódóan régészeti és művészettörténeti kutatások is kezdődtek. Már a 2016-os falkutatások alkal-

A borosjenői kastély

Árpád-kori kőfaragványok

mával kiderült, hogy a vár 1530–40-es évekbeli bővítésekor korai román stílusú, az 1200 előtti évtizedekben készült faragványokat használtak fel építőanyagként. 2016-ban kilenc korai faragványt sikerült kiváltani, köztük számos elsőrangú oszlopfejezettel. Kitűnik közülük egy palmétás, valamint egy akantuszlevelekkel díszített oszlopfejezet.

A kiváltott kőfaragványok az aradi múzeumba kerültek. A kutatás résztvevői szeretnék a restaurálandó faragványokból egy több helyszínen bemutatható kamarakiállítást szervezni, ám az anyag végső kiállítási helye a restaurált borosjenői vár lenne. A helyreállítási munkák reménybeli 2020-as elkezdésével számos ha-

sonló emlék felbukkanására lehet számítani. A Teleki László Alapítvány tervbe vette egy olyan, átfogó régészeti program beindítását, mely Erdély és a Partium korai kolostorait tárna fel (Ajtonymonostor, Bules, Kolozsmonostor, a meszesi kolostor és Dénesmonostora).

A borosjenői vár falaiból előkerült leletanyag az utóbbi évtizedek leggazdagabb román stílusú kőfaragvány-együttese a régióban, amelynek jelentősége messze túlmutat ennek határain. A 2016-ban és a múlt ősszel a romániai Borosjenőn feltárt köleletet karácsony előtt mutatták be Budapesten, a VI. kerületben, a Batthyány Lajos Alapítvány Eötvös utcai székházában.

SZERETEM EZT A...

Szeretem ezt a százesztendős házat,
vadszőlő gyanánt belegyökereztem,
ahogy a falra tapadt levelekkel
együtt sárgul a lonc a lombhullással,

több mint egy emberöltőt itt töltöttem,
a régiekből alig élek páran,
úgy eltűntek, mint akit vízsugarban
sárrá ázva jeltelen szétröcskölnek,

talán már senki sem idősebb nálam,
a nappalunk is csendes, mint egy özvegy,
kivel találkozom a liftre várva,

de nem is látjuk egymást máskülönben,
mert mintha nem is lagnának a házban,
s ha laknak is, idegenek köszönnek.

HATALMAS SÁRGA

Hatalmas sárga rózsák, sötét árok,
szikrák raja, szivárványt ontó forrás,
parázs-bimbók, lombot hullató gyertyák,
fényre lobbant éjfél előtt a város,

hogyan bírja saját személye súlyát,
aki most fölfogja a fényben ázott
éjszakában azt a másik világot,
s valami titkos nagy sötétség hat rá,

észrevétlen mélypont a tér aljáról,
úgy rögzíti az ellentétes vonzás
a Duna Gellért-hegyi rakpartjára,

angyalszárnyukon fölszállnak az utcák,
leszáll a helyükbe egy csillagváros,
s nagyot pislant a villanyvilágítás.

KÉT HANG

Két hang szólít, de nem adhatok választ
arra, amit magamtól kérdezek,
a jelent múltra és jövőre váltva
egyszerre vagyok öreg és gyerek,

a múlt segít jövőmet elviselni,
carpe diem! az okos, mának él,
bár az idő gyökereit ereszti,
s szívja sóim, mint földet a növény,

mi könnyebb hát, ha az utolsó óra
tele kincssel vagy teljesen üres?
ittlétem hagyatékom bizonyítja,
szapora utód, élethossznyi vers,

a költészet műhelyében időzöm,
múlt s jövő közé szorul ez a nap
ahol életem igazolása készül,
ha még akadnak rám kíváncsiak.

MIRE JÖTT EZ A SOK EMBER?

Mire jött ez a sok ember?
menyegzőre? temetésre?
bizonyára nem véletlen
ennyi vendég érkezése,

komolyak a mulatsághoz,
kegyelethez túl vidámak,
ahogy örül a rég látott
testvér a találkozásnak,

hasonlóság van közöttük
arcban, hangban, mozdulatban,
ezer esztendő áll együtt
köszöntésre a nyolcvannal,

nyolcvan esztendőből fonva
az a láthatatlan háló,
ami szeretetbe fogja
a szétszéledt rokonságot,

akik érte gyűltek össze
mindenfelől pár órára,
jöhethének esküvőre,
miképpen búcsúztatásra,

négy nemzedék az időben
éppen nyolcvan évet fog be,
nincs már senki sem előtte,
mellette is csak mögötte,

mikor valami történik,
semmi sem úgy van egészen,
míg az ünneplőket nézi,
temetését látja élve.

SZENTEK VOLTUNK

Elcsodálkozom, mint mindannyiszor,
nem haltunk ki, ha én még itt vagyok,
tán az örökzöld szokás segített
vakreménnyel élni reménytelen.

Hova lettünk volna hitetlenül,
akkor kérni sem lett volna kitől,
bor, búza, béke jutott valahogy,
csak a talentum ezüstje fogyott.

Mindig több, ami egyre kevesebb,
közeledik az igenhez a nem,
s ha kioltja egyik a másikat,
valamerre egy csillag leszalad.

Luca után és vízkereszt előtt
osztották az égi előleget.
szentek voltunk akkor mindannyian,
ott lebegett a fényes karika

birkabőrből szabott kucsmánk fölött,
mintha már nem is dudás regösök
lettünk volna, akik jókedvűen
összeéneklük apró pénzüket.

(Részlet Orosz István készülő,
Páternosztér című regényéből)

Egyszer azzal jött Emil, mit szólnék, ha
bejegyeztetnénk az élettársi kapcsolat.
Nincs sok írni való róla, bejegyeztettük,
nem mondta, én meg nem kérdeztem, miért
jutott eszébe, és miért pont akkor. Talán kita-
lálhattam volna. Annyit kérdeztem csak, hogy
Varjúné legyen-e, de azt mondta, ne: a né-ben
visszajára fordul az én, te maradj inkább te.
Valamit azért mégis le kell írnom, azt, hogy
Emilnek először el kellett válnia. Nős volt, bár
néhány kényszerű hónapot leszámítva sosem
élt együtt a feleségével. 82-ben névházasságot
kötött egy kárpátaljai (mezőkaszonyi) lánnyal,
pontosabban egy elvált asszonnyal, hogy az
átjöhesse Magyarországra. Ismeretlenül, pénz-
ért vette el, de aztán látva a nő helyzetét visz-
szaadta a pénzt. Elmondta, be kellett járniuk a
KEOKH-hoz (Külföldieket Ellenőrző Országos
Központi Hatóság), hogy Borda Ernesztina az
itteni papírjait megkaphassa végre.

– Többször visszarendeltek – magyarázta –,
várakoztattak, le se ülhetünk, éreztették, hogy
mekkora kegyet gyakorolnak. Erna egyetlen
börönddel jött át, de azt mondta, végre itt va-
gyok a hazámban, itt a Himnusz, itt a zászló
el tudom olvasni a feliratokat és értem, amit
a tévében beszélnek; de a hivatal nem értet-
te egyikünk sem. Ugyanazt a gorombaságot
kapta, mint odaát. Én szégyelltem magam he-
lyettük. Szerencsére volt, vagy lett volna hova
mennie, de az utolsó pecsétig együtt kellett
maradnunk, mert a BM-esek föl jártak ellen-
őrizni; na jó, nem ok nélkül gyanakodtak, mert
tényleg nem nagyon passzoltunk össze. Még
a fürdőszobába is benyomultak megszámlolni,
hogy hány fogkefe van a polcon.

Kiderült, hogy Ernesztina is szívesen válna,
együtt van egy zalai fröccsöntővel, jól meg-
vannak ugyan papírok nélkül is, de azért örül,
ha tisztázódik a helyzet. Gyorsan elintéződött
a válasz, a mi ügyünk meg még gyorsabban.
Emil tanúnak Szakács urat hívta, én meg a
Münchenből visszatért Ingridet. Most végre
megnéztem a nevét az oklevélen: Blaufinger.
Ingrid Blaufinger. Irma néninek nem szóltunk,
nehogy miattunk szakítsa meg a füredi gyógy-
kezelést, ott volt viszont Récze Laci, mert Emil
szerint az anyakönyvvezető első kérdése az
lenne, hogy hol a fotós. Fényképész nélkül
ugyanis nincs esküvő. Még mindig jobb, ha
Laci diszkrétan fotózzgat, mint ha egy hivatal-
ból kirendelt fényképésznek kell pózolnunk.
Fotós tehát volt, de a menyasszonyi csokorról
elfelejtkezünk. A hivatal erre is készült, egy
művirág csokorral állok Récze Laci képén, s
arra gondolok, mennyivel jobban állna Ingrid
kezében, akin vajszínű lüszteres kiskosztüm
volt, rajtam meg csak a szokásos jeans. Tíz
percig tartott, talán addig sem, amíg a szük-
séges nyomtatványokat kitöltöttük és aláírtuk
az aláírandó papírokat, aztán, hogy mégis va-

OROSZ ISTVÁN

Koccintsunk?

lami formát kapjon az esemény, Szakács úr ajánlatára beültünk koccintani a közeli Hány kocsmába. Meleg volt, kora délután. Miután a fülbevalós pincér lelkiismeretesen felsorolta a teljes borválasztékot, Ingrid azt mondta, neki momentán egy korsó sör jobban esne, mire én is föltettem az ujjam, jelezvén, nem hagyom cserben a tanúmat. Ami azt illeti, dörmögte Szakács úr, neki is jól jönne egy pofa sör, de hát mi lesz akkor a koccintással. Mi lenne, vetette oda a német lány, hát koccintunk sörrel. Azt már nem, ingatta a fejét Emil; ez már akkor történt, amikor megérkezett a négy habzó füleskorsó (Arany ászok), és Emil felé emelintettem a magamét. A két tanú udvariasan figyelt, jelezvén, először az ünnepek koccintásának kell megtörténnie. A két férfi számára, minthogy Magyarországon nőttek föl, magától értetődött a történet, nekünk meg, nehogy megbántva érezzük magunkat, egymás szavába vágva magyarázták el a

sörrel való koccintás tilalmának eredetét egy bonyodalmas és szomorkás történelmi lecke keretében. A lényeg, 1849-ben, a levert szabadságharc végén, mielőtt tizenhárom magyar tábornokot kivégeztek volna, a győztes osztrák tisztek nagy sörözést csaptak, és persze összeütogették a poharaikat. Innen datálódik a fogadalom, magyar ember pedig sörrel nem koccint. Illedelmesen magunkba fordultunk, megittuk a söröket, aztán, hogy a ránk telepedő melankóliát valahogy feloldja, Szakács úr elszavalta kedvenc költeményét – *Amióta anya rászokott, nem iszik mást, csak Arany ászokot* –, és hozott egy kör törkölyt, hogy mégis koccinthatunk valamivel.

Ingridet, aki osztrák felmenőkkel is rendelkezett, ráadásul volt valami liezonja egy budapesti osztrák iskolában tanító matektanárral, nem hagyta nyugodni a történet. Rávette Georgot, a tanár barátot, faggassa ki az osztályába járó gyerekeket, illetve rajtuk keresztül szondázza meg a szülők tudását (magyar és osztrák tanulók vegyesen járnak az iskolába), akik zömmel visszaigazolták a koccintási tilalomra vonatkozó történetet. Aztán a tanári kar is összedugta a fejét. Gyanítom, hogy a jeles iskolában egy kisebbfajta összeesküvés vette kezdetét. Néhányukat Ingrid, meg Georg révén én is ismertem, olykor egy-egy iskolai rendezvényre engem is elhívtak, sőt volt, hogy

egy rövid előadásra is megkértek, beszélnek a gyerekeknek a mexikói történelem ausztriai kapcsolatairól (I. Miksa!). Nem vonom kétségbe, hogy Ingrid és Georg meg az általuk felbujtott társulat célja alapvetően jó szándékú volt. A magyar-osztrák barátság érdekében kezdtek el konspirálni. Azt nehéz lett volna bizonyítaniuk, hogy nem létezik a koccintási tilalom, bár tudtommal soha senki sem írta meg pontosan az eredetét, azt meg belátták, ha ezután, most már ismervén az illemszabályt, mégis nyilvános koccintásra vetemednének, azzal jogosan háboríthatnák fel az ittenieket. Kitalálták hát, és ebben a hegedűvirtuóz matektanár, Georg észjárását vélem felismerni, el kell híresztelni, hogy az a koccintási tilalom csak százötven évig volt érvényben, vagyis hamarosan, 1999. október 6-án lejár. Elképzelem a diákokat, ahogy egy másodfokú függvény és egy kétismeretlenes egyenlet mellé azt a házi feladatot kapják, hogy legalább két ismerősükkel osszák meg

a határidő meséjét, megkérve őket, hogy két-két további ismerősüknek adják azt tovább. Tudvalevő, hogy e feladat helyes megoldása kizárólag sörözés közben történhet meg, vagyis aligha vonható kétségbe, hogy szívesen és elszántan láttak munkához a diákok, és minden más hausaufgabe elé sorolódott a koccintgatós stúdium.

Harmincas osztálylétszámot és fejenként heti két beavatást feltételezve (mindennap azért mégse!) a láncreakció a következőképpen alakul: az első hét végén 210-en tudnak a dologról, a másodikikon 930-an, a harmadikon 3810-en, félévi vizsgák idején már akkora a szám, mint Budapest lakossága és mire kiosztják a bizonyítványt, már tudja az egész ország. Ha feltételezzük, hogy valakihez többször is eljut a hír, aminek azért elég nagy a valószínűsége, akkor is tartható az 1999-es évforduló. Georgnak (a diákok a háta mögött Gyurinak hívták, ő meg a diákokat sörjampecnek, ami azért elég árulkodó) a projekt remek alkalom lehetett, hogy elmagyarázza a tantervben exponenciális növekmény címszóval jelölt fogalmat, sőt bizonyára valami modernebb tantárgynál kapóra jött a *network marketing* speciális esetének szemléltetéséhez is.

Ingrid és Georg bizonyára csak csóváltnak a fejüket, rejtélyesen mosolyognának, Georg-Gyuri a bajsza alatt (becsületére legyen mond-

va, helyre magyaros bajszot hord), de eszük ágában sem lenne elismerni az *Ungarische Glas Schröpfen* ügyben kifejtett (áldásos?) tevékenységüket. Százötven év – tárnák szét a kezüket, szép szokás, de sajnos egyszer minden véget ér. Vajon elképzelhető-e, hogy az aradi vértanúk kivégzésének előestéjén sörrel vigadó osztrák tisztek viselkedése láttán az elkeseredett honfiúk és honleányok így fakadtak ki: márpedig mi százötven évig nem koccintunk sörrel. Ugye cáfolni sem érdemes: egyszerűen nem fűzhetek határidőt az elhatározáshoz. A jogi bikkfanyelv szerint: nem lett volna életszerű. A százötvenes számot azon kívül, hogy Ingrid nagyjából száznegyvennyolc évvel a fogadalom elhangzása után szerzett róla tudomást, és hozta tudomására Georgnak, semmi sem indokolja, Szóba került persze, a méltatlankodó Ingrid szóba is hozta még ott a Hányban, miféle vállalat az ilyen, bezzeg ha nem inna sört a magyar, ha azzal tüntetne, az igen, az már komoly áldozat lenne. Elismerem, mondta Emil, jókora áldozat lenne, demonstrációnak viszont csapnivaló. Egy hazafin, aki csak ül, és nem iszik sört, aligha látszik a felháborodás. Ha bort iszik helyette, akkor is csak az sejtethető, hogy jobban szereti a hegy levét a sörnél. Ha azonban sört iszik, de nem koccint, azzal már jelez valamit. Meg sem kell mukannia, mégis érti mindenki. Legalábbis értette akkor. A pohárcsengés elmaradása egyenesen a passzív rezisztenciának nevezett kor emblemmája lehetett. *Ti urak, ti urak! hát senkisé / Koccint értem pohárt? / Ti urak, ti urak!...* ugye tudjátok, hogy Walesben sör szokott habzani a poharakban.

Ha összegyűjtjük a szabadságharc leverése utáni passzív ellenállás formáit, bizony beillik közéjük a néma sörözés szokása is. És ha a lajbbiviseletért, az atilla, a dolmány, a bunda, a csákó hordásáért hadbírótság elé lehetett kerülni, a lánkra hasonlító ékszerekről, a pörge karimájú Kossuth-kalapról, a demonstratíván táncolt csárdásról, meg a szakáll, a bajusz, a hosszú haj viseléséről nem is beszélve, akkor bizony valószínű, hogy egy-egy tüntetően félrehúzott vagy összeütés nélkül meghörpintett korsó is felrovatott a korcsmák walesi bárdjainak. Logikátlan a magyarázkodás, hogy a koccintás nélküli sörivás szokását a bortermelek eszelték volna ki a sörfogyasztás visszaszorítására. Ha valaki demonstrálni akar, annak épp sört kell rendelnie – hogy aztán ne koccintson vele. Nem is tudtam, hogy Emil, akivel addig többnyire bort ittunk, ekkora sörprofesszor. ♦♦

BENKE LÁSZLÓ

POKLOK PARTJAIN

Élet-Isten gazdag világosságában
gonoszok rejtőznek álruhában,
szeretet álarcába bújva
vedlik kígyóbörtüket
újra meg újra.

Mosolyogva, sziszegve csálnak
csapdájukba, mondom magamnak
és minden vaknak.

Látni se merem, mit akarnak.

Megdermedve állok

életem és hitem maradék özönében.

Akit szerettem, akiért térden álltam
mélységek fölött

fegyelmezetten, hol ziláltan,

hiába kiáltottam: szeretlek,

mondd, hogy te is szeretsz,

akiért elmiséztem éveket, évszázadokat,

tudom már, hogy ő is csak egy a bűnösök közül.

Május, Május, kárhozat, Napistenem,

irtózat remegtet, szétduzzan szívem

e fény- és virágözönben, rögtön meghalok.

Mіндеgy, hogy vagyok, vagy nem vagyok?

Kit éjjel-nappal öleltem boldogan,

gonoszok öröklött gonosza

mióta megfogant.

Vezess még mélyebb pokolra, sötét angyalom.

MENEKÜLÉSI KÍSÉRLET HAZA

Boldoggá tennél, ha elfogadnál,
házádban, szívedben otthont adnál,
ha elvállalnád maradék életem,
boldogabb lehetnék szülőföldemen.

De mit tudnék adni én neked?

Egy megöregedett kisgyereket?

Barátságot, szerelmet? Te gyönyörű

énekem forrása, boldogabb hegedű!

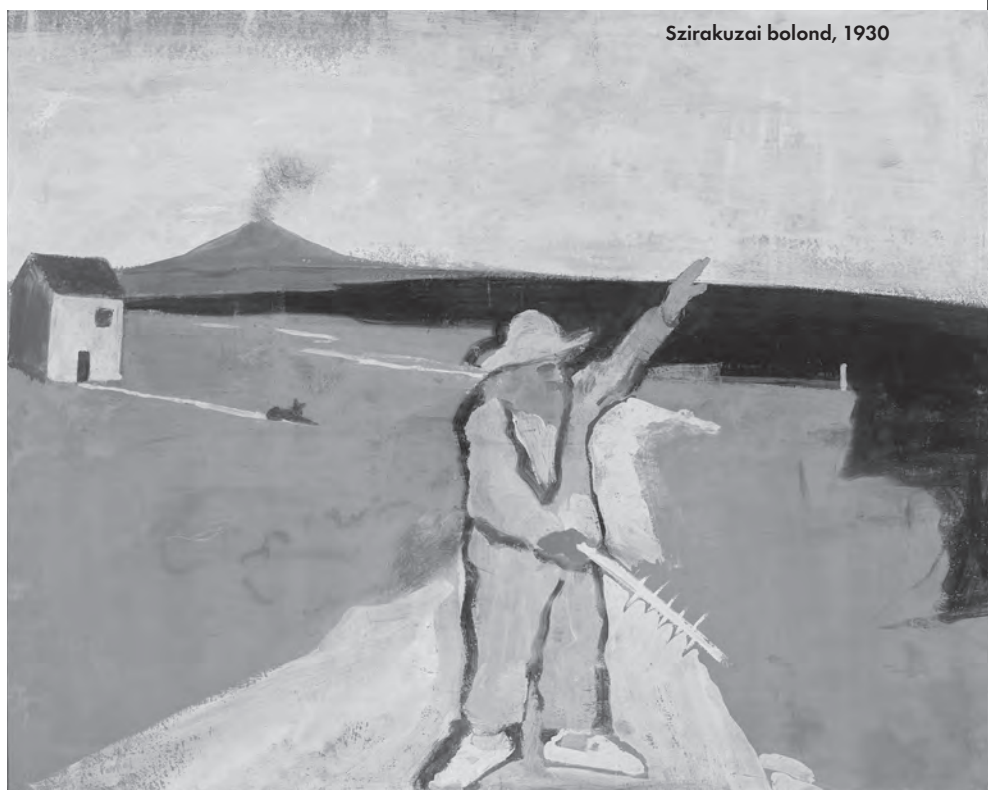
HARMATOS KERTEMBEN

Fűben, fényben térdepelve
gombát szedtem reggelire,
nagy marokkal, óvatosan
harmatos fűre lepakoltam;
retket is szedtem, pirosakat,
négy kis retket, elszeleteltem
jó vékonyra, zöldhagymát is
szedtem hozzá, azt is négyet,
napocska is igézve nézett.
Ennivalóm ölembe vettem,
konyhám tűzén megsütöttem,
gombát, retket mind megettem.
Akkor én már hetvenhat voltam.
Az volt rossz az örömömben,
macskámnak csak keveset hagytam.

KIHŰLT VILÁG

Farkas István emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában

Eleddig nem látott gazdagságban mutatja be a Magyar Nemzeti Galéria Farkas István életművét a 2019. december 13-án nyílt Kihűlt világ – Farkas István (1887–1944) művészete című kiállításán. A százhetven alkotást felvonultató átfogó tárlaton, a művész munkái mellett Farkas István mestereinek és kortársainak munkáival is találkozhatnak a látogatók. A március elejéig látható kiállításra az MNG gyűjteményén kívül öt külföldi és tizenegy hazai gyűjteményből érkeztek alkotások. A tárlatot a Soá című kamarakiállítás egészíti ki, amely a hetvenöt évvel ezelőtti vészkorszak áldozatainak állít emléket.

Szirakuzai bolond, 1930

Az első világháború utáni magyar modernizmus egyik legeredetibb alkotója volt Farkas István festőművész. A magyar és a francia műkritika egyaránt a kor egyik jelentős művészeinek tekintette, akinek látásmódja, képi világa, technikai igényessége, kísérletező kedve kivételesnek számított kortársai között. Farkas István apja, Wolfner József, a Singer és Wolfner könyvkiadó tulajdonosa az akkori népszerű lapnak, az *Uj Idők*nek a kiadója volt. Farkas öt éves korában elveszítette édesanyját, az apa pedig olyan szigorral nevelte fiát, hogy mindez életre szóló mély fájdalmakat és sérelmeket hagyott a festőben. A vagyoni gazdagság, a gondtalan polgári életet biztosító anyagi lehetőségek mellett érzelmi sivárság és az apjától való félelem határozta meg gyerekkorát. Ugyanakkor Mednyánszky László, Lyka Károly, Her-

czeg Ferenc személyében olyan jó barátok és művészek vették körül, akiktől rengeteget tanulhatott. Az MNG eddig még nem látott, példátlan gazdagságban mutatja be Farkas István életművét. Farkas mestereinek és kortársainak a munkái közt pedig Mednyánszky László, James Ensor, Edvard Munch, Léon Spilliaert néhány műve tágabb összefüggésben segít megérteni Farkas művészetét.

Külön szekció utal Farkas István korai, még a Mednyánszky László melletti tanulmányai során festett munkáira. Az életmű idehaza kevésbé ismert része a művész 1924 és 1932 közötti párizsi éveinek anyaga. Ezen évek alkotásainak jó részét hazai, európai és amerikai magángyűjteményekből kölcsönözték. A kiállítás élén a művész fiatalkori munkái állnak. A családtagokról készült portrékat bemutató szakasz után lépünk a kiállítás igencsak

Szigliget

látványos részébe, a művész párizsi korszakát bemutató szekcióba. Itt a festmények, könyvek, grafikák mellett korabeli filmhíradók és a Farkasról megjelent újságcikkek nagy méretű fotói teszik átélhetővé azt a miliót, amelyben Farkas István Párizs egyik nagyra értékelt művésze lett.

Újabb szekcióban kapnak helyet azok az

alkotások, amelyek a Farkasra különösen jellemző témák és motívumok körét mutatják be. A fehér kerti szék, a magányosan álló ház, a kétalakos kompozíciók a legjellemzőbb motívumai ennek a világnak. Egy újabb csoport Farkas István 1936-os Ernst-múzeumbeli kiállításának egy részét próbálja rekonstruálni. A *Barbár erők* című szekcióban azok a művek

kaptak helyet, melyek már a közelgő háborút és a szörnyű időket jelzik.

Külön szakasz mutatja be Farkas szigligeti tájképeit. A művész 1937-ben építtette meg szigligeti nyaralóját, amelyben csak néhány boldog nyarat tölthetett, az utolsót 1943-ban. Ennek az 1943-as évnek a képei alkotják a kiállítás befejező, még festészeti tartalmú egységét. Végül egy üres teremben már csak három levelezőlapal találkozunk. A három lapon három kérés: a festékek, noteszek, élelmiszerek kérésétől az utolsó segélykiáltásig, amely 1944. június 23-án fogalmazódott meg zaklatott, görcsös betűkkel egy gyűrött papírlapon, a kecskeméti téglagyárban kialakított gyűjtőtáborban. Életének utolsó hónapjáról az auschwitzi haláltáborban – többen próbálták érte szót emelni, ám miniszterelnöki menlevele elkésve, meggyilkolása után érkezett meg – már csak a szentanúk emlékezései alapján alkothatunk képet.

Az MNG kiállítását *Kolozsváry Marianna* művészettörténész kurátorsága mellett, eddig ismeretlen fotókkal, levelekkel és dokumentumokkal egészítették ki, Farkas művészetén túl személyisége megismerése érdekében. A tárlatot gazdagon illusztrált magyar és angol nyelvű katalógus kíséri.

◆ (W. I.)

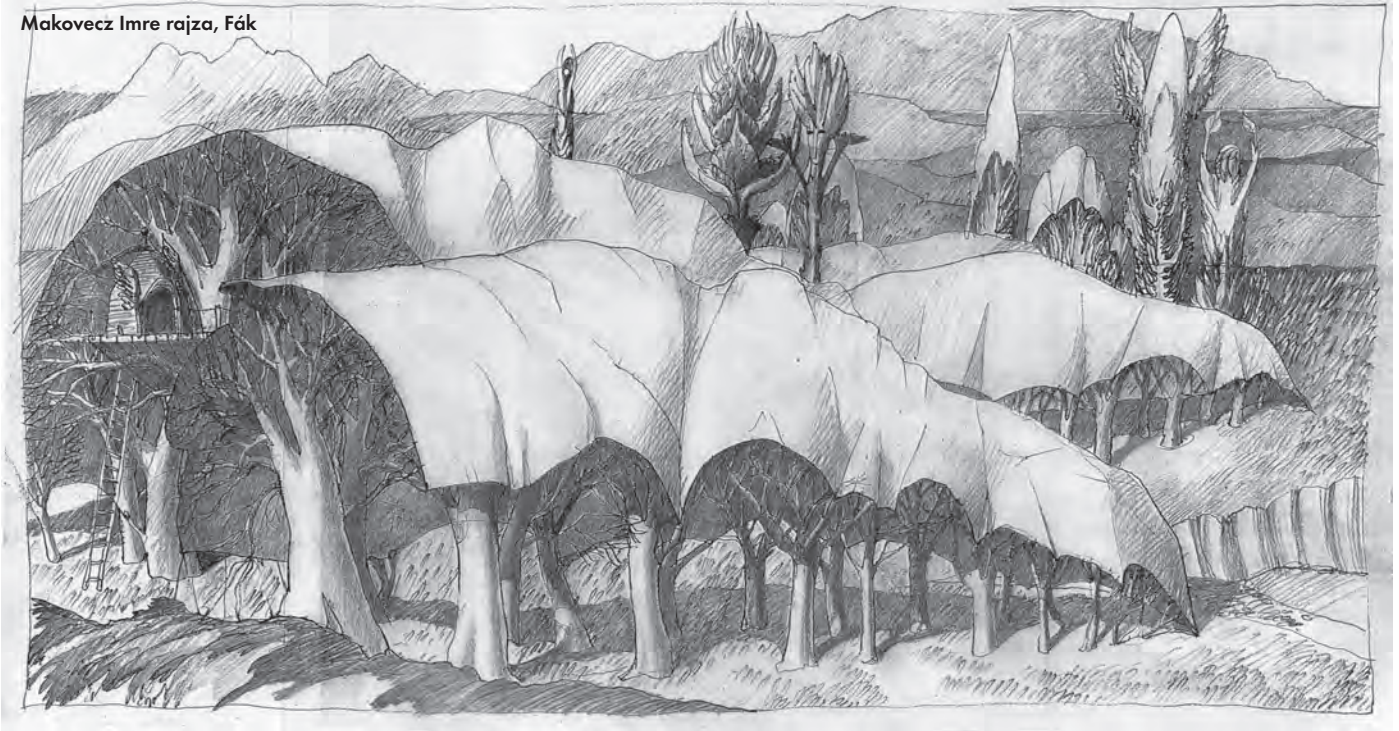

Világok

ÉPÍTÉSZPORTRÉK HÁROM ÉVTIZED TELEVÍZIÓS MŰSORAIBÓL

A hazai kortárs építészet kiválóságaival készített portréfilmjeiből tervez kötetet megjelentetni Osskó Judit építész, televíziós szerkesztő-rendező a TERC Kiadó partnerségével Építészeti időutazás címmel. A nyomtatásban megjelenő portrék szereplői az elmúlt évtizedek hazai építészetének jelentős – eltérő szemléletet, más-más iskolát képviselő – személyiségei, akiknek munkái nyomán formálódott környezetünk: az ország építészeti arculata. Többségük meghatározó szellemi kör vezetőjeként maga is iskolát teremtett, míg mások a saját minőségi épületeik révén hatottak társaikra, formálták a közízlést, sőt személyiségük erejével a közgondolkodást is. Az építészet ezer szállal kötődik a mindenkori társadalmi, gazdasági, kulturális környezethez, így árulkodó tanúja a kornak, amely létrehozta. A Lyukasóra folyóirat a jövőben a huszonekét építésszel készülő portrésort kíséri figyelemmel, részleteket adva közre a kiadás előtt álló könyvből. (A szerk.)

Makovecz Imre rajza, Fák

OSSKÓ JUDIT

Unokáink is látni fogják

Előhang

1973-tól 2007-ig voltam a Magyar Televízió építészeti műsorainak szerkesztője, műsorvezetője. Az *Unokáink is látni fogják* című sorozat a televízió leghosszabb életű műsorfolyamának számított. A harmincegy év alatt többek között félszáz építészportrét forgattam határokon innen, s néha túl. Tizenkét éve a TERC Kiadó gondozásában jelent meg ebből az a tíz, amelyik a *nagy öregeket* mutatta be, azokat a kiváló mestereket, akik hatással voltak a következő nemzedékekre. A teljesség igénye nélkül: Rados Jenő, Szendrői Jenő, Farkasdy Zoltán vagy Jánossy György Magyarországon alkottak maradandót, Goldfinger Ernő

Angliában lett elismert építész, Pierre Vago elsősorban Franciaországban, s ő volt az, aki 1947-ben megalakította az építészek egyetlen világot átfogó szervezetét, az UIA-t (Union Internationale des Architectes – International Union of Architects). A kötet hiánypótló dokumentuma lett a két háború közötti, valamint a második világháborút követő évtizedek hazai építészettörténetének, a szereplők többségéről önálló monográfia nem született, így az ő gondolataikat, alkotói módszereiket, világról, szakmáról vallott nézeteiket több esetben csak ezek az interjúk őrzik az utókor számára.

A TERC Kiadóval e portrésorozat folytatását – ezúttal a hazai kortárs építészet kiválóságai-

val készített további portréfilmek nyomtatásban való megjelentetését – tervezzük.

A sort *Makovecz Imre* portréja nyitja.

Makovecz Imréről az első portréfilmet 1987-ben én készítettem, és az utolsót is, nem sokkal a halála előtt, 2010-ben. A harmadikat 70. születésnapja apropóján, 2006-ban. Ez a három portré nem csupán huszonehárom évet, de mintha történeti távlatokba tűnt kort is idézne. Jelenlegi világunkból már jószerevel felfoghatatlan, milyen körülmények között, milyen kérdésekkel küszködve dolgoztak nem is olyan rég az építészek...

Budapest, 2020. január 22.

Makovecz

(Osskó Judit Makovecz című filmjét 1987-ben vetítette az MTV.)

A háború után néhány évig – az 50-es évek első felében – sajátos utat járt a magyar építészet, ez volt az úgynevezett szocialista realizmus korszaka. Furcsa fintor volt a huszadik század második felében az akkor haladónak hirdetett hagyományokhoz nyúlni, amelyet az ideológusok a klasszicizmus építészetében véltek megtalálni. Ez a természetes fejlődést megakasztó és erőszakolt tévút hosszú ideig éreztette hatását. Bár mindössze fél évtizeden át tartott, az utána következő fellélegzés nyomán mindenki pótolni akarta az elvesztettnek hitt esztendőket, megtervezni azt az igazi modernt, amelyet a világ más részein már megépítettek. A külföldi szakfolyóiratok lapoztatása, a lépéstartás kényszere sok torz építménnyé merevedett, s mintha hajdani divatlapokból kissé kopottan, öregecskén előlépetnének, évszám nélkül is azonnal árulkodón: 60-as évek közepe, vége, 70-es évek közepe...

A közvéleményt több évtizedes érdektelenségéből, értetlenségéből néhány, az utóbbi években felépült Makovecz-ház mintha kikökönteni látszanék. S bár a magyar szellemi életben az építészet korántsem játszik olyan szerepet, mint kellene, Makovecz körül évek óta újra és újra fellángolnak a szenvedélyek. Mert amíg mindenki korszerű építészettel akar csinálni, addig Makovecz azóta, hogy pályáját elkezdte, konokul kitart saját meggyőződése mellett. Németh Lajos művészettörténész írja róla: „Makovecz esztétikai szinten tud megvalósítani műveket, amelyeket a huszadik század emberének és a magyar kultúrájának álma, poézisa éltet. S hogy van néhány ilyen ember, az elég nagy dolog.”

Mégis vagyunk...

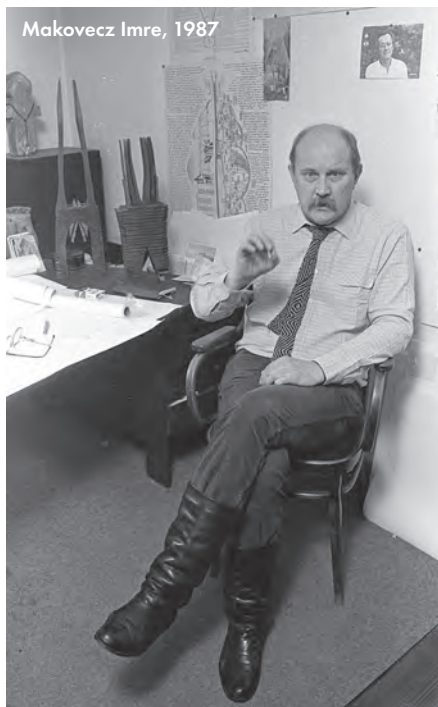
(A beszélgetés 1987-ben készült.)

Osskó Judit: – Az utóbbi időben az az építészet, amelyet Makovecz művel, átment az európai közgondolkodásba. Minek tulajdonítja, hogy ez az építészet mások számára is fontossá vált?

Makovecz Imre: – A magyar építészet mindig infantilisán tájékozott.

– Ezen mit kell érteni?

– Ezt úgy értem, hogy ha lát a világban felmerülni egyfajta építészeti jelenséget, netán irányzatot, mondjuk, látja Charles Moore építészetét, akkor boldogan ő is elkezdte azt csinálni. Ez pusztán azért van, mert elemi szinten nincsen építészeti kultúrája. De sajnos súlyosabbat kell mondanom, elemi szinten nincsen emberi kultúrája. Nincs önbecsülése, nincs a saját fajtájával kapcsolatosan meghatározható viszonylata, nincs a magyarországi helyzettel kapcsolatos kreatív magatartása, önálló gondolata. Ilyen módon nem autentikus az építésze. Na most, ha netán felmerült a föld

alól Kelet-Európában – Magyarországon – egy olyan építészeti gondolkodás, amely a mi le nem hazudott, igazi kultúránkból próbál meg kiemelkedni – nem a körülményekből, nem az adottságokból, nem a relatív értékrendekből, hanem abból a mélységből, amelyből minden nap táplálkozunk –, akkor természetes, hogy ez az építészeti gondolkodásmód, ennek az eredményei, az épületek mint szellemi termékek automatikusan betagozódnak a világban folyó építészeti mozgások közé. Számon tartják, alternatívának tekintik, és a világ különböző pontjain élő emberek – nemcsak építészek – érdeklődéssel fordulnak e felé a dolog felé.

– A maga háziról, akárhol vannak, úgy érzi az ember, hogy ezek az épületek öröktől fogva oda tartoznak, ott van a gyökereiük. A jelenkori építészet alkotásaihoz nemigen mennek el az emberek, a maga háziról mégis elzarándokolnak Sárospatakra, Zalaszentlászlóra. Milyen építészeti eszközök, milyen szellemi háttér van ezek mögött a házak mögött?

– Ez a táj, ahol mi élünk, nem tudjuk, mióta lakott. Emberek éltek itt, és állatok, fák, növények, nagyon régen tenger. Minden táj tele van történettel és tele van kísértetekkel. De vannak olyan helyek, amelyekről az ember érzi, hogy ott különös dolog kellett hogy történjék. Minden munkámat azzal kezdem, hogy megpróbálok kapcsolatba kerülni ezzel a különös történelemmel. De ez geológia is, ez a valaha ott járt emberek is, az ott lévő épületek, sok minden egyéb: hogyan jár a szél? Nem túlságosan tudatos világ ez. Nemzetközi szóhasználatlálva imaginatív tudat szükséges ahhoz, hogy valaki ilyen kontaktusban tudjon gondolkodni és valami az eszébe jusson.

– Megszentelt képzelet kell hozzá...

– Talán, lehet. Igen, valóban hasonlít a kegyelemhez az a pillanat, amikor netán az embernek eszébe jut egy helyen valami. Aztán,

én itt Magyarországon építék, s az én fajzatom nagyon régen él ezen a földön. Valószínűleg régebben, mint amelyről az írott történelmünk szól, a deheroizált történelmünk. Titokzatos sírok borítják ezt az országot és kevésbé titokzatosak is. Régi települések, amelyeknek nyoma sincs már, de itt az én fajtam élt, él ma is! Olyan erővel él minden nehézség ellenére, amelyet nem ért a környező világ. Valójában nincsenek válaszai a magyar nép irracionális létére vonatkozóan. Mert a mi létünk a XX. század végén – azokhoz képest, amiket átélünk az elmúlt néhány száz év alatt – nem reális. Mégis vagyunk, és számomra ez mérhetetlenül fontos. Ha valamely meghatározott helyre, meghatározott feladattal kell épületet építeni, akkor annak így kell összeszerveződni. Tehát ha egy lakóházról van szó, akkor az otthonról van szó, amelyet alapvetően motivál annak a családnak, azoknak az embereknek az élete, akiknek a befogadására szolgál az épület. De ugyanez vonatkozik – sőt talán még inkább – egy faluházára vagy egy művelődési házra, egy közösségi épületre, mert mindenki tudja, hogy a magyar nép közösségében van megrendülve. Fel kell tudni emelni a közösséget. Magas terekre van szüksége, méltóságos terekre, ahova az emberek egyenesen tudnak bemenni. Ahol nem összebújnak egy rákosista eszpresszóban, kovácsoltvas kisszékeken csipketerítőket morzsolgatva maguk előtt, miközben suttoják egymásnak közösségi gondjaikat. Hanem ahol megfelelő távolságban, nyíltan lehet beszélni. Ahol az egyéniség próbája a nyílt beszéd. A tekintet. És ha ez a tekintet élő fákat lát netán egy belső térben, amely az embert isteni eredetére és méltóságára emlékezteti, akkor ez jól van így. Jobb így ez egy faluban, mint hogyha a fémmunkás vállalat bonyolult profiljait nézegetik reggeltől estig. Idehaza ilyen értelemben kell idevaló és magyar épületeket emelni.

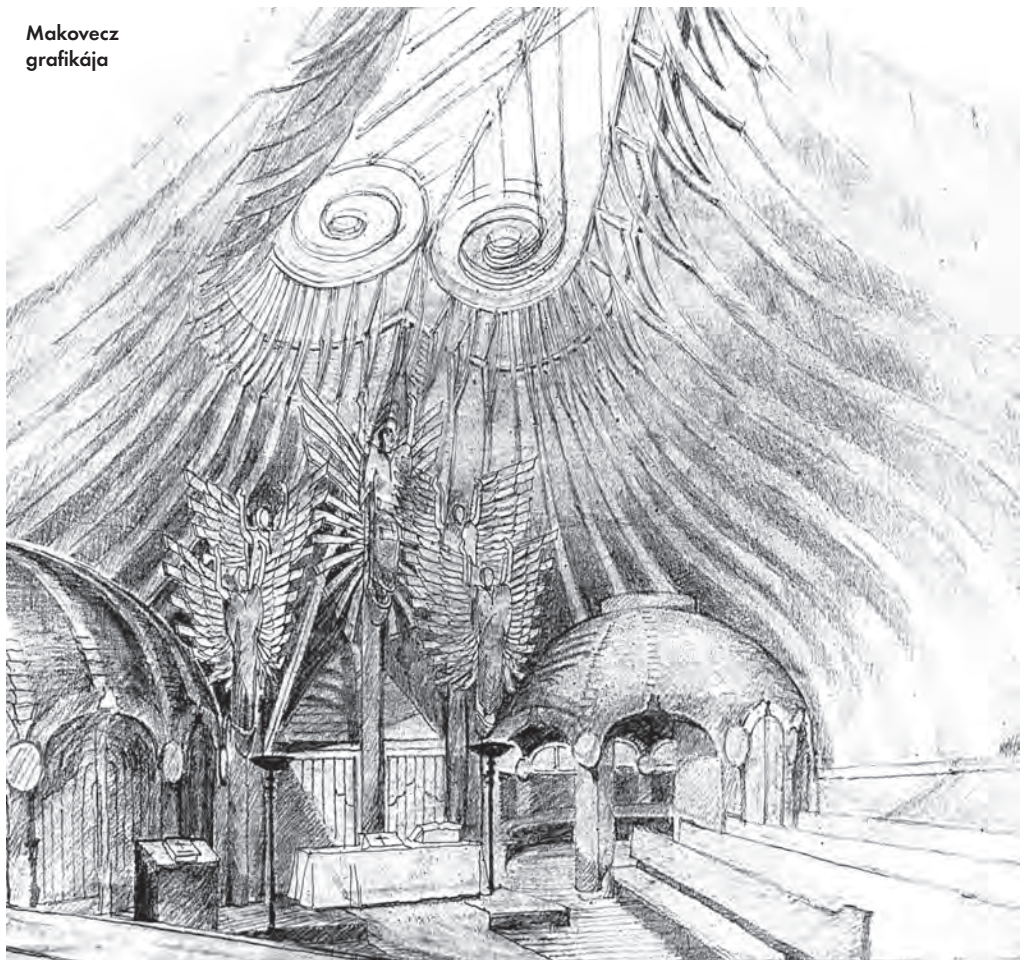
– Azt hiszem, nagyon leegyszerűsítő megközelítése a maga építészetének, ha ezt a népi építészből eredeztetni valaki. Másfajta építészet ez, mint a hajdani magyar építészet.

– Természetesen, ez így van. Talán a legfontosabb az, hogy eredetkutatásból és nosztalgia-ból nem lehet vidám új magyar gondolkodásmódot kiépíteni. Síró Krisztusok síró anyáktól születnek, mondta ezt nálam nagyobb ember a századforduló után Magyarországon. De a magyar népi építészet abból a sok ezer éves internacionális, magas színvonalú kultúrából rengeteget megőrzött. És azt lehet mondani, hogy szinte csak a népművészet őrzött meg. Ha a népművészetet valaki forrásának tekint, nálam sokkal nagyobbak, mint amilyen Bartók Béla vagy Kodály, ők nem azért tették ezt, mert jólesett parasztok között keménykalapban sétáfkálni és elegánsan fölirogálni, hogy miféle kedvesen énekelnek itt a népek, hanem

azért, mert a felhangzó régi magyar pentaton dalokban olyan elemi erő szólalt meg, amely nem a magyar népről szólt, hanem a világról szólt. És hogyha a mai magyar építészetben van olyan irányzat, amelyik a népi építészetben, a vakolatdíszekben, az egyes épületelemek neveiben fölismeri egy ősi kultúra struktúráját, akkor használja azt, mert hallatlan igaz erő jelenik meg abban. Ha a gondolkodásmódban alternatívákat keresünk, akár az építészetben belül is, akkor biztos, hogy új alternatívákat kell keresnünk. Akár az életformára gondolok, akár az épületekre, az építőanyag-iparra, akár az épületek megszervezésére. Mondok egy példát. Manapság ugye általános, hogy az épületeket korszerű technológiával lehet megépíteni, és korszerű technológia alatt rendszerint azt értjük, hogy valahol, valamely gyárban bizonyos elemeket elkészítenek és azokat közepes tudású emberek összeszerelik. Nemcsak házigyárakra gondolok, hanem mindenféle más előregyártott elemekre. Ez a mentalitás nemcsak a kelet-európai társadalmakra jellemző, hanem a nyugatra is, az európaire vagy az egyesült államokbélire is. Én abban látom egy ennél korszerűbb technológia létrejöttének a lehetőségét, hogy azoknak az embereknek, akik dolgoznak az épületen, az intelligenciáját próbára kell tenni. Az intelligenciáját, munkaszeretét, lelkesedését. Lehet, hogy amit én mondok, az tűnik most avított, holott nem hiszem, hogy ez az avított. És mondok példát. A jászapáti művelődési ház, amelyik nem kicsi épület, ragasztott szerkezetekkel, meglehetősen bonyolult tetőszerkezettel épül. Egyetlen ács sem dolgozik rajta, hanem vasutasok, kőművesek és mások építik össze. De ez úgy történik, hogy amikor két ferde támaszt két nagy szerkezethez nagyon bonyolult lenne beépíteni, akkor fölhívják, hogy jöjjenek le, mert problémájuk van. Odamegyek, de már hungarocellból kivágták két változatban, hogy hogyan kellene oda becsatlakozni. És én azt mondom: maga mondja meg, hogy maga szerint melyik jobb? Mire ő: hát ez. Akkor, mondom, így csináljuk. Mind a két változat jó volt tudniillik, de a szebb az volt, amit ő javasolt. Ez a fajta építési módszer véleményem szerint korszerűbb, előbbre mutat, mint az, ahol egy épület megépítésénél nem vesszük igénybe az emberek intelligenciáját, akaratát. Ahol csak a fizetésért dolgozik. Tudok olyan munkásegysületről Nyugaton, ahol nem a magasabb bérért küzdenek a munkások, hanem méltó munkáért. Ami nagyon megszívlelendő gondolat. Egyre jobban terjed Európában ez a gondolkodásmód.

– Csakhogy ez a fajta rokonszenves munkamódszer nyilván nem terjeszthető ki például akkor, amikor a dél-pesti kórházat építjük. Sokan azt mondják a maga építészetével kapcsolatban, hogy ez a fajta gondolkodásmód

Makovecz grafikája

feltehetően csak kisebb léptékű épületek megépítésére alkalmas. És ha, mondjuk, egy nagy szállodát kellene terveznie vagy egy nagy kórházat, akkor ez a szellemiség vajon milyen módon érvényesülne?

Az építészet dramaturgiai kérdés

– Világos a kérdés, nem is építészként tudok válaszolni. Az első kérdésem a dél-pesti kórházzal az lenne, hogy helyes-e sok ezer embert félautomatikus rendszerben gyógyítani, és gyógyításnak nevezhető-e ez? A tervezés első napján már problémaként felmerülne, hogy vajon nem kellene-e pavilonokra szétbontani egy ilyen kórházat ahhoz, hogy a betegek gyógyulhassanak? Nyugat-Németországban jártam olyan, kolbászgyárhoz hasonló kórházban, amelynek a végét nem is láttam. Az elején bemegy a beteg, és a másik oldalán kijön a gyógyult ember. És az egész olyan, mint egy hatalmas gép. Mindenesetül úgy is működik. A legmagasabb rendű számítógépes rendszer működtet mindent. Természetesen lehet ilyen gyógyítás, kétlem azonban, hogy ezt gyógyításnak nevezik. Ha én elkezdenék kórházzal foglalkozni, akkor sajnos már itt az elején megakadnék és javasolnám valószínűleg, hogy másfajta terápiának is adjanak lehetőséget. Nemcsak a betegek oldaláról mondom ezt. Az orvosok oldaláról is. Elképzelhetetlenek tartom azt az orvosi életet, amelyik reggeltől estig ugyanazt a dolgot végzi. Gyógyítani nem

lehet alkalmazotti tudattal... Az én építészeti felfogásom nem tisztán építészeti felfogás, nem stílári kérdés. Nem az dönti el az építészeti minőséget különben sem, hogy a ház kicsi-e, vagy nagy, hanem számomra az építészet elsősorban drámai kérdés. Azaz hozzátartozik a szakmámhoz, hogy kiknek dolgozom, hol dolgozom, mit akarnak megépíteni, hogyan fogják azt használni. Hogyan épül be az én életembe ez az egész dolog, és hogy épül be az ő életükbe. Ennek dramaturgiai szabályai vannak. És ez az egész együtt adja az építészetet. Ha ezt egyáltalán építészetnek nevezzük. Nem biztos, hogy annak kell nevezni. Én mindenesetre ezzel foglalkozom, és nem azzal, hogy milyen stílusú házat tervezek valakiknek. Noha nem tagadom, nem mindegy, hogy egy ház milyen.

– Akkor az utóbbi években nem is nagyon találkozott ilyen munkával, vagy olyat nem is vállalt volna, hogy kap egy megbízást, amelyet egy megadott beruházási program alapján kell megterveznie? Tehát már a funkció kialakításában, már a ház működésében is kicsit ilyen profétai szerepet...

– Nem, nem, nem! Másként megy az élet. Én nem utasítok el megrendelést. Nem fordult még elő. Nemcsak azért, mert pénzt akarok keresni, hanem azért, mert nem tartom helyesnek, hogy elutasítsak egy megrendelést. Na, de ki bíz meg munkával? Hát az bíz meg engem munkával, akinek megfelelő referenciája van. Olyanok keresnek meg általában, akik tudják, hogyan gondolkodom, és mit várhatnak tőlem. Ez már

eleve egy bizonyos szűrő. Mondok egy példát. Ha egy művelődési házat kell megtervezni, akkor nekem vannak olyan kollégáim, akik földértik egy külön tanulmányban: mi volt abban a faluban. Miféle művelődés volt valaha? Mivel foglalkoznak most az emberek? A közösségalakulásnak milyen anatómiája van? Tehát még ilyen esetben is megelőzi a tervezést egy olyan feltáró munka vagy olyan diagnózis, amelyre az egészhet kell tudni építeni. A kérdése tehát számomra teljesen absztrakt, mert ilyen jellegű feladatom nincsen. És nem is várható, hogy ilyesmi lenne...

– *Hogy az épületei úgy megépülhessenek, ahogy épülnek, azért ehhez megfelelő harcmodor is kell. Nemegyszer láttam magát tárgyalás közben, amikor, mint Cipolla, kívül kedvesen, kívül viccesen, kívül szigorúan, de mindig az illető egyéniségének megfelelően, nagy-nagy energiákat belefektetve győzte meg az építetőköt, az építetöket, akik a házat csinálták. Ez a harcmodor a maga házaihoz legalább annyira hozzátartozik, mint az építészeti gondolkodás.*

Harcmodor vagy megszállottság?

– Igen, ebben igaza van. Na, de miben áll ez a harcmodor? Először is az ember ne higgye azt magáról, hogy hatalmas van. Ne higgye magáról, hogy olyan nagymenő építész. Ne higgye magáról, hogy okosabb, mint azok, akik megbízták. Próbálja meg észrevenni azokat az embereket, akik ott vannak. Ha ezt mind összerakja, tudja, mi jön ki ebből? Egy nagyon lejáratos szó: a szeretet. A szeretet, az megismerő erő. Ilyen értelemben nem érzem, hanem megismerő erő. A gyűlölet is az, csak teljesen más lesz az eredménye a gyűlöletből való megismerésnek és a szeretetből való megismerésnek. És ami talán a legfontosabb, és ami

a magamfaját élte: tudom, hogy az emberek szeretnek. Azért, hogy olyan vagyok. Most alkalmasint Cipolla, bár nem szeretném, hogyha olyan lennék. Mert nem is vagyok olyan.

– *És nem is megszállott?*

– Nem. Nem. Úgy gondolom, hogy én profi vagyok egy amatőr környezetben, amelyben az amatőrök ezt a profizmust alkalmasint megszállottságnak tekinthetik. Tudja, sok idő telt el itt, amíg néhányan azzal foglalkoztak, hogy az emberek szemét bekössék, a fülét bedugják, a lábukat a padhoz kössék és a kezüket az asztalra szögezzék. Ma már ez nincs így. Az emberek találkoznak egymással és tudnak egymásnak profi munkát végezni. Azt kívánom magamnak is és másoknak is, hogy ez minél inkább legyen így! Ez azért lehetséges ebben az országban, mert ez a nép több ezer éve államalkotó nép. Tud élni irracionálisan, racionálisan, ahogy lehet, és ahogy kell. És nem nagyon törődik azzal, hogy szeretik-e vagy sem, rebellis fajzatnak tartják-e vagy sem, kellemesek vagyunk-e Európában vagy sem. Itt élünk. És a Kárpát-medencének még ma is Budapest a fővárosa.

– *A csatát, a harcot az elmúlt évtizedekben nyilván nem volt könnyű megvívnia...*

– Hát nem. De én szeretek élni, és itthon szeretek élni. Egyszerű ez. Mindannyian olyanok vagyunk, hogy az idegenszívű embereket megismerjük, a közeli szívűeket is megismerjük. Vannak barátaink, vannak ellenségeink. Élünk, ahogy tudunk. A kérdés, hogy van-e hit, amelyik egymáshoz hajt bennünket, és azt tudja mondani: van egészséges és természetes, tiszta jövő. Hogy születnek gyerekek, akiknek van mit tanulniuk tőlünk, és meg kell tanulniuk a saját maguk természetét. Van-e hit? Ez alapvető kérdés. Ha én annyit meg tudtam tenni az elmúlt életemben, hogy néhány embernek adtam hitet – legyen ez kollégám, növendékem, megrendelőm vagy az én gyerekeim –, akkor ez nem volt hiába. Nem vagyok nagyon optimista ennek ellenére. Minden megtörténik azért, hogy az emberek arctalanokká nevelődjenek! Se befelé ne legyen arcuk, se kifelé. Mégis, lehetetlenség az Úristent überolni! A tanári vagy építési pályafutásom során Isten csodájaként kellett hogy üdvözöljek fiatalembereket, akiknél nem értettem, hogyan lehetségesek. Hogyan lehetnek olyan tehetségesek, hiszen annyit hazudtak nekik! Már amikor húszévesek voltak, addigra elaggott öregembereknek kellett volna lenniük. Kinöttek a földből. Maga volt a kegyelem, ahogy megjelentek. Ha ez így lehetséges, akkor érdemes valamit csinálni.

– *Egy korábbi beszélgetésünk során azt mondta: a házait jeleknek szánja, hogy majd a következő generációk emlékezni tudjanak.*

– Maga is tudja, hogy nem könnyű korszakban élni. A legszörnyűbb veszélyünk a jelenlétvesztés és az ezzel kapcsolatos emlékezetvesztés. Pedig tudjuk, szent hagyomány, hogy az egyes generációk egymásra építik a tevékenységüket. Előfordulhatna, hogy utánam

majd eltelik harminc év, és elpusztulnak azok az elemi tárgyak, amelyek ezt a folytonosságot biztosíthatnák. Van elég példánk arra, hogyan tűnnek el városok, hogyan tűnnek el települések. Ma is így élünk. Falvainknak nagy része ott pusztul, értékeivel, mindenével együtt, és menekülnek el belőlük az emberek egy átkozott konstrukció következtében, amelyhez képtelen az ország vezetése hozzányúl. De ha az ember olyan jeleket tud letenni, amelyek alkalmasak arra, hogy harminc év múlva egy fiatal ember azon keresztül mint láncszemen keresztül kapcsolódni tudjon egy folyamathoz, akkor ez nem kis dolog. Úgy gondolom, hogy, valóban, talán az én épületeim erre is jók. Hogy ez a folytonosság ki ne vesszen. Nem hasonlít az én építészetem Kós Károly építészetére, Lechnerére sem, Zrumeckzyére sem. Mégis letagadhatatlan, hogy egyfajta folytatás. Ha

Makovecz grafikája

elismerjük, hogy öregapáink munkáit tudjuk folytatni, és majd a dédunokáink is ezt folytatják, azért ez fontos. Hogy a környezetben, amelyben élünk, a falakban megszállhassanak az elődök, hogy a tájban ne legyen idegen az a ház, amelyben élni kell. Ne egy fal legyen, amelyben egérlakóként kell élnie az embernek, ugyanabba az irányba nézni, mert a televízió csak oda fér. Hanem valami sanszunk legyen az önbecsülésre, úgy is lehetne fogalmazni, hogy Istenhez méltóképpen tudjunk élni itt ebben a világban. Különben minek?

– *Kicsit ünneprontó leszek. Az a fajta építész, amelyet az utolsó tíz-tizenöt évben művelt, nem egészen azonos azzal az építészettel, amelyet a 60-as évek közepén, a 70-es évek elején alkotott...*

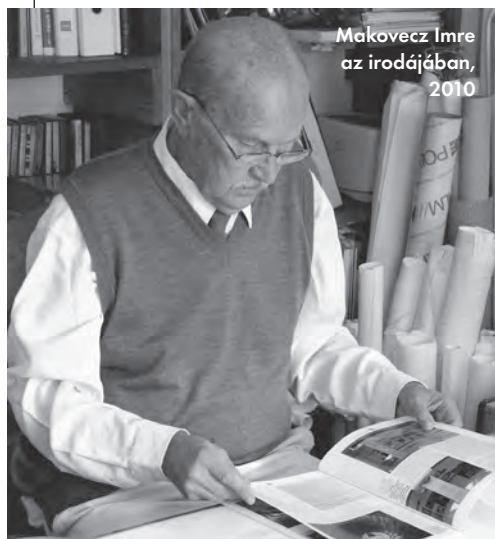
– Hát persze. Gondolja meg, hogy amikor '59-'60-'61-ben elkezdtem a szakmámat, amelyet ma szerves építészetnek nevezünk, azzal akkor én egy szál magamban álltam, mint az ujjam! És meghatározott közegben kellett dolgoznom. Aprólékos, szívós, lassú munkafolyamat volt. Óriási sikernek tudtam tekinteni, amikor egy íves vonalat meghagytak nekem a dokumentációban. Az akkori főmérnököm, amikor nem voltam az asztalnál, egy rajzszöveget belenyomott a rajzomba, s kis cet-

Erdei Művelődési Ház, Visegrád

lire azt írta, hogy ilyet odahaza, a kisfiadnak rajzolj! Okleveles építészmérnök voltam már, és volt két gyerekem. Ilyen közegben indult el az egész... A rajzszőges főmérnököm korszakában készült az az áruház is Sárospatakon, amellyel nem vagyok maradéktalanul megelégedve. De akkor, abban az építészeti közegben nagyon új dolognak számított. És főleg a hivatallal szemben kicsikart eredménynek. Aki most kezdi el a szakmát Magyarországon, annak halvány fogalma sincs arról a világról, amelyből itt maradtak ezek az épületek. Ma már ez másként van. A nálam dolgozó fiatal építészek természetesen csinálhatnak olyan épületeket, amelyeket hitük szerint helyesnek tartanak. Hála Istennek, hogy ez így van! Hogy az én generációm – mert vállaljuk el – kihúzta az építészetet ebből a kátyúból, s egyes tagjai nemzetközi alternatívát teremtettek olyan közegben, amelyben ez korántsem volt olyan egyszerű. Hát persze, nem mondhatom, hogy nem vállalom az akkor még kicsit rondább épületeimet, vagy ügyetlenebbeket.

– Mikor találta meg a fát mint építőanyagot? A ragasztott fatartókat, az élő, legallyazott fákat?

Makovecz Imre
az irodájában,
2010

„A fa is embör”

– Lassú folyamat volt ez is... Fából építeni – külön szakma. Meg kell ismerni az ácsmunkát, meg kell ismerni, mit tud a fa. Ráadásul a magyar országos statikai előírások és szabványok nem teszik lehetővé a statikusok számára, hogy használható munkatársak legyenek. Nem tudják méretezni a faszervezeteket. Ezeket én a magam felelősségére építettem meg. Akár a sárospataki művelődési házat a nagy fesztávolságokkal, akár a kisebb faépületeket. Hallatlan szerkezeti bírása, sokoldalúsága van ezeknek. De a fa mást is jelent az embernek. Móra Ferenc szerint „a fa is embör”. Ha tehát Zalaszentlászlón ágas fák vesznek körül a faluban egy teret – ahol korábban nem volt tér, mert az osztrák mérnökök együtcsás falura tervezték annak idején, hogy ellenőrizhető legyen az a rebellis magyarság –, akkor ide egy teret kell csinálni. Ahol aztán az éves búcsút meg lehet

A Szentlélek
temploma, Paks

tartani, ahol az emberek összejöhetnek, és őket égnék tartott karú, elvarázsolt élőlények veszik körül, akik tetőt tartanak, ahova befogadják ezeket az embereket, akkor a zalai rengeteg bejött a faluba és körülveszi azt a közösséget, amelyik ott él. Nézze, ez kicsit irodalmiasan hangzik, és nem is szeretek így beszélni, mert – akinek van szeme, látja, akinek van füle, hallja alapon – elég az épület maga. De az a tapasztalatom, hogy elég is. Az emberek szívesen vannak ott.

– A fa azonban eléggé romlandó építőanyag. Nem fél attól, hogy ezek a házak viszonylag hamar tönkremennek, elpusztulnak?

– Nem félek. Úgy gondolom, hogy a házaknak megvan a maguk ideje. Nem erődöket akartam építeni, amelyek egyszer s mindenkorra megmaradnak. Nem bánom, hogyha ezek az épületek egy idő után el fognak pusztulni. Ahogy a fejfák is lassan süllyedtek el, korhadt el az aljuk, és nagyjából annyi időt éltek meg a világon jeleikkel a nevekre utalva, ameddig az emlékezet tartott. Ha ezeket a házakat nem készakarva, bűnösen rombolják össze, hanem hagyják őket a karbantartásuk mellett is előregedni, akkor a funkciójukat teljesítik. Ugyanúgy, ahogyan a régi temetők tárgyai. Mindazonáltal azt kell hogy mondjam, Európában vannak hat-hétszáz éves faépületek, és a mai napig is állnak. Az ellen viszont hogy összerombolnak egy épületet, mint ahogy sok házam tönkrement Magyarországon, az ellen semmiféle védelem nincs. Egy fals mentalitás ellen nincs jogvédelem.

– Az előbb tiltakozott a megszállott jelző ellen, mégis, valamiféle megszállottság kell ahhoz, ha valaki – mint ahogy maga – a terveit ingyen bocsátja például a zalaszentlászlói közösség rendelkezésére.

– Zalaszentlászlón valóban nem kértem a munkámért pénzt, mert akkor ezt úgy láttam helyesnek. Mert ez a gesztus szükséges volt ahhoz, hogy az ellenálló erővel szemben az épületet meg lehessen építeni. De én nem dolgozom ingyen, pénzért dolgozom, és a főépí-

tészi állásomat, amely ma már csak egy van, Pakson, azt én pénzért végzem. Nincs ebben semmiféle megszállottság és profetikusság, dolgozom, és ezért pénzt kérek. Azt viszont lehetne mondani, hogy megszállott az, aki ma főépítési állást vállal Magyarországon. Szerencsére az idő és a kormányzat ebben a dologban engem utolért. Ma már van rendelet, mely szerint falusi főépítészeket lehet és kell alkalmazni, hogy valamely rendet tudjunk teremteni ebben az országban...

– Melyik házat szereti a legjobban?

– Visegrádon, a még nem is egészen kész Erdei Művelődési Házat. A ház alapfunkciója az, hogy a kirándulóközpontba érkező emberek tudatosabb kapcsolatba kerülhessenek a természettel. Itt megtanítják őket a fűvek ismeretére, gombákéra, állatokéra, az erdőkre és egyebekre. Könyvtárral, diatárral, videótárral felszerelve kell majd működni. Maga az épület egy dombház, amelyik minthogyha kiemelkedne a föld alól. Sárgaréz fémfedés emelkedik ki, szétszakítva a földet, és ez alatt a föld- és fémfedés alatt – melyet egy korona koronáz meg a tetején – egymásba ható, kettős kék kupola áll, amelyet tizenkét oszlop tart. Az oszlopfőkre a zodiákus csillagjegyei vannak fölírva. És úgy van tájolva az épület – két nagy főbejárata van –, hogy egyik irányba a március 21-én felkelő napra, a másik a lenyugvó napra van beállítva. Maga az opeion mint napóra tud működni a téren belül. A kapukat naturálisan megfara-gott sasok tartják. Az opeionon át, a koronán keresztül besüt a nap, és stabilizálja, jelzi az épület helyzetét és ennek a tájnak a helyzetét a múlt időben. Azért szeretem ezt a házat, mert ebben, amit új gondolatnak nevezhetek, amit én hoztam a magyar építészetbe, az ebben gáncs nélkül és maradéktalanul kifejeződik.

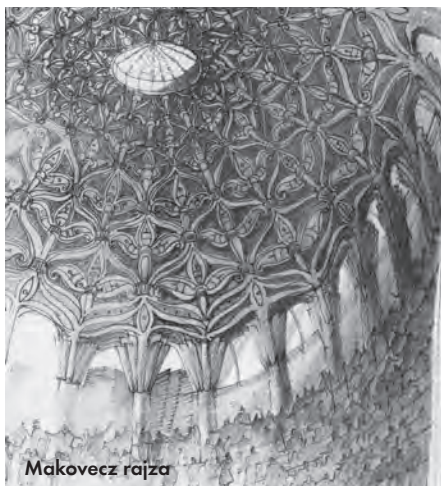
– Nagyon sok építészeti követője akadt az utóbbi néhány évben. Megítélése szerint az az építészet, amelyet művel, milyen módon vihető tovább?

Makovecz
grafikája

Én magam elvolnék csöndben...

– Nézze, jól ismerem az ellenfeleim véleményét, akik azt mondják, hogy Makoveczből egy is elég nekünk. És igyekeznek úgy beszélni erről az építészetről, amelyet én képvislek Magyarországon, hogy ez folytathatatlan, utánnozhatatlan, rossz dolog... Szokásos régi technika ez: az embereket körül kell bátyázní, el kell különíteni, föl kell emelni. Kossuth Lajos csinálta Széchenyivel, hogy íme, a legnagyobb magyar. És Széchenyi ettől a gesztustól legszívesebben hányva fakadt volna, mert nem szeretett volna a legnagyobb magyar lenni. Ő apránként dolgozni szeretett volna, és meg volt arról győződve: sok emberre van szüksége ahhoz, hogy a mentalitása vagy a magatartása hatékony tudjon lenni az országban. Nem akarom mérni magam senkihez sem, de meggyőződésem, hogy ennek az építészeti alternatívának az emberi magatartása, a művészi magatartása igenis folytatható, és folytatni kell. Miért nem arról beszélgetünk, arról a plágiumról, hogy

valahol, sok ezer kilométerre Amerikában megépítenek egy Itália-teret és attól kezdve mindenki kajsa timpanonokat próbál meg a házai elé odabiggyeszteni, meg félig építeni föl a házat, és montázsépítészetről szavalunk. Ez mitől nem plágium? Ez még ráadásul, a mindennapi hazaárulás kategóriájába is tartozik. Érdekes módon, amikor idehaza valami megszületik, akkor villámsebességgel plágiumról kezdenek el egyesek csevegni. Folytathatatlanságról. Hogy ezt nem szabad csinálni! De arról soha, senkinek egy szava nincs, ha megjelenik egy Louis Kahn-utánzatú ház Budapest valamelyik utcájában. Érdekes módon az nem számít plágiumnak. Ez a mindig, mindig szétbomlasztani azt, ami már valahogy megpróbálta egymásra épülve haladni, ez nagyon ősi technika, amellyel az idegenszívűek szoktak élni ebben az országban. Most is élnek! Noha most egy kicsit szenvedélyesen beszéltem, nem szoktam velük foglalkozni. Mert van mivel foglalkoznom. Inkább az effajta népekre jellemző, hogy csak akkor gyullad az agyuk, ha valaki mondott egy mondatot. Én magam elvolnék csöndben... ♦♦

Csomópontok

Turi Attila építőművész és társai a Vigadóban

Kolontár, házak az újjáépítés után

Turi Attila

Turi Attila
kiállításán

Három évtized alkotását mutatta be az a kiállítás, amelyet *Csomópontok* címmel a hatvanéves Turi Attila építőművész, valamint építésztársai munkáiból rendeztek a Magyar Művészeti Akadémián, a Pesti Vigadóban. A tárlat, amely 2019 decemberétől ez év február elejéig volt látogatható, Turi Attila sokszínű életművéről adott képet, amely a családi házak, iskolák tervei és a vörösiszap-katasztrófa utáni újjáépítési munkáik ível. A kiállításon bemutatott műveken érezhető a Makovecz Imre névvel fémjelzett organikus iskola hatása, a mester szemléletmódja és a Kós Károly Egyesülés szellemisége. Most Turi Attilának a megnyitón elhangzott vallomásából idézünk:

„Ha az embernek azt hozza a sorsa, hogy olyan mester mellett tanulhat, mint Makovecz Imre, akkor természetes dolog, hogy Makovecz-házakat akar csinálni. Én is ezt akartam, Makovecznél Makoveczebb házakat akartam építeni, és Makovecznél nagyobb építész szerettem volna lenni. Különbömben nem érdemes nekiindulni a dolognak. Aztán, amikor az ember beleássza magát ebbe a folyamatba, akkor rájön, hogy nem olyan egyszerű dolog ez. Nem úgy megy, hogy kisebb meg nagyobb, hanem létezik egy út, amelyet a jóisten kijelölt. És odaát nem azt kérdezik majd: nagyobb lettél-e Makovecznél, vagy bárkinél, hanem azt, hogy befutottad-e azt az utat, amiért oda-küldtél?”

A magyar kultúra napján

Január 22-én az Anyanyelvápolók Szövetsége nevében a Petőfi Irodalmi Múzeum dísztermébe hívta ünnepi ülésre Juhász Judit elnök asszony a szövetség tagjait, valamint vendégeit. Minya Károly nyelvész, főiskolai tanár Értjük vagy félreértjük a költő szavát? című előadásából közlünk részletet az alábbiakban.

Írásom címét Martinkó Andrásztól vettem kölcsön, 1983-ban jelent meg a fenti címen a könyve. Alcímként adhatjuk a következőt: *Kalandozás a versek és elfeledett szavak erdejében*. Öt vers néhány szavának a jelentését, alakját, eredetét szeretném bemutatni. Az alap gondolat az, hogy a szépirodalom olvasói nyelvileg nem mindig értik a szöveget. Fontos a költemények közvetítése során a szövegmagyarázat, hiszen akár ötvenéves periódusokban is mérhető az a nyelvi változás, amely megértésbeli nehézséget okozhat bizonyos kifejezések esetében. Értelmezni szükséges a szavakat, fordulatokat, archaizmusokat. Ady *A fekete zongora* című verséről mondta Ignotus: „Vesszek meg, ha értem, de nagyon szép.” Ez igaz, de esetenként kevés.

Kölcsey Ferenc *Himnuszát* mindenki ismeri. Az első versszakban nem véletlen a szórend. „Isten áldd meg a magyart / jó kedvvel, bőséggel...” A mának is szóló üzenet, hogy a jó kedv előbbre való, mint a bőség. *A jó kedv* az Evangéliumban is előfordul: örömteli életforma, boldog élet.

„*Bal sors*, akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt...” Miért a *bal* a jelzője a *sorsnak*? Az ókori hagyomány szerint, ha a jóslatot jelző jel, például egy madár balról jön, rosszat, rossz jövőt, rossz sorsot jelent. Ebben, tehát a 'szerencsétlen, kedvezőtlen, végzetes' jelentésben szerepel a következő összetételek előtagjaként még: *baleset, balszerencse*.

A legkevésbé ismert kifejezés a *plántálád*. „Zászlónk gyakran *plántálád* / Vad török sáncára...” Egyrészt azért, mert valódi archaizmus a latin eredetű *plántál*, amelynek az első jelentése 'növénycsemetét ültet' (1372), a második jelentése 'zászlót kitűz' (1803). Ebben a jelentésben szerepel a versben, a törökök elleni győztes csatát jelöli. Másrészt azért is lehet ismeretlen, mert az ige elbeszélő múlt időben van (amelynek a jele az -á), majd ehhez járul az E/2. személyű igei személyrag, hiszen Kölcsey közvetlenül, tegező formában szól Istenhez.

„S nyögte Mátyás *bús* hadát / Bécsnek büszke vára.” Miért lenne *bús*, bánatos Mátyás hada, ha győzedelmeskedik? – tehető fel

Budakalász főépítésze lehettem 1996-ban, s én a példamutatásra építettem a főépítészeti tevékenységemet. Nem hiszek abban, hogy valaki egy asztal mögött ülve, szabályzatokat írva, beépítési százalékokat kántálva, bármi fajta kulturális tartalmat tud létrehozni. De a példamutatást fontos dolognak tartottam, a családi háztól kezdve a gyógyszerüzemen át, a kisebb helyreállításokig: egy úrnapi kápolna megmentésében, egy félig kidőlt kőkeresztnek a helyreállításában vagy egy útszéli kútháznak a megépítésében...

Amikor házat tervezek, nem tudok attól elvonatkoztatni, hogy nem én fogok benne élni. Sok dologra föl tudom hívni a figyelmet, és általában meg is fogadják az emberek, legalábbis mérlegelik. De nem az én életem lesz. Amikor a vörösiszap-katasztrófa bekövetkezett, és bennünket a katasztrófavédelem megbízott avval, hogy segítsünk, akkor ez volt az egyik szempontunk. Ahogyan Beregben, itt is arra figyeltünk, hogy azokkal az emberekkel, akik tegnap még nem akartak építkezni, éltek a boldog életüket a házaikban, úgy beszélgeszünk, mintha építetők lennének. Figyelembe véve a sokkot, amely egy ilyen katasztrófával együtt jár. Készítettünk tizenöt mintatervet

és konzultációt tartottunk. Leültünk velük és megkérdeztük, hogyan szeretnék, aztán átrajzoltuk ezeket a terveket. Az volt a cél, hogy a sajátjuk legyen. Mert ha csak úgy kapja valaki, az nem elég, ilyen méltánytalanság után a világ összes adománya nem elég, a sebeket nem tudja gyógyítani. Így viszont, szépen lassan, az övék lett.

Ha ki kell emelnem egyet a munkáim közül, akkor a legutóbbi házamat, a budakeszi Széchenyi István Általános Iskolát említeném: részben mert építészeti felfogásában olyan szerkesztésű épület ez, amely valahol az organikus építészet és a modern építészet határmezsgyéjén helyezkedik el. A másik, hogy itt sikerült megvalósítanom azt, amit az iskoláról gondoltam. Szerintem az iskola archetípusa a kolostor, ahol az élet udvara van, és eköré szerveződik minden.

Hogy mi a siker, nem tudom. Hamvas Béla azt mondja, hogy az életnek nem célja, hanem értelme van. A siker mindig pillanatnyi dolog. Siker egy ilyen kiállítás, hogy sok ember jön el, nagyon jólesik, de nem ez a lényege a dolognak. Hanem, hogy azt a bizonyos utat, amelyről az elején szoltam, mennyire hitelesen tudja az ember járni.”

◆ (Az MMA Hírlevele alapján: W. I.)

MINYA KÁROLY

ÉRTJÜK VAGY FÉLREÉRTJÜK A KÖLTŐ SZAVÁT?

a kérdés. Ebben az esetben jelentésbeli archaizmusról van szó, itt a *bús* 'fekete' jelentésű, Mátyás fekete seregéről van szó. A szónak ezt a jelentését igazolja Vörösmarty *Villidal* című költeménye: „Bús felleg oszolja, ligetek szele kelj, / Zúg lassan az éjjeli Villik előtt...”. Értelemszerűen fekete felleget emleget a költő.

Csokonai Vitéz Mihály *A tihanyi ekhóhoz* című elégiájában szintén szerepelnek olyan kifejezések, amelyek ma már magyarázatra szorulnak. Ekhó volt a visszhang nimfája a görög mitológiában. Az első legenda szerint ő segített Zeusznak abban, hogy Héra figyelmét elvonja csacsogásával a főisten szerelmi találkájáról. Ám az istenek királynéja rájött a cselre, és büntetésből Ekhót azzal sújtotta, hogy örökké mások mondatait ismételve. A vers első sorában a *rijjadó* mindenképpen értelmezendő. „Óh, Tihannak *rijjadó* leánya! / Szállj ki szent hegyed közül.” A szónak itt természetesen semmi köze a megijedéshez, felriadáshoz, hanem azt jelenti, hogy 'öblösen hangzik, visszahangzik'. Balassi Bálint *Egy katonának* című versében hasonlóképpen: „Jó szerencsen lovak alattuk ugrálnak, hogyha trombita *riadt*...” „Míg azok, kik bút, bajt nem szenvednek / A boldogság karjain, / Vígadoznak a kies Fürednek / Kútfejen és partjain...”

A *kies* szó jelentésváltozáson ment keresztül, kétféle értelemben használják az emberek. Sokan ugyanis úgy érzik, hogy a *kies* szó jelentése nem a 'szép, bájos, idilli', hanem éppen ellenkezőleg: 'félreeső, elhagyott'. Annak megmagyarázásához, hogy ez a valóban meglepő kettősség hogyan, mikor jöhetett létre, a kérdésben érintett szó múltját kell felvillantatnunk Grétsy László *Kies és kietlen* című írása nyomán. „Már több mint fél évezrede él nyelvünkben két eredetileg összetartozó, de az idők folyamán egymástól lassan elkülönülő szó: a *kéj* és a *kény*. A -j, illetve -ny végű formák összetartozására más példáink is vannak. Ilyen a *nyargal* szó, amely *jár* igének származéka, s régen *jargal* formában is élt, de gondolhatunk olvasóink *borjú* szavunk népnyelvi *bornyú* változatára is. A *kéj-kény* szó(pár) főbb jelentései ezek voltak: 'kedv', 'tetszés', '(kellemes) érzés', 'hajlandóság', 'szándék', 'akarat', de a XIX. századra nagyjából kialakult némi különbség. A *kéj* forma inkább a *tetszés*, kellemes érzés, sőt a gyönyör szava lett, a *kény* pedig egyre inkább a *szándéké* s az *akaraté*. [...] A *kéjes* formának *kíjes*, *kies* változata is kifejlődött. Úgy egy évszázada azonban terjedni kezdett a *kies* szónak 'a forgalomtól távol

Minya Károly
nyelvész-
professzor

eső, lehangolóan elhagyott' értelemben való használata, feltehetőleg azért, mert az emberek a tőle teljesen független *kiesik* igével hozták kapcsolatba.”

„Zordon erdők, durva bércek, *szírtok!* / Harsogjátok jajjaim!” Ma már *szirtek* a többes számú alak, régen vajon miért *szírtok* volt, azaz miért volt mély hangrendű az előhangzó? Azért mert létezett a magyar nyelvben egy hátul képzett *i*, ez olyan volt, mint az orosz nyelvben a *jeri*. További példák, amelyekhez a mai napig a mély hangrendű toldalék járul emiatt: bír – bírnak, bízik – bízhat, híd – hídon, hív – hívom, hízik – híznak, nyíl – nyíllal és szíj – szíjas.

„Óh, van-é még egy *erémi* szállás, / Régi barlang, szent fedél, / Melyben egy bölcs csendes nyugtot, hálást / E setét hegyekben lél?” Az *erémi* szó latin eredetű (*eremita*), a jelentése remete. Az *erémi* szállás tehát nem más, mint remetelak, egy barlang, ahol meghúzhatja magát a költő.

Csokonai Vitéz Mihály *A Reményhez* című költeményében a *sima* szó jelentése okozhat némi fejtörést. „Sima száddal mit kecsegtetsz? / Mért nevensz felém?” Régen arra az emberre mondták, hogy *sima* modorú, *sima* beszédű, aki ugyan nem hazudott, de nem mondta meg az igazat sem, hanem valakit kecsegtetett, áztatott, hitegetett. Úgy, mint a költőt a megszemélyesített lélekállapot. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a *sima* szó 1. jelentésként a következőt adja meg: csalárd, hamis, behízlgő. Heltai Gáspár 1570-ben megjelent *Háló* című értekező jellegű fordításában is szép, *sima*, kecsegtető beszédéről ír. (Jómagam 1990-ben írtam cikket erről, amelyben a kö-

vetkező példamondatot idéztem: „Egy város most jelölt polgármesterét korábban tanácselnökként azért menesztették az állásából, mert *sima* modorával elaltatta az elvtársakat.”) Az értelmező szótárban a *diplomátikus* melléknév szócikkében az egyik jelentésárnyalataként a következőket olvashatjuk: „(szépitő, eufemisztikus kifejezésként) Ravasz, hízelgő, *sima* modorú <személy>. Óvatos légy vele szemben, nagyon diplomátikus szélhámos.”

„Nékem már a rét *hímetlen*, / A mező kisült, / A zengő liget kietlen, / A nap éjre dült.”

Kezdjük a *hímes* szóval: a *hímzett* színoinimája, jelentése: tarkára színezett, élénk, vidám, derűs. Gondoljunk a hímes tojásra, vagy akár a ritkábban használt hímes templomra (színpompás mennyezetű, festett, kazettás templom). A *hímetlen* ennek az ellentéte, hiszen a költőnek a rétből már hiányoznak a tarka, derűs színű virágok, azaz virágtalan. A szótó a *hím*, ennek a jelentése: 'dísz, díszítő minta; cifraság, szövevényesség (beszédé)'. Egy 1835-ben keletkezett, a palócokról szóló előadás bevezetője a következő: „Rövid, *hímetlen*, és még is világos Előadást kíván itt tőlem az érdeemes Olvasó. Tisztetnek is tartottam erre legfőképp ügyelni.”

Balassi Bálint *Egy katonának* című versének az ötödik versszakában olvashatjuk a vitézekről: „Midőn mint jó sólymok, mezőn széjjel járnak, vagdalkoznak, *futtatnak*.” Természetesen nem a lovak futtatásáról van szó, az ige műveltető ugyan, de legfeljebb a lóversenyen futtatott lóra használják. Itt azt jelenti, hogy a katonák vagdalkoznak és megfutamiának, vagy üzőbe vesznek valakit.

És végül Arany János *A walesi bárdok* című verséből két versszakot idézzünk: „Fegyver csörög, *haló* hörög, / A nap vértóba száll, / Vérszagra gyűl az éji vad: / Te tetted ezt, király! // Levágva népünk ezrei, Halomba, mint kereszt, / Hogy sírva *tallóz* aki él: / Király, te tetted ezt!”

A *haló* egyrészt melléknév, például: *haló* porában (is) – halála után is, amikor teste már porrá lett. Másrészt főnév: halni v. halálra, halálba készül, halála óráján levő ember; az, akinek eljött utolsó órája; haldokló. A *tallóz* szó elsődlegesen azt jelenti, hogy a paraszt gerblyével összekaparja a kévékből kimaradt kalászokat, de azért még mindig marad valami elszóródva, amit már bárkinek szabad volt összeszednie, *tallóz*nia, böngésznie, bengésznie, megrézlnie. Tehát sírva *tallóz*, aki él: aki életben maradt, az a harcmezőkön keresi az ismerős vagy rokon sebesülteket, halottakat. ❧

Elérhetetlen föld

Fél évszázados születésnapját ünnepelte az *Elérhetetlen föld*, a *Kilencek* költőcsoport legendás antológiája. A jubileumi alkalomból, még a múlt év végén, a *Kilencek* irodalomtörténeti jelentőségére emlékeztek és az ötvenéves évfordulóra újra kiadott antológiát mutatták be irodalom-

történészek, költők és maguk az érintettek a budapesti, VIII. kerületi Polgárok Házában.

A *Kilencek* fiatal bölcsészhallgatók alkotta költőcsoportként tűnt fel a hatvanas évek közepén azzal a szándékkal, hogy közösen lépjenek az irodalom színterére, és valami újat, szabadabbat alkotva hallassák hangjukat a hatalmi cenzúra ellenszelében. Verseiket közös antológiába szerkesztették *Elérhetetlen föld* címmel, amelyhez a kortárs legnagyobbak, Nagy László és Juhász Ferenc írtak ajánlást, ám az akkori kultúrpolitika ellehetetlenítette a gyűjtemény megjelenését. Végül 1969-ben az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat mégis megjelentette Nagy László előszavával. Az ötezer példányban napvilágot látott kötet nem várt sikert aratott, felkavarva a kultúra állóvizét. *Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre* és *Utassy József* alkották ezt a ma már irodalomtörténeti jelentőségű csoportot, akik közül Rózsa Endre, Oláh János és Utassy József sajnos már nincsen közöttünk.

Az *Elérhetetlen föld* jubileumi albuma az Antológia Kiadó gondozásában jelent meg.

Budapesti fák

– **Kéregbe zárt történelem**

Viczián Zsófia régóta hiányolt témájú kötetét Budapest különleges, öreg fának történetéről a közelmúltban, karácsonyra jelentette meg a Látóhatár Kiadó. És rajtuk keresztül a városról, hiszen ezek a fák Budapest folyton változó forgatagában szemtanúként állnak, akár századok óta. Ha belelapozunk a könyvbe, nemcsak természettudományos leírásokat találunk az egyes fákról, parkokról, zöldterületekről, hanem valódi nyomozó munkával találkozhatunk, emberi történetek sorával. A szerző felkutatta a kapcsolódó írásos és képi forrásokat, kiderítette, hogy ki, mikor, miért ültette a szóban forgó fákat. Budapest majd minden kerületében talált figyelemre méltó egyedeket, különleges zöldterületeket. A kötetben archív képeken követhetjük végig, mit „láthattak” a fák eddigi életük során, jelenlegi állapotukról pedig csodálatos természetfotókat találunk.

WELTLER ILDIKÓ

KÖNYVKÍNÁLÓ

Szavakban lobog

Erős Kinga interjúkötete az '56-os forradalomban részt vett írók, költők vagy a forradalomhoz bármely módon kötődő írástudók, valamint az írószövetség szerepét kívánta – a szereplők elérhetőségét tekintve, szinte a huszonegyedik órában – hitelesen felderíteni, s az elhangzottakat lejegyezve közös kötetbe gyűjteni. Volt, aki emigrálni kényszerült közülük, mások komoly börtönbüntetést kaptak. *Erős Kinga* többek közt így emlékszik vissza a könyv előkészületeire: „Nagy hatással volt rám Karátson Gábor *Ötvenhatos regény* című könyve, akárcsak az a beszélgetés is, amelyet vele készítettem a kötet kapcsán. Talán itt kezdődött mindaz, ami ahhoz vezetett, hogy később *Hazatérők* címmel dokumentumfilmet készítettem emigráns írókról, akik részt vettek a forradalomban. Ez a munka is hozzájárult ahhoz, hogy elkezdtem ezen a könyvön dolgozni... Mivel kamaszként magam is átéltem egy forradalmat, tudom, hogy egy ilyen eseménysor a saját jelenében rendkívül kusza, az emlékeinkre pedig óhatatlanul rátelepszik a pillanatnyilag megélt kontextusa és az elbe-

szelés jelenében létező tudásunk és élettapasztalatunk. Ezért mindenkitől hasonló dolgokat kérdeztem meg: mi történt veled, a családjával, hogyan élt a forradalom előtt, illetve azt kértem, hogy a forradalom napjait meséljék el minél részletesebben. És minden interjúalanyom élete legnagyobb eseményeként emlékezett vissza a forradalomra... Eljut-e majd ez a kötet az iskolákba is? Nem tudom, de azt elképzelhetőnek tartom, hogy egy tanár használni tudja az órára való felkészülése során. Azt is, hogy egy-egy izgalmas epizódot felolvasson a diákoknak, hogy ezzel is átélhetőbbé tegye számukra a száraz tananyagot.”

A kötetet 2019 novemberében jelentette meg az Orpheusz Kiadó.

„...hogy Kegyed észre nem vette, csodálom”

Arany János és a filológiai perspektíva – címmel a Kortárs Kiadónál a közelmúltban, 2019 novemberében jelent meg Hász-Fehér Katalin tanulmánykötete. Idézzük most e könyvről a szerző gondolatait:

„Arany János szerzői vonásait már életében megrajzolta a korabeli kritika. A későbbi befogadástörténet pedig átvette és megszilárdította e karakterjegyeket, úgymond alkotói bizonytalanság, emberi szemérmesség, a nagyszalontai (vidéki) származás, életművének népies, epikus, reflexív, nemzeti („mandátumos”) jellege. Létrejött az az értelmezési keret, mely hosszú időre megszabta, miként olvassuk az Arany-műveket. Ehhez jöttek még egyes irodalom- és kritikátörténeti vélekedések, miszerint Arany költészete kevésbé volt modern a korabeli világirodalomhoz képest, és csak részlegesen tudott a kortárs világirodalmi irányzatok magaslataira emelkedni.

Az utóbbi néhány évtizedben, különösen a kritikai kiadás munkálatai óta próbálják kiemelni az Arany-olvasatokat e rögzült perspek-

Erős Kinga,
2020. január 1-től
a Magyar
Írószövetség
elnöke

ERŐS KINGA
Szavakban lobog
Írók az 1956-os forradalomban

tívából és a dedukció hálójából. Mostani kötetemmel nekem is ez a célom. Kilenc tanulmányban vizsgálom *Az elveszett alkotmány* műfaji és intertextuális sajátosságait, az 1856-os *Kisebb költemények* narrativitását, *A walesi bárdok*, a *Buda halála* és a *Toldi szerelme* keletkezéstörténetét, kompozícióját, Arany költészetének metonimikus jellegét, az *Őszikék* szerkezeti és mediális kérdéseit. Reményeim szerint az olvasó előtt újfajta, erősen szubjektív Arany-kép fog kibontakozni elemzéseimből, mely alig hasonlít az évszázados, hagyományozódó portréhoz. Egy olyan Arany János képe, aki mélységeiben tanulmányozza, ismeri a régi és új világirodalmat, s egyéni módon alkalmazza a klasszikus és modern poétikai eljárásokat, aki műveit sokféleképpen rejtjelezi, és önmagát is folytonosan értelmezve, környezetére töretlenül figyelve keresi az emberi lét törvényszerűségeit.”

Antall József közelről

Kónya Imre történelmileg hiteles, ugyanakkor kifejezetten szórakoztató könyvet írt a rendszerváltás utáni első miniszterelnökről, aki – maga is a korszak meghatározó politikai szereplőjeként – a lehető legközelebről kísérhette

figyelemmel Antall József tevékenységét az Ellenzéki Kerekasztaltól kezdve a miniszterelnök haláláig. A közvélemény számára jórészt ismeretlen, olvasmányosan megírt epizódokból hitelesen bontakozik ki Magyarország 1989 és 1993 közötti története és a főszereplő, Antall József személyisége. Olyan, immár történelmi események kulisszái mögé pillanthatunk, mint például az MDF–SZDSZ-paktum vagy a taxisblokkadé. *Kónya Imre* leírja Antall József küzdelmét halálos betegségével, felhasználva a miniszterelnök legközelebbi munkatársának naplóját. Megismerhetjük Antall József magánleveleit, amelyeket kezelőorvosai védelmében vetett papírra, valamint azt, amelyben a barátjával, a köztársasági elnökkel kialakult konfliktusát igyekezett megoldani. A könyvben hibákkal és erényekkel együtt megjelennek a korszak más fontos politikai szereplői is. Összeállítást olvashatunk a külföldi politikustársak miniszterelnökkel kapcsolatos véleményeiről. A könyv különlegessége huszonkét archív videó, közülük néhány Antall József zárt körben elhangzott beszédeiből tartalmaz részleteket.

A kötet a Kortárs Kiadó gondozásában jelent meg 2019 novemberében.

miamagyar

Szigethy Gábor kötetét ugyancsak a Kortárs Kiadó jelentette meg a közelmúltban.

A szerző gyerekkorában csak a könyv gerincén aranyló feliratot betűzgette, később sokszor elolvasta a Szeffü Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* (1939) esszékötetet. Új könyvének ihlető-kérdése: *ma mi a magyar?* A fejezetcímek érzékletesen summázzák a szellemi tájakat, amelyeket az író hosszú élete során bejár: magyar értelmiségiként élte át a XX. század második felét s a XXI. század első két évtizedét.

Múltarabok: sétálunk Balatonfüreden, Debrecenben, Temesvárott – a tanár és történész felidézi bennünk a XIX. század első évtizedét, a magyarság reformkori újjászületését, feltámadását. *Könyvmoly:*

a sokat olvasó ember találkozik gondolkodását meghatározó irodalmi remekművekkel. *Labirintus:* mindennapi életünk, az elmúlt és a mai kor. „Kijárat nélküli labirintusban éltünk” – írja a szerző, és az ünnepelt-meghurcolt színésznő (Fedák Sári), a hősi halált halt rab és költő (Gérecz Attila), a besúgó újságíró (Márkus László), a „kitelepült” író (Cs. Szabó László) s mások életútjának titkait kutatva, a XX. század magyarságának sorskérdéseivel szembesül – és szembesíti olvasóit. *Mi Atyánk:* az önfeladásig elgyengült, tévútra tévedt Európában minden mai magyar számára eldöntendő kérdés: „Kell-e a magyarságért a létet, illetve a létért a magyarságot feláldozni.” Az író egyértelmű válasza: újrafordítja, magyarul imádkozza a *miatyánk* utolsó két sorát: *Állíts minket próbabetél elé, és szabadíts meg a gonosztól!*

Mindenki-tudja ország

Szerencsés Károly író, történész az alábbi mondatlaj ajánlotta olvasóink figyelmébe legújabb kötetét:

„Szeretettel ajánlom a Lyukasóra olvasóinak ezeket az írásos morzsákat, odúkat, nyomokat, mert ők még olvasnak, s megértik meg-hökkenésemet a sovány időben.”

(Szerencsés) Károly

Csabensis – Békéscsaba 300

Az igényes kivitelű könyv a csabaiak énekeskönyvére, a *Tranoscisura* hasonlít. A művészi remekműnek is tekinthető kiadványt a Munkácsy Mihály Múzeum és a Békéscsabai Evangélikus Egyházközösség adta ki, Békéscsaba háromszáz éves újratelepítésének ünnepére: háromszáz rövid írás idézi meg a háromszáz évet.

Csaba falu a XIII. század elején már lakott volt. Első említése *Chaba* formában 1332-ből, *Békés-Csaba* alakban 1863-tól ismert. 1900. június 13-ától nevezik Békéscsabának.

Az első írásos említése az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben szerepel. Mind a török, mind a Habsburg-pusztítások következtében szükségessé vált a terület betelepítése. Az evangélikus szlovákokkal való benépesítést Haan Lajos csabai lelkész, helytörténész az 1718-as évtől jelöli.

„Csaba vidékére Zólyom, Hont, Nógrád s egyéb vármegyéből szinte omlott a Lutheránus tótság... jól tudván, hogy földje lészen elég.” A telepesek egy hónapig jöttek két-háromszáz kilométert gyalogolva családjukkal, kocsikkal, állataikkal, felszereléseikkel. Mikor a hosszú út után a szekérkaravánok megérkeztek Csaba főterére, ahol egy gémeskút állott, állataikat megittatták. Ezután Suhajda János lelkész előrelépett, kezében a Tranoscisust tartva, mire mindenki elővette a maga énekeskönyvét. A férfiak levették széles karimájú kalapjukat és 700-an énekeltek a Pán Buh je má sila i dufáni című éneket. Majd letérdeltek s megköszönve Isten iránymutatását új otthonukba, megfogadták, hogy becsülni fogják ezt a földet.

Csaba betelepülése tíz felvidéki vármegyéből egy évtizedes folyamat volt. Harruckern János György, a település földesura is segített ebben. 1845-ben megkötik az örökváltsági szerződést. 1840-ben mezővárosi státust és vásártartási jogot kapnak. Az újratelepítés után 1723-ban már imaházat, templomot építenek, és 1824. június 29-én, Haan János lelkész működése idején, felszentelték Közép-Európa legnagyobb evangélikus templomát. Minden évszázadban kiváló evangélikus lelkészek, sokszor tudós papok szolgáltak Csabán. Többek között Suhajda János, Tessedik Sámuel, Szeberényi János, Haan János, Haan Lajos, Szeberényi Gusztáv, Szeberényi Lajos Zsigmond, Koren Pál, Dedinszky Gyula... Különb-ben Dedinszky Gyula írja le a csabai kolbász történetét, amely mára világhírnevet hozott a városnak. (Molnár M. Eszter) ◆◆

SIMON ERIKA

APÁM MOST IS VELEM VAN A SZÍNPADON...

Beszélgetés Korondi Anna operaénekesssel

Édesapja, Korondi György korának neves tenoristája volt, az ő és hegedűművész édesanyja hatására választotta az énekművészi pályát. Korondi Anna a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolából került Bécsbe, az ottani nagy múltú konzervatóriumba. Diplomáját 1993-ban szerezte meg. A berlini Komische Oper tagja lett, majd opera-, oratórium- és dalénekesként szerepelt Bonnban, Salzburgban, Bayreuthban, Európa nagy színházaiban és szerte a világon. Évek óta professzora a berlini Hanns Eisler Zeneművészeti Főiskolának.

– Óbudai muzikuscsaládban nőttél fel, s úgy tudjuk, percre egyidős vagy a Magyar Rádió évtizedeket átívelő komolyzenei adássorozataival, a *Ki nyer ma?* – Játék és muzikával. Édesapáddal már tízévesen jelen voltál a jubileumi adáson, és fiatal művészként később is visszavártak a játék mikrofonjához. De az operaénekesi pályádnak milyen gyermekkori gyökerei vannak?

– Talán öt éves voltam, amikor édesapámat elkísértem a *Pillangókisasszony* egyik előadására, melyben ő a Puccini-opera Pinkerton szerepét alakította. Szünetben bevitt engem az óriási színpadra, a hatalmas díszletek közé, ahol nyüzsgés, készülődés folyt a következő felvonás előtt. Ott csapott meg a színház levegője, izgalma, az ünnepi fények öröme, s hirtelen azt gondoltam: én is énekes akarok lenni. Apámtól sokat tanultam később, ő ropant igényes volt, s nagy szeretettel, de mindig a legjobbat megkövetelve állt mögöttem. Most is úgy érzem, és ez igen inspirál, hogy apám velem van a színpadon. Megható számomra, hogy a *Don Giovanni*ban, *A varázsfuvolában*, a *Bohéméletben*, vagy *A denevérben*, melyek-

ben öt egykor láttam, évtizedekkel később én is énekeltem. Gyakran elkísértem őt az Operába, a Zeneakadémiára, és a templomokba is, ahol sokszor énekelt az ünnepi szentmisék közreműködőjeként. Édesanyám is hatott rám, ő hegedűművészként, tanárként működött. Teréz húgom is hivatásos zenész, a glasgowi színházban hegedül. Kisgyerekként a Mókus utcai zenei általános iskolába jártam, a Szi-lágyi Erzsébet Gimnáziumban érettségiztem, ezt követte két év a *Konziban*. Bécsben is éltek muzikus rokonaink, így merült fel a gondolat, hogy ott folytassam az énekesi felkészülést. Kitűnő mesterekre, professzorokra találtam, Margarethe Bence, majd a zongoristaként neves David Lutz, aki Lucia Poppnak és Thomas Hampsonnak volt a partnere. Sok rangos szereplésre vitt el engem, most látom már, hogy milyen sokat köszönhetek neki. A kitüntetéses diplomával azonnal Berlinbe kerültem, tagja lettem a Komische Opernek.

– Az első fontos szerepekről kérdezlek, amelyek megalapozták igen sikeres színpadi életutadat?

Richard Strauss:
Rózsalovag

Mozart:
Figaro
házassága

– A zene minden szépsége és mélysége megnyílt előttem az igen aprólékos, fegyelmezett és figyelmes munkában. Ahogy az ember a hangjával bánik, ahogy megformálja a dallamokat, ahogy lélegzik, mozdul, ez mind tudatos munkában válik igazzá, nemessé. Mozart-operákban jelenhettem ott meg, *A varázsfuvolában*, a *Don Giovanni*ban és a *Figaro házasságában*. Első szerepem Berlinben Zerlina volt, s következett minden fontosabb lírai Mozart-szerep. A főiskolán engem főleg az oratórium műfajára tanítottak, de ösztönösen mindent meg tudtam csinálni a színpadi szerepek megformálásában is, amit csak kértek tőlem. Mégis azt, hogy miképpen lépjek be a színpadra, hogyan mozduljak, hogy a figura lelki rezdüléseit zenében és színpadi játékban érzékelteni tudjam, a Komische Oper főrendezőjétől tanultam, Harry Kupfertől, aki folytatója volt annak a rendezői hagyománynak, iskolának, amelyet apa és fia, Walter és Johannes Felsenstein teremtett meg ebben a lassan százharminc éves intézményben. Ez a minden részletet kiérlelő, sokrétű, alapos munka ma

már nem jellemzi a zenei intézményeket, operaházakat. A fiatalokat bedobják a mélyvízbe, ők is gyors sikerre törekednek. Tanárként én azonban szoktatom őket ehhez az elmúlt idők nagyjaitól tanult munkára. A pálya iránt nagy az érdeklődés, a főiskolára egy-egy évben háromszázan is jelentkeznek, s felvesszünk vagy tíz növendéket. Mikor úgy döntöttem, hogy a következő években inkább tanítani fogok, ötvenévesen ez már talán indokolt lehet, akkor koncertet kellett adnom, próba-tanítást végeznem, erre a professzori állásra is sokan jelentkeztek. Szeretek tanítani.

– A Salzburgi Ünnepi Játékokon, a bayreuthi Wagner-fesztiválon, Münchentől Nápolyig jelen lenni nagy produkciókban megterhelő feladat lehetett. Énekeltél Fischer Ádám vezényletével a budapesti Wagner-napok műsorában is. Kik voltak azok a karmesterek, akikre pályád során a legszívesebben gondolsz vissza?

– Igazi öröm volt együtt muzsikálni Fischer Ádammal a *Parsifal* Viráglány szerepében otthon és Bayreuthban a *Ring* Woglinde alakításával, valamint más karmesterekkel is: mint például Pierre Boulez, Helmut Rilling, Nicolaus Harnoncourt és Zubin Mehta, akivel Münchenben dolgozhattam együtt, a *Bernarda Alba háza* című García Lorca-dráma nyomán született, kortárs opera bemutatóján. A szerző korunk egyik kiváló mestere: Aribert Reimann. A darab roppant drámai, megrendítő, de szinte nyomasztó is, voltak, akik otthagyták az előadást. Egészében azonban mély élményt keltett a hallgatóságban. Ezek az előadások, rendezések boldoggá tettek. Én a bécsi konzervatóriumi években énekeltam az ORF énekkarában, és huszonhárom évesen felléphettem a Musikvereinben, Erwin Ortner karmester támogatásával. Sok modern, kortárs darabot ismertem meg s úgy érzem, a mai muzsikusság számára nem lehet közömbös napjaink zenéje. Pedagógiai tevékenységemben jelen van a kortárs zene megismertetése, oktatása. Annak idején otthon, az Óbudai Társaskörben is énekeltam kortárs zeneszerző műveit, igen becsültem Kósa György munkásságát. Májusban is lesz ott Kósa-hangversenyünk. Óbudai emlékem többek közt az a duettet, amelyet a társaskörben Hamari Júliával adtunk.

– *Gazdag a repertoárod: operák, oratórium-szerepek, dalok. Richard Strauss Rózsalovagjától, Haydn A teremtés oratóriumától kezdve az A víg özvegy operettig rengeteg szép feladatot vállalhattál. Sok élményt adtál hangoddal, előadásoddal a közönségnek, tapasztalatokat útravalóképpen tanítványaidnak. Mit adott neked ez a pálya, hivatás? Berlinben élsz, jártad a világot...*

– Sok boldogságot adott és sok lemondásra kényszerített. Ritkán találkozhatom a családommal. Apám jövőre lenne nyolcvanöt éves. Szeretnék róla egy könyvet írni emlékeim rögzítésével, hiszen az ő pályáját, hivatástudatát örököltam, s ennek sokat köszönhetek. ♦♦

IRODALOM-E A KRIMI? AVAGY KRIMI AZ IRODALOMBAN?

Ugyan miért ne játszhatnánk el ezekkel a kérdésekkel?

Akár szellemes iróniával, humort sem nélkülözve, akár a műfaj történetét, lélektani hatásait szemlélve. Vagy éppenséggel – fáradságot nem kímélve – valós funkcióját elemezve, helyét keresve. Ki-kí szándéka, vérmérséklete szerint. Elsőként Kenyeres Zoltán irodalomtörténészt kerestem meg ez ügyben, aki a kérdésben rejülő sziporkák lehetőségével bőségesen élve írta meg véleményét. Császtvay Tünde művelődéstörténészt pedig arra kértem, hogy a következő számunkba írja meg és küldje el tünődéseit, értékelő gondolatait ebben a témában. (A szerk.)

KENYERES ZOLTÁN

DETEKTÍVIA

Lehetne így kezdeni: irodalom. Vannak, akik olvassák, őket úgy hívják, hogy olvasók. Egyik könyvet a másik után. Nincsenek sokan. Aztán vannak, akik kutatják, rendszerezik, osztályozzák. véleményezik. Ezeket úgy hívják, irodalomtudósok, irodalomtörténészek. Nagy, barna papundeklidobozokat vesznek elő, felcímkézik őket és sorrendbe rakják. Vannak dobozok, amelyeket nagy becsben tartanak, és vannak olyan dobozok, amelyekre a felcímkézés után már nem sok ügyet vetnek. Ilyen dobozból nincsen sok. Tulajdonképpen csak egy van. Ennek az áll a címkéjén: „Szórakoztató irodalom”.

Lehetne így is kezdeni: léteznek jelzők, amelyeknek van ellenpárjuk, és léteznek jelzők, amelyeknek nincsen. Milyen színű az íróasztalom? Barna. Lehetne zöld, lehetne kék, lehetne fehér. De ezek nem ellentétei a mostaninak, csak mások. Nem lennének nagyobbak, nem lennének jobbak, csak más színűek. Mások. Hanem annak a jelzőnek, hogy szórakoztató, annak van ellenpárja: az unalmas. Vannak olvasók is, és vannak irodalomtudósok is, akik ebből az egyszerű, értéksemleges ellentétpárból értékelik, úgynevezett aszimmetrikus ellenfogalmakat (R. Koselleck) kreálnak. Minél szórakoztatóbb, annál jobb, és minél unalmasabb, annál rosszabb. Vagy fordítva: minél unalmasabb, annál értékesebb, annál mélyebb, és minél szórakoztatóbb, annál silányabb és felszínesebb. (Pszichológusoknak, pszichiátereknek kellene értekezniük arról, milyen élettani hatása van az unalomnak és az unalmasságnak. Van-e pozitív hatása is?)

De vegyük komolyan a dolgot, és kezdjük másképpen. Vegyük elő a Világirodalmi lexikon tizenegyedik kötetét, sváb-Szy (Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.), és keressük meg a *Szórakoztató irodalom* címszót (674–678.old.). Szerdahelyi István, Kemény István, Kovács Endre és Voigt Vilmos írták. A modern nemzetközi szakirodalmat M. Thalmann *Der Trivialroman* című, 1923-ban megjelent munkájától Ariès-G. Duby *Histoire dela vie privée* című, 1987-ben megjelent ötkötetes munkájáig követik nyomon. Ebben a lexikoncímszavak szokásos terjedelméhez képest hosszú címszóban Kemény István többek között Ernst Fischert idézi, aki szerint „a szórakoztató és igényes művészet között nincs világos, állandó határ”. Kovács Endre azt írja, hogy Lukács György „a detektívregény műfaját mindenestül »az imperialista kor szépirodalmi felépítményébe« helyezte”. Szerdahelyi István aztán a kései Lukács-mű, *Az esztétikum sajátossága* alapján Ernst Fischerhez hasonló véleményre jut, és leszögezi, hogy „a szórakoztató irodalom a művészet más formáival egyenértékű”. Ennél, azt hiszem, általánosságban nem is lehet mást mondani. A jó és rossz esztétikai határa nem a szórakoztató és „komoly” (nem szórakoztató) irodalom között húzódik, hanem bennük és belül van. Közhelyesen fogalmazva: van jó krimi és van rossz krimi, van jó lélektani regény és van rossz lélektani regény, és így tovább.

Én detektívregényt hosszú évtizedek óta nem olvastam, egyet sem, irodalomtörténészként munkaidőm egészét a „komoly”

Peter Falk Columbo hadnagy szerepében

irodalom foglalja el. Aztán este, fáradtan, ha más nincs, leülünk feleségemmel a televízió elé, és a szörnyű politikai hírek és még szörnyűbb politikai kommentárok után legszívesebben egy krimet nézünk meg. Nemrég éppen egy Columbót láttunk. Századik ismétlés. És századik remekmű. Mert tökéletes rendezői munka, az egymondatos szereplő is tökéletes színészi alakítás. És hát Peter Falk! Utoljára talán Chaplin tudott ilyen figurát teremteni. (Nemhiába van szobra már Pesten is, a Kiselbach Galéria szomszédságában. Rippl-Rónay, Vasary, Bernáth Aurél – és Peter Falk. Ez így van rendjén)

A két főszereplő: A. és B. (már elfelejtetem a nevüket). A, egy ellenszenves, puha, kövér milliomos, B, egy jóképű, csinos, ki-sportolt, kék szemű, remekül öltözködő, Jaguárból szuper Volvóba átszálló másik milliomos. A puhány kövér A. le akarja leplezni az acélos izomzatú szívtiprót, ám korrump milliódolláros B. csalásait, amelyekkel megkárosította. B. erre elhatározza, hogy megöli A.-t, és ezt meg is teszi. Nemcsak szívtiprót, nemcsak milliárdos, hanem (nem tudom, hány IQ-s) eszes és okos fiú. Hidegvérrel, tökéletesen, kinyomozhatatlanul terveli ki a gyilkosságot. Mindenre, a legkisebb részletre is odafigyel, minden látható és láthatatlan nyomot eltüntet. Na, de jön kopott autójával, kopott ballonkabátjában a kis, jelentéktelen külsejű Columbo szivarvéggel a szájában, tétován, ügyetlenül, és nyomozásba kezd. Botladozik, keresi a ceruzáját, nem találja a noteszét, elalszik az álmoasságtól, homlokához kap, elfelejtett valamit, visszafordul...

A detektívtörténetek legtöbbszörében együtt nyomozunk a detektívvél, mi sem tudjuk, mi történt, hogyan történt, ki csinálta, de az események végére minden kiderül. A Columbo-történetek fordítva működnek, itt a bűntény a szemünk előtt játszódik le, tehát mire Peter Falk kikecmereg ütött-kopott kocsjából, mi már mindennel tisztában vagyunk: hárman vagyunk, akik mindent tudnak, a gyilkos és mi ketten a feleségemmel, akik nézzük a filmet. Mi láttuk a gyilkosságot, láttuk a nyomok eltüntetését, és most azt figyeljük, hol fog gyanút a nyomozó, aztán hogyan jut el lépésről lépésre a bizonyosságra, és

hogyan tudja rábizonyítani a tettesre a tettet. Nemcsak a tettes eszén jár túl, hanem a mi eszünkön is túljár, hiszen mindent láttunk, mi is észrevehettük volna azt a végső bizonyítékot (mondjuk, a sorozatnak ebben az epizódjában a fordítva bekötött masnit az áldozat tornacipőjén), de nem vettük észre. Mindent láttunk, de alulmaradunk az értelmi összefüggések megteremtésében.

A megfigyelés és észrevezés mint perpció és a bizonyítás mint logika: ez a vezető eleme a jó detektívtörténetnek. És persze vannak közbeiktatott késleltető epizódok, ezek kerekítik ki a ritmust, mint a zenében a kis szünetek. A késleltetések legtöbbször humor és komédia elemét hozza be a logikai feszültség végig jelen lévő közegébe. Logikai feszültség? Igen, van ilyen. Logikai feszültségnek lehet nevezni azt a fajta feszültséget, amely abból keletkezik, hogy a műalkotásban való olvasói-nézői „bennelét” (régí szóval: átélés) azon a figyelmen alapul, hogy nem vét-e el Columbo egy (a bűnöző által) logikusan kidolgozott láncszemet. Logikai feszültség, amikor feszülten figyeljük a nyomozó logikus észjárását. Mert – és nem csak a Columbo-sorozatban – a (nevezem így) detektívia nem a lélektan, nem a társadalmi háttér, nem ideológiai összefüggéseken épül fel (ezek lehetnek színesítő, vagy éppen komorító elemek), a detektívia az értelem és a színtiszta logika műfaja. A logika nem a művészetek körében él, a logika a filozófiai tudományok felügyelete alá tartozik. És kinek jutna eszébe, hogy egy költeményen, egy tájfestményen vagy egy halk szonátán az arisztotelészi és a legújabb kori filozófiák logikai rendjét kérje számon? És mégis beszélhetünk egy logikai levezetés szépségéről, akárcsak a matematika szépségéről, amelyről sokat írtak már. A jó detektívtörténet, a jó detektívia logikai tisztasága mint értelmi minőség már érintkezésbe kerül az esztétikai minőségekkel, sőt, néha átfordul az igazi, az esztétikai értéket teremtő művészetbe.

Vegyük csak szépen elő azt az elhanyagolt papundeklidobozt, amelynek címkéjére azt van felírva, hogy „Szórakoztató irodalom”! Vegyük elő, és nézzük át sznob előítéletek és tudóskodó fenntartások nélkül! ♦♦

TÓTH ERZSÉBET

A MAI ANGYALOK

Mennyi ölelés úszik, röpül a levegőben!
Mennyi ölellek, ölelések, sok-sok ölelés kószál,
míg odaér a címzetthez!
Bárki állítson mást, angyalok viszik a sok ölelést.
Némelyik sokáig ül egy felhőben,
aztán újra indul, hátha rátalál arra, aki várja,
és elkapja azt is, aki nem.
Túl az öleléseken, mennyi puszi,
sőt csók! Ezeket most hagyjuk.
Mennyi angyal kellene, hogy minden ölelés célhoz érjen!
Százmillió-kétszázézer sem lenne elég...
Miket beszéllek!
Hiszen az angyalok megszámlálhatatlanok!
Vagy talán a mai angyaloknak már
gyártási számuk is van?
Ez nem lehet, ugye?
Az angyalokat nem lehet elrontani.
Az ósdi, meghitt, kézzel írt leveleken kívül,
melyeknek csillaga állítólag már leáldozóban,
e-mail, sms, újabb és újabb módszereik vannak.
Mennyi gépi mosoly! Meg virtuális, meg digitális.
Várják őket a digi-dagi lányok, a vékonykák,
a virtiglik, a szinglik, a vagányok meg a vargányák.
Az angyalok meg röpülnek,
viszik az öleléseket, bízhatnak bennük.
Még a szmog, a szálló por sem árthat nekik.
Az ilyesmi csak embernek árthat.
De ha sok ölelés jut el hozzájuk,
akkor védettebbé lesznek.

RÉFI JÁNOS

SIRATÓ

Tarbay Ede és Faludy György emlékének

Két mesterem volt. Egyik sem él.
Létünk láb alatt lengő kötél.
Talán még most is fognák kezem –
Egyedül megyek! Ellenkezem.

Ezüst hajuk már maga a Tél.
Megyek előre – leng a kötél.
Olykor megérint szavuk. Hagyom.
Hiányuk lüktet, sajog nagyon.

Marad utánuk cipő, kabát.
Járják a csillagos éjszakát,
a sár nélküli tiszta utat.
Árnyra porítják alakjukat.

Még itt vagyok, még megyek tovább,
a léten egyensúlyozva át.
Egyszer lehullok – őszi levél...
Volt két mesterem. Egyik sem él.

2019.11.19.

LYUKASÓRA OLVASÓI LAP
XXIX. évfolyam, I. szám. 2020/1.

A szerkesztőbizottság tagjai:

**Alföldy Jenő, Ágh István,
Bertalan Tivadar, Czigány György,
Dobai Péter, Gülch Csaba,
Gyulai Líviusz, Iancu Laura,
Kalász Márton, Pröhle Gergely,
Rózsássy Barbara, Szakonyi Károly**

Főszerkesztő: **Sághy Ildikó**
Főmunkatárs: **Szakonyi Károly**
Művészeti vezető: **Kő Pál**
Művészeti szerkesztő: **Réti Attila**
Olvasószerkesztő: **Bognár Antal**
Rovatvezető: **Réfi Zsuzsanna**
Titkárságvezető: **Óri-Kiss Gyöngyi**

Szerkesztőségi postacím:
1052 Budapest, Városház u. 7.
Telefon: 233-6951.
Mobil: 06-20-465-9232.
E-mail: iroegy@gmail.com.

Kiadja: **Magyar Írók Egyesülete**
Elnök, kiadóigazgató: **Szakonyi Károly**

Nyomdai kivitelezés:
VIRTUÓZ Kiadó és Nyomdaipari Kft.
1037 Budapest, Bécsi út 267.
Felelős vezető: **Tolonics Gergely**

Terjeszti: Magyar Posta Zrt.
Hírlap Üzletága és regionális társaságai.
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/),
e-mailek a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/),
1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Előfizetési díj: fél évre 1320 Ft, egész évre 2640 Ft. Egy példány ára: 450 Ft.
Megjelenik: kéthavonta.

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

LEXIKON

**HIC ET NUNC – ITT ÉS MOST
PRO FUTURO – A JÖVŐÉRT
ESCA DEORUM – ISTENEK ELEDELE
PRO BONO PUBLICO – A KÖZJÓÉRT
VESTIBULUM – ELŐCSARNOK, BEJÁRAT**

TARTALOM

Jankovics Marcell életmű-kiállítása
a Múcsarnokban **B/2**

Szakonyi Károly: Ha itt lenne B. B. **1**
A HÓNAP KÖLTŐJE **CSANÁDI IMRE**

Dániel, Himnusz, fojtogatottan, Tisztás,
Fehéregyháza, Az erdőre kitett fiú,
A novgorodi Szent György ikonra,
Hazát keresőben, Kolozsvári sárkányölő,
Egy hajdani templomra **2–5**

Alföldy Jenő: Csanádi Imre születésének
100. évfordulóján **4–5**

Szmadám György: Jankovics Marcell
műcsarnoki kiállítása elé **6–8**

Gyurkovics Tibor albuma **9**

Gróh Gáspár: Szabó Dezső és Ady **10–16**
Ady 100 az OSZK-ban **17**

Boka László: „Az elsüllyedt utak” **18–20**

Józsa Ágnes: A Győri Balett négy
évtizedéről **21–23**

Borbély László: A „megfeszített Magyarország”
Albert Camus műveiben **24–26**

A Szirén és társai **27**

Ágh István versei **28**

Orosz István: Koccintsunk? **28–29**

Benke László versei: **30**

Kihűlt világ, MNG **30–31**

Osskó Judit: Unokáink is látni fogják,
Makovecz 1987 **32–37**

Turi Attila és társai a Vigadóban **37–38**

Minya Károly: Értjük vagy félreértjük
a költő szavát? **38–39**

Weltler Ildikó: Könyvkínáló **40–41**

Simon Erika:

Beszélgetés Korondi Annával: **41–42**

Kenyeres Zoltán: Detektívia **43–44**

Tóth Erzsébet: A mai angyalok **44**

Réfi János: Sirató **44**

Klotz Miklós: Szabó Magda történelmi játéka
Székesfehérváron **46–49**

Turnai Timea:

A szakralitás misztériumai **50–51**

Szakonyi Károly: Táncszerelem **52**

Gombár Judit jelmeztervei **B/3**

Farkas István emlékkiállítás

a Magyar Nemzeti Galériában **B/4**

KÜLÖNSZÁM

A Gádor-dinasztia

Gádor István – Gádor Magda – Nagy Sándor

Kedves Olvasóink!

Kérjük önöket, hogy támogassák a Lyukasóra folyóirat megjelentetését azzal, hogy előfizetőink lesznek (lásd: postai előfizetésnél), de segíthetnek alkalmasszerű támogatással is. És a jövőben ezt (2017-től) adó-juk 1%-ának felajánlásával is megehetik. Adószámunk: 19677419-1-41 Bankszámlaszámunk: Kereskedelmi és Hitelbank 10200940-21519541-00000000. Ha erre a bankszámlára nevük és címük feltüntetésével mellett befizetik az éves előfizetési díjat, vagyis a 2640 forintot, a szerkesztőségéből is folyamatosan megküldhetjük önöknek a Lyukasóra aktuális számait. Előre is köszönjük, üdvözléssel: a Szerkesztőség.

A MEGJELENÉS TÁMOGATÓI

- Emberi Erőforrások Minisztériuma
- Nemzeti Kulturális Alap
- Pest Megyei Kormányhivatal
- Szerencsejáték Zrt.
- NMI Művelődési Intézet
- Nonprofit Közhasznú Kft.
- Magyar Építő Zrt.
- Ferencvárosi Önkormányzata
- Körmendi Galéria
- Márkus Antikó Bt.

Számunkat a Jankovics Marcell műcsarnoki kiállításának képeivel, az OSZK Ady 100 kiállításának és albumának dokumentumanyagával, a Győri Balett archív felvételeivel, a Teleki László Alapítvány dokumentumfotóival, az MNG Farkas István kiállításának képeivel, Makovecz Imre rajzaival, grafikáival, Turi Attila építőművész kiállításának fotóival, Klotz Miklós színházi felvételeivel, a PIM Országos Színháztörténeti Múzeuma szcenikai gyűjteményének anyagával, Gombár Judit jelmezterveivel, valamint a Lyukasóra folyóirat archív fotó- és dokumentumanyagaival illusztráltuk.

SZERZŐINK

Alföldy Jenő, 1939
Ágh István, 1938
Benke László, 1943
Bognár Antal, 1951
Boka László, 1974

Borbély László, 1968
Csanádi Imre, 1920–1991
Gróh Gáspár, 1953
Józsa Ágnes, 1946
Klotz Miklós, 1967
Minya Károly, 1963
Orosz István, 1951
Osskó Judit, 1950

Réfi Zsuzsanna, 1968
Sághy Ildikó, 1941
Simon Erika, 1971
Szakonyi Károly, 1931
Szmadám György, 1947
Turnai Timea, 1974
Weltler Ildikó, 1970

KÜLÖNSZÁMBAN:
Csák Ferenc, 1974
Gádor István, 1891–1984
Gádor Magda, 1924
Nagy T. Katalin, 1958
Sárközi Erzsébet, 1972
Szabó Júlia, 1939–2004
Wehner Tibor, 1948

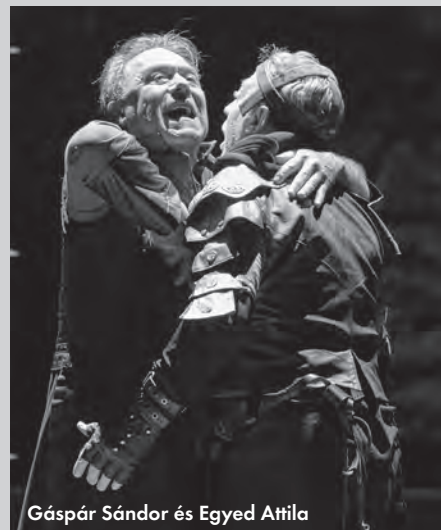
Jelenet

Pálya Pompónia

Kuna Károly és Derzsi János

Gáspár Sándor és Egyed Attila

Gáspár Sándor,
Kuna Károly

Színházi rovatunk margójára...

Hubay Miklós élteben sokszor emlegette, hogy lehetne a Lyukasórában színházi rovat. Igaza volt, de úgy véltük, a folyóirat megjelenése nem tudja frissen követni a bemutatókat, mint valaha tudta a hetenkénti színházi lap. Most mégis, tisztelettel és szeretettel emléke iránt, megfontoljuk egykori óhaját, s ha nem is rögtöni híradással, de foglalkozni szeretnénk a színházzal. Mégpedig a magyar drámák bemutatóival. Tudva, hogy bár sok szellemi haszonnal járnak a külhoni színdarabok, Katona József és Madách Imre mostoha szerzői sorsát tekintve úgy véljük, hogy a hazai műveket figyelemmel kíséreni kötelességünk. El is kezdjük a munkát, elsőnek a székesfehérvári Vörösmarty Színház produkciójára tekintünk. Szabó Magda klasszikussá nemesedett, *Az a szép, fényes nap* című drámáját Bagó Bertalan állította színre. Az eredetileg rádiójátéknak írott mű 1976. február 14-én szólalt meg a Nemzeti Színház színpadán, Géza szerepében Sinkovics Imre, Vajk szerepében Szersén Gyula és más jeles művészek előadásában. Az államalapításról szóló dráma a Vajk megkeresztelése előtti napon játszódik, 994-ben, az esztergomi fejedelmi palotában. Interjú és képriport számol be az örök érvényű mű sikeréről. (Szakonyi Károly)

AZ A SZÉP, FÉNYES NAP

Eszmecsere Bagó Bertalan rendezővel

Nyugat védőbástyája vagy Kelet előretolt helyőrsége?

Székesfehérváron a Vörösmarty Színház nagyszínpadán január 25-én mutatták be Szabó Magda *Az a szép, fényes nap* című történelmi játékát Bagó Bertalan rendezésében. A darab, amint azt fent is olvashatták, annak a kivételes napnak az előestéjét idézi meg, amikor Vajkból István lett. Egy nap, amely megváltoztatta a történelmet. Az a szép, fényes nap több mint ezeréves, mégis mintha most lenne. Ezeréves história, mégis mai. Géza fejedelem a kereszténység útjára téríti fia és nemzete életét, örökre megpecsételve ezzel mindkettő sorsát. Szabó Magda karakteres humora, újszerű nyelvezte teszi igazán időszertűvé ezt a történetet. Fiú és apa harca, a provizórikus állapot és az erős alapokon nyugvó haza küzd egymással: az államalapítás előestéje, a jövő terhétől súlyos döntések éjszakája ez. Az utókorra vár annak megítélése, hogy Nyugat védőbástyája lettünk, vagy Kelet előretolt helyőrsége.

(A székesfehérvári előadást a premier előtti napon Klotz Miklós fotóművész fényképezte, aki most arra is vállalkozott, hogy elkészítse az alábbi interjút barátjával, Bagó Bertalannal, a darab rendezőjével. – A szerk.)

– Mielőtt a bemutatóról beszélénk, először kicsit a személyes színházi, színészi pályáról kérdeznék. Jól tudom, hogy Zalaegerszegen hosszan tartó, meghatározó időszakot töltöttél?

– Így igaz, bár már előtte is sok minden történt velem. Rendeztem is, majd hívtak Zalaegerszegre. Tizenhárom évig voltam ott művészeti vezető, és merem állítani, jó színházat csináltunk. Csak hát ennyi idő egy helyen sok volt már. Úgy éreztem, le vagyok betonozva, arra vágytam, hogy mozduljak, rendezzek az ország különböző pontjain. Két-három „zsoldos év” következett – így neveztem magamban –, olyan társulatokkal, színészekkel dolgoztam, akikkel még nem találkoztam, olyan helyeken fordultam meg, ahol nem maradtam hosszabb ideig: Nyíregyházán, Győrött, Veszprémben, Budapesten és több más színháznál, és mindenütt jól éreztem magam. Aztán Szikora János az Újszínház művészeti vezetőjeként hívott –

Hargitay Ivánt és engem –, volna-e kedvünk rendezni, és mi rendeztünk. Itt következett az a változás, hogy Szikora megpályázta a fehérvári színházat, és megkérdezte, vele tartunk-e? Mi pedig nagy kedvvel igent mondtunk, s Horvát Csabával kiegészülve nyolc évvel ezelőtt idejöttünk, s most én vagyok a színház művészeti vezetője.

– Első pillanattól kezdve?

– Hogyne. Kvázi négyen határozzuk meg ennek a színháznak a művészeti irányultságát és színvonalát: Szikora János, Hargitay Iván, Horváth Csaba és jómagam.

– Hamar reflektorfénybe kerültek. Hasonlítanak bennetek a kaposvári Csiky Gergely Színház korábbi tendenciáihoz: ez minek köszönhető?

– Azt gondolom, az erős társulat létrehozása határozza meg egy színház hírét, és ezért nagyon sokat kell dolgozni. Amikor mi idejöttünk, inkább a könnyedebb műfaj uralta a műsortervet, és nem azt mondanám, hogy ez jó vagy rossz volt, hanem inkább azt, hogy szórakoztató. Mi pedig hoztunk egy olyan műsortervet, amely megerősítette a mélyebb, tartalmasabb, olykor groteszk előadások vo-

Bagó Bertalan

lulatát. Először a nézőközönség egy része elpártolt, viszont akik addig nem jártak színházba, most megjelentek az előadásokon. A végeredmény az lett, hogy megháromszoroztuk a nézők számát.

– Úgy hallottam, nemcsak Fehérvárról jönnek nézők, hanem vidékről, sőt Budapestről is.

– Hála istennek sokan jönnek a fővárosból is. Vannak, akik ugyanazt a darabot, amelyet Pesten láttak, itt is megnézik, és sokszor jobban tetszik nekik a mi előadásunk. Tehát a fehérvári színészek semmivel sem kevésbé ismertek és semmivel sem gyengébb színészek, mint akármelyik vezető színház színészei Pesten, a társulatunk gyakorlatilag egyenrangú a budapesti színházak társulataival.

– Nyolc év alatt felépítettetek egy olyan színházat, ahova könnyen csábítotok fiatal, és tapasztaltabb színészeket egyaránt. Gondolnám pedig, hogy a vidéki színház mindig rizikósabb...

– Már az első pillanattól jó színészek jöttek ide. Amikor mi megérkeztünk, nem kellett nagyon agitálni ahhoz, hogy ide jöjjenek a korosztályaink legjobb színészei, és azóta is így van. Ha el is megy valaki tőlünk egy-

egy kiváló színész – épp az ingázás miatt –, a helyére tudunk minőségi szerződéseket kötni. De ez jól is van így, kell némi mozgás, nem gyöpösödhet be egy társulat. És, hogy kit hívunk, az már tőlünk függ.

– *Kívülről úgy látszik, hogy jó csapat van itt együtt, családi a hangulat. Hogy látod ezt más színházakhoz viszonyítva?*

– Meg kell hogy mondjam, sok helyütt jártam, és nem mindenhol találtam ilyen közös gondolkodást, szurkolást egy előadáson egymásért. Kivételesen jó társulat a miénk az én tapasztalataim közt. Köszönhetően annak is, hogy kiket hívunk. Nincsenek személyeskedések, fúrások-faragások. Sok társulatban jelen van a féltékenység. Nálunk ez háttérbe szorult, nem domináns. Amit kívülről látsz, azt belülről is igazolja minden. Mondhatnám ezt a műszaki munkatársakkal kapcsolatban is, nem csak a színészekre vonatkozik, amit elmondtam. A háttérben dolgozó emberek ugyanúgy részei a színháznak, és ha ők nem szeretnék ezt a színházat, nagy hátrányokat szenvednénk. Ez is hozzátartozik a színházhoz, nem csak a kirakatban lévő emberek.

– *Még a ruhatárosokon is érezni, hogy élvezik, amit csinálnak.*

– Fialat egyetemisták, igen. Ha belépek egy színházba, már a portán megmondom, milyen a színház, milyen ott a hangulat. És még nem láttam az előadást.

– *Szabó Magda eme drámája 1975-ben, az Órák és farkasok című kötetben jelent meg, majd egy esztendőre rá a Nemzeti Színházban, Marton Endre rendezésében mutatták be. Sinkovits Imre, Kállai Ferenc és Szersén Gyula volt a három főszereplő, Géza, Gyula és Vajk...*

– Azóta is talán egy színházi bemutatója volt a darabnak, most, a miénk a következő színpadra állítása Vajk megkeresztelése előestéjének.

– *1975-ben íródott, és úgy érzem, ezerszer aktuálisabb most, mint akkor lehetett. Te, hogy látod?*

– Szabó Magda szerintem kortárs darabot írt, amikor ezt írta, Vajk megkeresztelésének történelmi eseményét használva fel, hogy elmondhassa gondolatait saját koráról. Rendkívül mai szövegeket használt eleve darabjában. A rendezésnél mi visszatértünk a szerző eredeti szövegéhez, csak egy riporternő szerepeltetésével bővítettük az ő anyagát. Szabó Magda maró iróniával és modernül írta meg ezt a drámáját azért, hogy a saját korának problémájáról beszéljen. Ám ugyanakkor örök érvényű kérdéseket feszegető történet ez, amelyek a magyarság sorsában újra és újra felvetődnek, mert a mai napig megoldatlanok. És még mindig keressük a válaszokat...

– *Milyen remények kecsegtetnek a tekintetben, hogy ezek megoldódnak?*

– Nagyon fontosnak vélem azt, hogy az emberek, a közösségek, a nemzetek szembe tudjanak nézni a saját múltjukkal. Nem szabad elfelejteniük a hőseiket. Nem megoldás, ha kitoröljük a történelmet, ahogy ezt a közelmúltunkban a diktatúránk is akarta. Kiradírozni embereket, eltüntetni történelmünket. Azt meg kell tartanunk, kimenni a sírokhoz, virágot vinni, és nem állandóan élezni a kardot. Ha valamiért szeretem a művészetet, hát azért, mert benne az érzelmek által is gondolkodtatunk, nem csak az értelem által. A művészetnek, a színháznak ez a dolga.

– *Kacérkodtál a gondolattal korábban is, hogy megrendezd a darabot? Hogyan találtál rá?*

– Régóta bennem volt. Gyerekkoromban, általános iskolásként láttam a Nemzeti Színházban, különösen is tetszett a nyelvezete. Sinkovits Imre pedig csodálatos volt benne, Imre bácsi nagyon modernül játszott. Bennem maradt, hogy egyszer majd jó lenne megcsinálni, és most elő is vettem. Kellott hozzá, persze, hogy olyan színészekkel dolgozhassak, akik ezt el tudják játszani...

– *Tehát nem is volt kérdés a szereposztás?*

– Benne volt a fejemben, ezért vettem elő. De nem akartam sematikusán megrendezni: Európa, Európa kontra, ez az egész nem fekete-fehér, sokkal több árnyalata van. És akkor jó, ha erről gondolkodni kezdünk, ha nem politikai szócso egy előadás, hanem kérdésfelvetés, amelyre több irányból keressük a választ. Vanak dolgok, amelyeket nem kell túlmagyarázni, mert akkor kizárunk sok embert, aki másként gondolkodik. Én egész Magyarországnak szeretnék színházat csinálni...

– *Modern nyelvezetről beszéltél, és belevittetek a történetbe mint újdonságot egy riporternőt...*

– Nem archaikus közegben és nem archaikus térben csináltuk meg. Kevesebb szereplős darab volt ez eredetileg, tömeg nem volt benne, ez utóbbi az én ötletem volt. Azt a különös világot pedig, amely az ősiségből jön, mint a *Köd* című filmben, igyekeztem megjeleníteni. Néha előbbre jön, aztán visszahúzódik, majd megint előre, olyan, mint a kollektív tudatalatti az ember emlékezetében. Kellott ez ahhoz, hogy kicsit kitágítsuk a darab hatásmechanizmusát.

– *A rendezés azt a kérdést is feszegeti, hogy milyen áldozatokkal jár az ilyen történelmi léptékű döntés, milyen áron lehet vagy kell eljutni valahova, s közben a döntéshozó mennyire lehet biztos abban, hogy jó úton jár... Ezt a katarikus dilemmát, úgy érzem, nagyon is sikerült az előadásnak érzékeltetnie.*

– Gondoljunk bele: olyan változásokról van szó, amikor egy ideológia tegnap még vezető szerepet játszott, másnap pedig szemétdombra került! Utána újabb ideológia következett, s közben nemcsak ideológiák kerültek szemétdobra, hanem emberek is, közöttük olyanok is, akik nem mindig tehetek a történeletről.

– *Úgy fogalmaztál, hogy benne van az elmúlt ezer évünk, '56 is...*

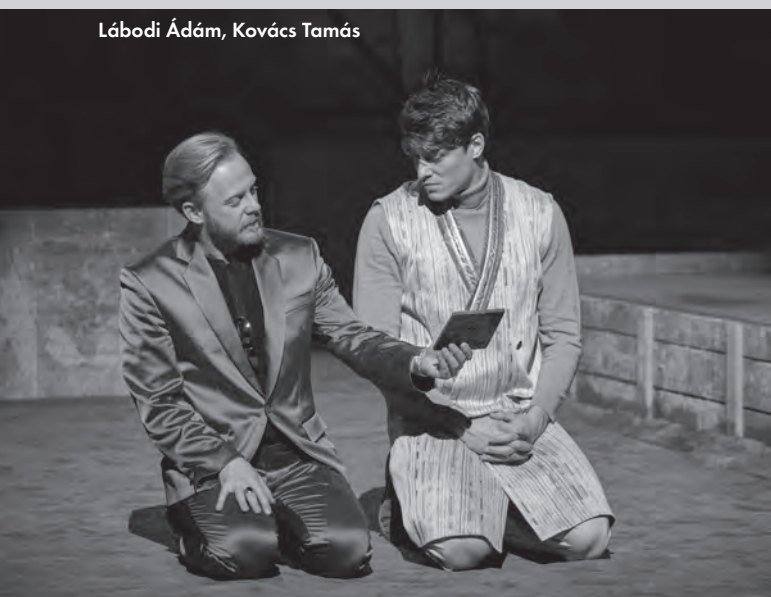
– Nagyon is. Rákóczitól kezdve, végig, a mai napig. A művészeteknek, köztük a színháznak is éppen abban nagy a felelősségük, hogy segíthetnek közelebb kerülnünk életünk nagy dilemmái megértéséhez, nota bene azok megoldásához. Toleranciával és dialógusok folytatásával. A mi színházunkba, szerencsére sok fiatal jár. Van egy fiatal közönségünk is, mert nagy hangsúlyt helyezünk arra, hogy az általános iskolás és a középiskolás generáció is eljusson hozzánk. Ha olyan nemzedékek nőnek fel, akik ilyen és hasonló látásmódú darabokat látnak, másképpen fognak gondolkozni világunk dolgairól, és dönteni is másképpen fognak. Egy kulturált főkből álló gyülekezet például kevésbé befolyásolható, kevésbé lehet vele elhitetni valamit, aminek köze sincs a valósághoz... Mindenfajta művészet részese a kulturálódás folyamatának, segít felnyitni az emberek szemét, megnyitni az emberek gondolkozását. Hogy ne mindig, ugyanabba a folyóba lépjünk...

Gáspár Sándor

Lábodi Ádám és Pálya Pompónia

Lábodi Ádám, Kovács Tamás

Kovács Tamás és Kelemen István

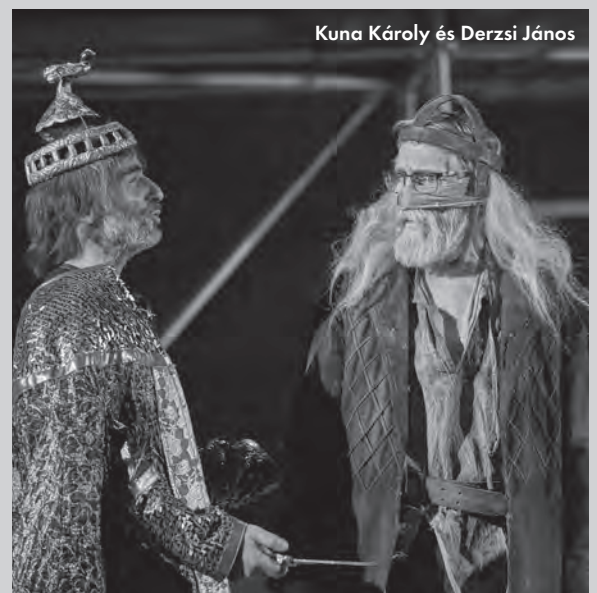
Szabó Magda
Az a szép, fényes nap

SZEREPLŐK:

Géza fejedelem: *Gáspár Sándor*
Vajk, a fia: *Kovács Tamás*
Gyula, a fejedelem apósa: *Kuna Károly*
Bönge, Gyula barátja: *Derzsi János*
Nürnbergi Hermann: *Lábodi Ádám*
Tata, a fejedelem fiának a nevelője: *Kozáry Ferenc*
Adalbert püspök: *Kelemen István*
Tar: *Egyed Attila*
Emp: *Imre Krisztián*
Klara Ilmaninen: *Pálya Pompónia*
Sámán: *Rovó Tamás*

KÖZREMŰKÖDŐK: *Beliczai Béla, Jenei Márton, Antolovics Péter, Bíró Kristóf, Bönöczk Gellért, Buzási Patrik, Cselóczki Boglárka, Demecs Eszter, Kozma Veronika, Kristály Orsolya, Mató János, Ladács Fanni, Pataki Zsófia, Szilágyi Teodóra, Szücs Bernadett, Tarjányi Liza, Vaskó-Fehérvári Regő, Zsingor Melinda, Szente Katica, Szeredás Kristóf, Molnár Kriszta, Ölvédi Gábor, Csikós Péter.* Jelmez- és díszlettervező: *Vereckei Rita*; Dramaturg: *Tucsni András*; Zeneszerző: *Kricsár Kamill*; Koreográfus: *Rovó Tamás*; Korrepetitor: *Réti Anikó*; Ügyelő: *Horváth Iza*; Súcó: *Murányi Eszter*; Rendezőasszisztens: *Tusor Regina*.

Rendező: *Bagó Bertalan*

Kuna Károly és Derzsi János

Eucharisztia 2020

Az Eucharisztia 2020 ez évi eseményeire tervezett, A szakralitás misztériuma címmel készülő tárlat és kiadvány nemzeti közgyűjteményünk legrégebbi, XVII. századi színházi díszlet-, látvány- és jelmezterv-gyűjteménye, valamint a jezsuita iskolai színjátszás dokumentumainak páratlan anyagába ad betekintést. Alábbi írásunk bevezetés a kiállítás és a zsebkönyvkiadvány elé. – (A szerk.)

TURNAI TÍMEA

A SZAKRALITÁS MISZTÉRIUMAI

A színpadi szakrális tervek és a templomi játékok látványvilágát és különleges értékét nyomatékosítja az a XVII. századi tervgyűjtemény, illetve annak mintalapjaiból való válogatás, amelyet a PIM Országos Színháztörténeti Múzeuma scenikai gyűjteményében dolgoztak fel és őriznek.

A soproni jezsuita tervsorozat nemcsak a barokk képző- és iparművészetről, színpadi tervezésről, a jezsuita színjátszásról ad árnyalt képet, hanem az előadásokkal és látványvilágukkal a jezsuita kollégiumok szerepét is bemutatja az oktatás és a színjátszás fejlődésében. A barokk színpadtervek, szakrális vásznak, templom- és iskoladekorációk a világ szellemi örökségének kiemelkedően fontos művészeti, művelődéstörténeti és színháztörténeti dokumentumai, rendkívüli és hasonlíthatatlan értékei. Mivel a Magyar Művészeti Akadémia színházművészeti tagozatának tagjai kiemelkedően fontos feladatuknak tekintik a magyar színházművészet értékeinek feltárását és köztudatba emelését, ezért örömmel döntöttek arról, hogy együttműködésben a közgyűjteménnyel, a kamaratárlat megvalósítását támogatják.

A mintarajzok létrehozásában, valamint a jezsuiták oktatási rendszerében elengedhetetlen szerepe volt a színelőadásoknak. A jezsuita rend elsődleges feladata a kollégiumokban zajló oktatás-nevelésben és ezek színpadi

megjelentében keresendő, kutatható. „Az isteni bölcsességen alapuló nevelés egyik célja tehát a gyermek megőrzése az Istentől kapott kegyelmi állapotban, ám ez végső soron egyetemesebb küldetést irányoz elő... ez leginkább az ifjúság óvatos és előrelátó nevelésén keresztül kell hogy megtörténjen.” (Rohály János: *Az Édentől a szív paradicsomáig*, Új Pedagógiai Szemle, 2004/2.)

A soproni jezsuita tervgyűjtemény százhat darabos kollekciónak mintatervei, jórészt kendervászon rongypapírra, bisztertintával készült díszlet, látvány és kellék tervek, melyeket 1773-tól a soproni jezsuita kollégium könyvtárában őriztek, majd 1965-ben ajánlotta fel megvásárlásra Storno Ferenc festőművész, restaurátor fia, Storno Gábor, Sopron város akkori főépítész, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet scenikai gyűjteménye számára. A gyűjteményvezető muzeológus ezt követően pályázatok útján restauráltatta a páratlan mintalapokat.

A jezsuiták képei, színterei elsősorban oktatási célokra szolgáló festői alkotások, az oltáriszentség, a kereszt, a szentek szobrai és a Szentírásból származó szakrális jelenetek absztrakt képi mintalapjai, melyek az előadások festett háttér- és oldalképeit jelentették. A nyilvános fellépéseket megkonstruált, magyarázó, perspektivikus képekkel már az alapító Loyola Szent Ignác életében is említik, 1556-ban a karácsonyi ünnepek alatt a római templomban tartottak „díszletezett” előadást. 1566. július 31-én hunyt el a Jézus Szíve jezsuita rend alapítója, ettől kezdve pedig ezen a napon is zajlottak szakrális előadások. 1566-tól már nemcsak a templomban, hanem a díszteremben és a szabadban, a főúri kertekben egyaránt szerveztek előadásokat, vagyis játszottak.

A jezsuita rend a színpadi nevelésben látta azt a kohéziós erőt, mely a gyermek nevelését a színpadon, a hitéletben, a közösségi életben egyszerre valósíthatja meg. Az 1599-es tanulmányi szabályzatuk szerint, a *Ratio atque*

institutio studiorum Societatis Iesu, az általuk kidolgozott oktatási módszert egészen a rend feloszlásáig, 1773-ig érvényben hagyta. Már a rendalapító Loyola is utalt arra, hogy csak aktív cselekedetekkel érhető el Isten megismerése. A hangsúly az oktatást kidolgozó atyák szerint a humán nevelésen és tantárgyakon volt. Tizenöt–tizenhét éves koruk között teljesebben ki a humán tagozat eredményeinek bemutatása. Év közben általában négy előadást tartottak, de ezek nagyjából zárt körűek voltak. Év végén viszont ünnepeket és nyilvános előadásokat is bevezettek, ahol a kiválóan tanuló diákok léphettek fel a kollégiumi és főúri közönség előtt. A jezsuita iskolák színtereivé váltak a keresztény kertek is, a hortus conclusus játszóhelyei, melyet olyan, fallal körülvárt színtérnek tekintettek, ahol Isten és ember találkozásának belső útját

A Tűz allegóriája,
jelmezterv
a XVII. századból

a csodálkozás megrészegült csodálattá és ki-
mondhatatlan örömmé válik”.

A kiállítás érdekessége, hogy nem csupán
nemzeti gyűjteményünk legkorábbi, páratlan
szcenikai terveit reprezentálja, hanem a kor-
társ iparművészet szakrális műtárgyaiból adott
válogatással a rajzokhoz kapcsolódó színházi
dísz tárgyakat, kellékeket is bemutatja. Molnár
Éva ötvösművész ezüst ereklyetartói és Né-
meth Hajnal Auróra üvegművész úti szentség
és zarándokmedál nyakékei a múlt szakrális
tárgyainak jelenkori, újrafogalmazott alkotá-
sai. Tárlatunk Magyarföldön, a *Fatemplom
Fesztivál*on mutatkozik be először a nagy-
közönség előtt, majd számos hazai szintér
után, az Eucharisztia-ünnepségek zárásaként
a Vajdaságban, Magyarokánizsán lesz látható,
a Regionális Kreatív Műhely meghívására.
Létrehozók: Turnai Tímea kurátor, szakíró,

Szent Teréz úti szentség.
Színpadi kellékek, szakrális
ékszerek Németh Hajnal Auróra
iparművésztől, üvegművésztől

követhetjük, egyszerre lehettek a teremtett és
alkotott világ reprezentációi.

A jezsuiták színházi nevelésében a látvány
által sugallt emóciók kapták a fő szerepet, a
mintaképek alapján hatalmas vászakra festett
képek, díszlet és látványtervek segítségével. A
mondanivaló képi világának megfestéséhez az
italiai építészet, az ókori kultúra és a perspek-
tíva elemeit a jezsuita kollégiumok érvénye-
sítették először együtt az előadásokban. Az
így létrehozott architektúrafestészet célja volt
a kereszténység gondolatainak képi ábrázolá-
ssal való megerősítése, a térillúzió növelése
az épület- és kertrészletek, szakrális elemek
motívumainak megjelenítésével. „Magát a tér-

beli mélységet kell a
nézőnek egységes
egészként egy léleg-
zetre felszívnia.” (H.
Wölfflin: *Művészet-
történeti alapfogal-
mak*, Corvina, 1969.)

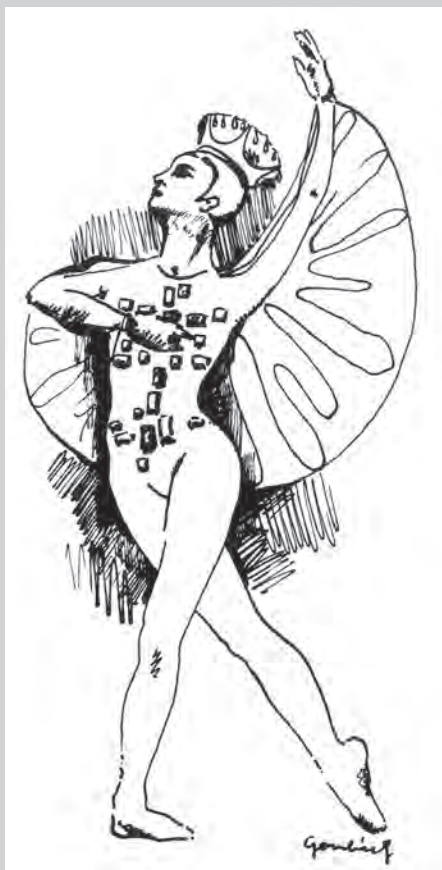
II. János Pál pápa a művészekhez intézett
vatikáni levelében a képzőművészetnek ezen
ágát mint „a szépség a misztérium titkosírása,
utalás az örökkévalóra” emeli ki. De joggal
beszélünk kegyelmi pillanatokról, mert az
embernek lehetősége nyílik arra, hogy élmé-
nye támadjon a fölötte álló Abszolútumról...
a szépség azon óceánjához hasonlítja, „ahol

a PIM – Országos Színháztörténeti Múzeum
és Intézet gyűjteményvezetője; Rátóti Zoltán
színművész, tagozatvezető, az MMA akadé-
mikusa; Kovács Olivér Artúr tervezőgrafikus,
dr. Paróczai Csilla jogi, szervezési szaktanács-
adó; Bicskei Zoltán akadémikus, a Regionális
Kreatív Műhely vezetője; valamint a MABE
belsőépítész munkatársai. ❖

SZAKONYI KÁROLY

TÁNCSZERELEM

Turnai Tímea könyve Gombár Juditról

A hatvanas évek derekán a Váci úton laktam, közel az Árpád hídnál, harmadik emeleti lakásunkból a derékszögben szomszédos ház függőfolyosójára láthattam, ahol időnként feltűnt Gombár Judit, aki akkor Garas Dezső felesége volt. Dezső néha átjött hozzám színházról beszélgetni, Juditnak csak integethettem néha, örökké úton volt. Akkoriban végezte el az Iparművészeti Főiskolát, ahová 1958-ban vették fel textil szakra. Megelőzte ezt egy kis kirándulás a színészet világába: bár gyermekkorától kezdve rajzolt, festett, pamutból figurákat formázott, az iparművészeti gimnázium után mégis úgy gondolta, hogy dramaturg lesz. De 1955-ben nem indult ilyen szak, s mint-hogy vérében volt a játék, felvették a színművészetire. Játszott is Kecskeméten meg Egerben, de aztán mást érzett hivatásának, és 1958-ban jelentkezett az Iparművészeti Főiskola tervező szakára. Diplomamunkájának koreferense Eck Imre, a Pécsi Balett koreográfus-rendezője volt, aki mellett elkezdhetette jelmeztervezői életét. Tizenöt éven át a pécsi Nemzeti Színház és a Pécsi Balett számára tervezte a kosztümöket. Itt lett igazán a tánc szerelmese. Szenvedélye-

sen vett részt a produkciókban, és meghívták vendégtervezőnek Kecskemétre, Szegedre és az Állami Operaházba is.

Turnai Tímea, a Színháztörténeti Intézet gyűjteményvezetője könyvet írt Gombár Judit pályafutásáról, a rövid, ám nem érdektelen színeszi korszakról is, hiszen akkor érintette meg először a színház belső világa. A nagy művészek játéka elkápráztatta, mégis mindennél jobban érdekelték a díszletek, a jelmezek, a világítási effektusok, már a későbbi *par excellence* színházi alkotó érlelődött benne. A pécsi évek hozták meg azt a szakmai sikert, amely utat nyitott számára a világra. Hosszabb ideig Brüsszelben élt, ahol társa, Markó Iván Maurice Béjart társulatában szólótáncos volt, s közben Párizsban, Monte-Carlóban, Tokióban a híres mester ösbemutatóinak tervezője lehetett.

Emlékezetes a Markó Ivánnal való megismerkedése. 1969-ben a Magyar Állami Operaház bemutatta Hans Werner Henze *Undine* című balettjét Eck Imre koreográfiájában. A jelmezeket Gombár Juditra bízták. Megilletődve lépett be a hazai balett fellegvárába, akkor járt először abban a pompás épületben, ahová, szavait idézve: *nem alkalmazkodni, hanem robantani érkeztem*. Ilyen nagy színpadon addig még nem tervezett. *Enyhén fényes, különböző textúrájú anyagokkal dolgoztam, és ezáltal a világításnak nagyon ki voltam szolgáltatva. Késő este bementem a jelmeztervező műhelybe, hogy korrigáljam a vélt hibákat. Már mindenki hazament, csak kedvencem, az ingvarrónő, Csöre dolgozott még. Ketten nekiláttunk és lebegő ezüst rolnikat erősítettünk a köpenyekre. Figyelmeztettem, hogy a „szőrös” anyagból készületeket ne varrja a táncosok karjához közel, mert felsértheti a bőrüket.*

Másnap a jelmezes főpróbán minden rendben ment, de egyszer csak azt látta, hogy az egyik fiú a táncosok közül sértett arccal, köpeny nélkül táncol. Megdühödött, mert ezzel elrontotta az összképet. A próba végén felszaladt a színpadra, hogy ki volt az, aki nem vette fel a köpenyét? *A Markó!* – mondták, mint az iskolások. Odament hozzá mérgesen. Ahhoz, aki aztán huszonkét éven át meghatározta az életét. Markó mentegődött, hogy nagyon szúrta a hónalját.

Találkozásukról Markó is ír a *Magány mosolya* című önéletrajzában. *Megláttam a fotelban ülve azt a jelmeztervező nőt, aki az együttes bemutatójának remek kosztümjeit nagy fantáziával és nem kevés agresszivitással létre-*

hozta. Igen, kettősséget éreztem vele szemben. Telt idomai, kedves arca, ugyanakkor kemény akarata és természete egyszerre vonzott és taszított... Felkértem táncolni. Rám mosolygott, szemébe nézve azt éreztem, szívesen szabadulna meg az őt körülvevő férfiaktól. Amikor megfogtam a kezét, meglepett, hogy mennyire belesimul és otthon van az én kezemben. Másik karom, amellyel átöleltem, belesüppedt a két hátizma közötti mélyedésbe, mint egy kaucukbabának, olyan volt a gerince. Markó ekkor huszonnégy éves, Judit tíz évvel érettebb és már sikeres művész. A fiatal táncos sokat tanulhatott tőle, nemcsak a művészetekről, de az életről is. És Béjart-ral is ő ismertette meg. Lengyelországban vendégszerepelt a társulatával, Judit jegyet szerzett rá. Markót bámulatba ejtette az előadás, attól fogva világossá vált, hogy Béjart-nál a helye. És amikor 1971-ben összeházasodtak, Markó szólótáncosként szerződhetett Brüsszelbe.

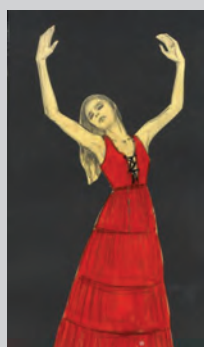
Csodálatos munkákról olvashatunk a könyvben. Ott van például Bayreuth, 1985-ben, amikor Wolfgang Wagner kérte fel Gombárt és Markót, hogy állítsák színpadra a Vénusz-barlang-jelenetet az ünnepi játékokon. Vagy a Párizsi Operában a Tannhauser jelmezei, amelyre Szabó István, a mű rendezője kérte fel, s amelynek Victor Vasarely volt a díszlettervezője. Olvashatunk a Szegedi Szabadtéri játékok nagyszínpadára álmódott, *A szarvassá változott fiak* jelmezeiről, amelynek a koreográfiáját Markó Iván Novák Ferencsel készítette és a Honvéd Együttes közreműködésével állították színre.

És aztán ott van a Győri Balett! Brüsszelből hazatérve házat vettek Csillaghegyen, és nekifogtak a Győri Balett alapításának. 1979-ben Markó Iván lett az igazgatója és koreográfusa. Judit pedig, a társulat alapító tagja, díszlet- és jelmeztervezője, szövegírója és jóformán mindenese. Fiatal táncosokat szerződtettek, Gombár szinte a családjának tekintette a társulatot. *Azt tudta mindenki, hogy életem a Győri Balett – nyilatkozta a 15. évfordulón. A Nap szerettei* című első produkcióval indult szárnyalásnak az együttes, fogalommalá nemesedve.

A Táncszerelem egy zseniális asszony művészetének, színházhoz, baletthez, társakhoz való kötődésének, az életét betöltő szenvedélyes munkájának gazdag bemutatása az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet kiadásában. ♡

GOMBÁR JUDIT JELMEZTERVEI

Farkas István emlékkiállítása
a Magyar Nemzeti Galériában

KIHŰLT VILÁG

Cikkünk a 30. oldalon

1. Nő az ablakban, 1927–1929 között
2. Piros kalitka, 1928
3. Vihar után, 1934
4. Végzet, 1934
5. Gyerekek, 1928

